

Második rész
DINÁRI TÍPUS

Első fejezet

ÁLTALÁNOS SAJÁTOSSÁGOK

Földrajzi beosztás. – Főbb lélektani vonások. – A domborzat és a természet hatása. – Társadalmi és gazdasági szervezet. – Kölcsönös vonzalom és az egymás közti gazdasági segítségnyújtás. – Érzékenység és szimpátia. – Az elődök tisztelete és a *slava* szokása. – A nemzeti öntudat és a nemzeti küldetés. – A katonai erények. – Energikusak és lendületesek. – Dinári szomorúság, történelmi szomorúság. – Misztikus logika. – Szellemi képességek. – A dinári típus variánsai

A dinári típus nemcsak a Dinári övezetet népesíti be, hanem a vele szomszédos területeket is, ahova a migrációi során jutott el és telepedett le. Ez a típus az uralkodó a moravai Szerbia területén is: a vidék fejlődésének döntő lökést adott, és ma is jelentősen befolyásolja annak alakulását. A dinári telepések a régi Kosovo-metohijai lakosság összetételében is jelentős szerepet játszottak, annak lélektani sajátosságait azonban nem változtatták meg. Minthogy ez utóbbi népesség a dinári és központi lakosság sajátosságaival is rendelkezik, a dinári típus pontos helyét ezen a területen nehéz meghatározni. A Karszt szlovén lakossága, amelyiket a dinári típusba soroltam, bizonyos tekintetben különbözik a dinári lakosságtól, főképp a közép-európai civilizációval fenntartott évszázados kapcsolat hatására. Olyan különleges jellegzetességekkel lettek felruházva, melyek inkább a pannon típushoz közelítik őket. A típushoz tartozók háromnegyedét szerbek alkotják.

Főbb lélektani (pszichikai) vonások. – A dinári népesség egésze – pravoszláv, katolikus vagy muzulmán vallásától függetlenül – patriarchális rendszerben él, vagy a közelmúltig abban élt, ami nagyban hozzájárult jellegzetes fizionómiájuk kialakulásához. A Balkán-félszigeten gyakran utazók a néptömegben azonnal megkülönböztetik a dinári típushoz tartozó embereket a többi embercsoport tagjaitól. Rajtuk ütközik ki leghatásosabban a nyugati délszlávok összes tulajdonsága. A tulajdonságok mélyebbről gyökereznek és nemzetibbek. A sajátosságokat nem kezdte ki az idegen kultúra, mint azt a többi övezetben – néhány, főképp a félsziget keleti felében található elszigetelt oázis kivételével – tapasztalhattuk. Függetlenül a Dinári körzet több ország közti megosztottságától, a vidék megőrizte alapvető sajátosságait.

A dinári embernek élénk a szelleme és kifinomult az intelligenciája. Élénk és sokoldalú érzékiségüktől vezérelve gyakran ragadja el őket a rendkívül élénk és gazdag képzeletük csakúgy, mint hirtelen jövő lelkesedésük és gyűlöletük. Tevékenységükben erkölcsi és szellemi indítékok vezérlik leginkább őket, az anyagi indíttatás csak másodlagos szerepet játszik. Ahhoz, hogy a legnagyobb erő kifejtésre ösztönözzük, önértékükre, érzékenységükre, egyéniségükre vagy nemzeti érzelmeikre kell hatnunk: a becsület, az igazság vagy a szabadság kérdéseivel kell előhozakodnunk. Magasra

csapó szenvedélyek indítékai ezek, mozgatórugóként hatnak, és az egymás közti viszályok csírái is bennük keresendők. Ebből következik további életük szerencsés vagy szerencsétlen alakulása is, jobban, mint az önzésből és könnyelműségből adódó sorsfordulók alakító hatásából. Ezzel az ihletettséggel keverednek különböző hatalmas erejű ösztönök: faji ösztönök, az élet- és fejlődési ösztön, az ösztön, hogy kivívják saját helyüket a nap alatt, és annak arányos formába öntése. A dinári ember nem hisz abban, hogy van olyan nehézség, amit ne tudna leküzdeni. Hite rendületlen, önbizalma határtalan.

A bemutatott erős idealizmusuk mellett egy hagyományos, a nép lelkéből fakadó vonás is mutatkozik. A dinári ember ég a vágytól, hogy megbosszulja Kosovót (az 1389-es rigómezei csatát), ahol elveszítette függetlenségét, és a régi szerb császárság felújításának gondolatát hordozza, amiről álmokat sző még akkor is, mikor mások már rég csüggednének. A körülmények és az események megtévesztették, mindenki elhagyta, de soha nem mondott le nemzeti és társadalmi eszményeiről. A nemzeti eszményekbe vetett álhatatos és feltétlen hit történelmének legfontosabb mérföldköve. Népét isten kiválasztottnak tekinti nemzeti küldetése beteljesítésében. Örökérvényű gondolatait énekekben és elbeszélésekben, sőt siratószövegekben örökíti meg. Minden adódó alkalommal hozzájuk tér vissza: megénekli vagy elbeszéli a házban, este a tűz mellett, a mindennapi munka végeztével, a templomokban és kolostorokban, a templomból jövet, minden összejövetel és gyűlés alkalmával.

Ennek következtében az önfeláldozás és az önmegtartóztatás határtalan méreteket ölthet: a történelem folyamán a dinári emberek nem ritkán a teljes kipusztulás határára sodródtak. A néptömeg gyakran kimondhatatlan nehézségekkel és szenvedésekkel volt kénytelen szembenézni a társadalmi és nemzeti eszmények érdekében.

Kíséreljük meg részletesebben bemutatni főbb lélektani sajátosságait.

A domborzat és a természet hatása. – A dinári emberek sorsa szorosan kapcsolódik vidékük talajához és természeti adottságaihoz. Lakóterületükön nincsenek nagyvárosok, a közelmúltig egyetlen település lakossága sem haladta meg a százezres lélekszámot. A néhány ezer lakost számláló kisvárosok vannak többségben, amelyek lakossága többnyire faluról származik és falusi tevékenységet folytat. A dinári lakosság száz tagjából kilencven földművelésből és állattartásból él. A földműveléssel foglalkozók aránya a délszláv államok mindegyikéhez viszonyítva ezen a területen a legmagasabb. A dinári lakosok többsége tehát állandó kapcsolatban van a talajjal és a természettel, vagyis az élet pusztaságával. A nélkülözésekhez, a rossz terméshez és az állatok pusztító betegségeihez tehát hozzászokott. Ennek következtében idegei jó állapotban vannak és egészségesek, emiatt nyugodtabb, és a sors csapásait könnyebben elviseli.

A típusnál a természethez és az elődökhöz való erős kötődés tapasztalható. Egyetlen másik övezetben sem váltak annyira egyé a lakosok a természettel, mint a dinári típus esetében. Ez a nép nincs „eltelve az élettől”, hanem fiatal, friss vérű, kifinomult érzéssel figyeli meg a természeti jelenségeket. Különösen éles a hallása, a látása, jó a szaglása és a tájékozódási képessége: éjszaka a sűrű erdőben is jól tájékozódik. A természet nesztét és suttogását is érzik: a források csobogásától, a lomb susogásától egészen a föld felszíne alatti morajig és zúgásig mindent, ami érzések és vágyak zenéjét ébreszti bennük. A hatások különösen a nőknél figyelhetők meg. A nemzeti érzésre

és képzeletre nagy hatással vannak a magas és nagy hegyek, mély völgyeikkel és vízmosásaikkal, továbbá a változatos formájú karszti hegycsúcsok. A nép képzelőerejére mély benyomást gyakorolnak a szakadékokban eltűnő karszti folyók, melyek néhány kilométerrel távolabb barlangokból törnek elő, továbbá a száraz és rejtélyes barlangok, szakadékok és szurdokok, a felbukkanó, eltűnő források, melyeket bűvópatakoknak hívnak és más jelenségek. A dinári ember lelkében komoly nyomokat hagy az őserdők és terebélyes fák vagy a hegyek magasabb pontjain, dombokon és a romok között látható fák csoportjának látványa, különösen akkor, ha azok tölgyfacsoportok. Izgalom és félelem ébred bennük a régi romok, ódon városok, tornyok és templomok láttán. A természeti és történelmi emlékek eredetéről a dinári ember a titokzatos, régi, gyakran homályos képzetek mellett gyakrabban szolgál a szóbeli és a vidék történetéről beszámoló magyarázatokkal. Az elbeszélések a meghatározó jellemű és jobb képességű személyek lelkébe mélyen beleivódnak. A dinári ember az ilyen helyektől retteg, vagy bizalommal van irántuk. A hely vagy a környék szimbólumává válva ezek a jelenségek erősen befolyásolják a néplélek alakulását. Kifejezett szépérzék alakult ki bennük a szép és látványos, hegycsúcsokról eléjük tárulkozó panoráma tekintetében, ezért a szép látványt nyújtó hegycsúcsokat gyakran a *Pogled* (tekintet, látvány) néven ismerik. A természettel kialakított bensőséges kapcsolat számos jelét tapasztalhatjuk a régi és mélyen gyökerező szokásokban, hitükben és az évszakok változását kísérő varázslataikban, az időjárás és éghajlati jelenségekhez, a hegyekhez és hegycsúcsokhoz kapcsolódó cselekedeteikben. Igen kedves szokások kapcsolódnak a karácsonyhoz, a húsvéthoz, a Szent György-, a Szent Iván-, a Péter-naphoz; ugyanilyen természetes és naiv a hegyekhez és hegycsúcsokhoz fűződő ünnepek sora, melyekre évente egyszer kerül sor és az egész falu vagy vidék hivatalos rájuk; ilyen szokások a *dodola* és a *prporuša*. A természet minden eleme él, az élettelen és képzeletbeli dolgok is életre kelnek. Szelleme laknak a vízben, földben, fában. A hatalmas és érintetlen erdőkben és hegycsúcsokon *vilák* (tündérek) laknak, amik sajátos életet élnek, és gyakran az emberek sorsát is irányítják. A felhőkben *vetrogonja* (szélterelő) és *zduhač* lakozik. A tavakból szárnyas lovak ugratnak ki, vízi bikák, tűzokádó sárkányok pihennek a tó fenekén. Mindenütt jó és rossz szelleme élnek. Az egyszerű ember a természeti erők hatása alatt áll, aminek legmagasabb fokán az Isten és a Sors áll, akik minden a kezükben tartanak és semmi sem történhet nélkülük.

Társadalmi és gazdasági szervezet. – A dinári népesség jobbára laza szerkezetű szórványtelepüléseken él. A településeket 40-50 évvel ezelőtt csak ritkán alkották egyszerű, *magányosan élő családok* lakóházaiból formálódott együttesek, sokkal inkább *zadrugákból* álltak. Ez az intézmény (a zadruga), amely mára már meggyengült, a Dinári övezet legmeghatározóbb társadalmi intézményének számított. Egyes vidékeken a törzsi szervezet is fennállt, amely *bratstvókra* (testvériségekre), majd további kisebb egységekre, *kolenóra* és *trbuhra* (térd és has¹⁵⁰) osztódott.

A zadrugán belül több, közös elődtől származó személy él. Társulnak, majd közös akarattal választják ki maguk közül a zadruga fejét, a *starešinát*, a zadruga egyik tagját, aki kimagasló erkölcsi és értelmi képességeiről tett tanúbizonyságot, aki gyakran ezzel egyidejűleg a zadruga legidősebb tagja is lehet. A törzsekkel ellentétben, ahol a hősiesség a *glavar* (törzsfő) legfőbb erénye, a zadrugában ez a minőség nem döntő jelen-

¹⁵⁰ Magyar szóhasználatban az ivadék vagy leszármazási ág felelne meg neki (ford.megj.).

tőségű. A dinári közösségekben a törzs harcos szervezetnek számított, ezzel szemben a zadruha elsősorban békés, családi, gazdasági egység. Úgy látszik, a zadruha képviseli a patriarchális rendszer fokán – amikor az emberek földműveléssel és külterjes állattartással foglalkoznak – azt a szervezetet, amely gazdasági tekintetben a legmegfelelőbb. A zadruha tagjainak nagy száma lehetővé teszi a zadruha egésze számára a természeti források nagyfokú kiaknázását és minden létszükségleti cikk beszerzését. Az elvégzésre váró munkát a starešina osztja be a képességek és lehetőségek, valamint a tagok életkorának függvényében, a zadruha többi tagjával egyetértésben. Az idősebbek és a legerősebbek a legnehezebb, földműveléssel és állattartással kapcsolatos feladatokat; az öregek és a gyerekek a könnyű munkát végzik. A kereskedelmi érzékkel megáldott személynek a starešina megengedi a kereskedést. A többiek, leginkább télen, a zadruha szükségleteinek kielégítéséhez szükséges tevékenységet végeznek. Az asszonyok és a nők jobbra házimunkát és női munkát végeznek (szövés, hímzés, varrás), a nehezebb munkától mentesülnek. A lányok leginkább hozományuk elkészítése körül szorgoskodnak. Úgy tűnik, hogy a zadruha minden tagjának több szabad ideje volt, mint bármely más társadalmi szervezet tagjainak.

A zadruha nem primitív szervezet, hanem egy sajátos fejlődéssel fémjelzett patriarchális szervezeti forma. A Dinári övezetben rendkívül fejlett patriarchális civilizáció létezett. A civilizáció anyagi kultúrája nem olyan fejletlen, mint azt a patriarchalitásról alkotott hagyományos felfogás alapján az első pillanatban vélnénk. A tárgyi kultúra ugyanis minden tekintetben a körülményekhez alkalmazkodott. Az erkölcsi alapkövetelmények egészet képeztek, ami jól kialakított erkölcsi rendszert eredményezett. A zadruha minden egyes tagja tudatában volt és ismerte a szóbeli *törvényt*, ami alapján megkülönböztették a szükséges és a tiltott cselekedetek sorát. A zadruha tagjaiban világos elképzelések éltek arról, hogy miképpen cselekedhetnek és gondolkodhatnak. Mi több, magukévá tették a szerb történelem évszázados hagyományait is, aminek következményeként szabad idejükben, a meghitt családi körben a nemzeti múlt jeles eseményeire emlékeztek és azok összegzését végezték. Valószínűsíthető, hogy a zadruha volt a népdalok és a hősénekek, általánosságban véve a folklór bölcsője. A török uralom idején a zadruha társadalmi szervezete maradt az egyház mellett az önmagához hű nemzeti érzelem fenntartója, táplálója és ápolója. Úgy tűnik, hogy a zadrugában fejlődhetett a legmagasabb fokig a szolidaritás, a szimpátia és az együttérzés, valamint bennük jutott kifejezésre az a szokásokban és hagyományokban tapasztalható melegség, a lélek gyengédsége, ami sokkal meghatározóbb vonása a dinári embertípusnak, mint a délszlávok más csoportjainak.

Megjegyzendő végezetül, hogy a háborúzás sokkal könnyebben viselhető el ott, ahol a zadruha szervezete van jelen, mint a magányosan élő családok körében. A dinári parasztok török uralom alatt állandósult felkelései és a Szerbia felszabadításáért folytatott küzdelmek (1804–1815) a zadruha szervezetében komoly támogatottságra találtak.

Annak ellenére, hogy a zadruha minden anyagi java a benne élők közös tulajdona, mégsem tekinthetjük a rendszert gazdasági kommunizmusnak. Ha egy zadruha tagjainak létszáma túlságosan megnő, az egység több részre válik és minden egyes tag pontosan tudja, mi képezi magántulajdonát. Sehol sem ellenőrizhették olyan gondosan a magántulajdont, mint éppen a zadrugán belül, annak számos tagja miatt.

A zadruga intézménye ugyanakkor számos ellentmondást hordoz magában. Ehelyütt csak azokkal foglalkozunk, melyek a könyv elsődleges célkitűzésével megegyeznek, és külön körülményekkel szólnunk az utazások során szerzett tapasztalatokról.

A zadrugák földrajzi elterjedtsége lehet a legmeglepőbb. Elmondtuk már, hogy minden délszláv típusnál előfordul a kelet-balkáni vagy bolgár típus kivételével. A zadrugák régen a Dinári övezetben voltak a legelterjedtebbek, és ma is azok. A zadrugák között is számos változatot különböztethetünk meg, melyek némely árnyalatban térnek el egymástól: a dinári zadrugák típusa a legjellemzőbb, különösen a szórványként jellemezhető településeken. A dinári zadrugákban érvényesülnek a már korábban leírt sajátosságok. Az itt tapasztalható jellemzők formálták a zadrugáról alkotott képet. A dinári zadrugák között mindig is a szerbiai zadrugák voltak a legjobban szervezettek, kiváltképp az őslakosok (a nagy vándorlásokat megelőzően itt élők) körében, ahol a legkifejezőbbek a jellegzetes vonások: a közösség tagjai közti kölcsönös szeretet és a patriarchális szokások.

A régi šumadijai lakosság hegyoldalakon és irtásokon telepedett le. A települések egymástól távol, elszigetelten helyezkedtek el. A családoknak népeseknek kellett lenniük, hogy a létfeltételeket megteremthessék maguknak; önálló gazdasági egységként kellett működniük. Egyedül a sok tagot számláló családok védhették javaikat eredményesen. A zadrugák területi eloszlására és fejlődésére részben az erdők is hatással voltak. A domborzat hatását az ibari zadrugákra már bemutattuk.

Valószínű, hogy a zadruga igen régi intézmény. A szlávok Balkán-félszigetre települése idején jellegzetes szerveződési forma lehetett. A középkori szerb állam területén valószínűleg a közigazgatási szervezet formája miatt nem szűnhetett meg, a Vardári körzetben a bizánci civilizáció behatolása gátolta. A török uralom idején azonban a zadrugák száma nagy és a dinári típusú lakosság körében évszázadokig a legjellegzetesebb szervezeti forma. A török uralom éveiben a magárutalt lakosság a régi társadalmi alakzatokhoz tért vissza. A zadrugák gyakran 50–60, nemritkán 100 lelket számláltak. A bemutatott etnikai felrissülés mellett a fejlődést más tényezők is elősegítették. A törökök a házadót tekintették adózási formának; a parasztok szívesebben éltek zadrugákban, így csupán egy ház után adóztak. Emellett az akkori vagyon- és létbizonytalanságban a népes zadrugák tekintélye nagyobb volt a törökök és más ellenséges csoportok szemében. A török uralom után is, mikor a dinári földek zöme szerb vagy osztrák–magyar fennhatóság alatt volt, lényegesen több zadrugát találunk, mint magányosan élő vagy törzscsaládot. Szerbiában csak az 1876-os éveket követően figyelhető meg a zadrugák szétesése, Bosznia és Hercegovinában pedig 1880 körül. Ennek ellenére sok van belőlük a Dinári övezetben, csak számuk kisebb a magányosan élő családokénál.

Kölcsönös vonzalom és egymás gazdasági segítségnyújtás. – Megható az a szeretet és tisztelet, amit a zadruga tagjai egymás iránt éreznek, csakúgy, mint a köztük megfigyelhető szolidaritás, ami a legnehezebb pillanatokban nyilvánul meg. Különös bensőséges érzelmekkel ködődnek egymáshoz; kapcsolataikat a szárnyaló szívélyesség jellemzi. Itt őrződtek meg a dinári szokások legtisztábban, a legromlatlanabb formájukban. A fiatal legények és leányok titkaikat csak az általuk nagyrabecsült, legidősebb zadrugabéli asszonnyal osztják meg. A népdalok igen diszkréten szólnak a szerelemről. Ha azokban a szeretett hölgy szépségéről szólnak, azt igen visszafogottan

teszik: a kedves szemeiről, járásáról és karcsú alakjáról énekelnek. Egyedül a boszniai dalok bátrabb hangvételűek, ami a keleti ihletettség következménye.

A család és az anya, de még inkább a fiútestvér iránti szeretet is megéneklük, ez utóbbi az első helyet foglalja el a népdalok sorában; az anya iránti szeretet mellett a fiútestvér iránti az egyedüli, aminek a dinári zadruga asszonya hangot adhat; ezt több módon, bájos gyengédséggel teszi. A szeretet forrása náluk annyira gazdag, hogy a rokonság iránti szeretet kinyilvánítása nem elegendő. A zadruga keretein kívülre, az egy vagy két legényre vagy leányra, a fogadott tesvére vagy nővére (*pobratim* vagy *posesrtim*) is kiterjedt.

A délszláv népesség egyik csoportjánál sem találunk annyi speciális kifejezést a rokonsági fokok meghatározására, mint a dinári lakosságnál. A teljesen ismeretlen nemzettársaikat is testvér, nővér, rokon, bátyám, néném címmel illetik.

A jelenségek sorába tartozik a dinári lakosság körében tapasztalható kölcsönös segítség, ami a törzscsaládok és a zadrugák esetében is megfigyelhető. Az élet minden területén, különösen gazdasági téren figyelhető meg. Az önellátó, gyermekes asszonyt a nehéz mezei és más munkák idején mindig kísérik. Az ökröket és a szántáshoz szükséges szerszámokat egymásnak kölcsönadják, a szokás neve *spreg*. A halasztást nem tűrő munkáknál, mint az aratás, ugyancsak segítenek, ennek neve *moba*. Miután a zadruga szervezete a magánosodás és a modern civilizáció hatására egyre inkább eltűnőfélben van, a korábbi kölcsönös segítség formái új közös munkaalkalmakat, kölcsönös segítségi lehetőségeket teremtettek. A szokások megkönnyítették az újabb, korszerű földműves közösségek megteremtését, melyek a háború előtt Szerbiában gyakoribbak voltak, mint a Balkán-félsziget bármely más részén. G.M. Traveľyan angol utazó a közelmúltban jegyezte le a szerb paraszt ilyen szolidaritását.¹⁵¹

Érzékenység és szimpátia. – Úgy tűnik, hogy a zadrugában tapasztalható szellemiség és egyáltalán a dinári kölcsönös segítség gyakorlata a nép érzelmi jellegzetességeivel és a szimpátia általános megnyilvánulásaiival magyarázható. E tekintetben nagy különbség figyelhető meg a dinári lakosság és a kelet-balkáni vagy bolgár lakosság között.

Ez az érzékenység az egyének és a közösség minden eseményén és cselekedetén visszatükröződik. A mély és bensőséges részvét megnyilvánulásait figyelhetjük meg az öröm és bánat pillanataiban, nemcsak a zadruga tagjai iránt, hanem az idegenekkel szemben is. Az érzelmek élénkebbek a gyász és bánat perceiben, mint az öröm pillanataiban. Az érzelmek közlése szélesebben történik. Az öröm vagy a bánat könnybelábadt szemekben pillantható meg. De sok csatában edzett hős fakadt sírásra mások bajának láttán! Anta Bogičević könnyekre fakad, és nem tudja elbeszélni a loznicei legénység kínjait Luka Lazarevićnek. Ivan Knežević, más néven Semberijai Ivo (Ivo od Semberije), a raboskodó nők és gyermekek váltságdíját hozva a szerb rabok láttán „háromszor lebukik és elalél... arcát sűrű könnyek barázdálják”.¹⁵² A példák a

¹⁵¹ G.M. Traveľyan (*Serbia revisited*. The Contemporary Review, 1915 márciusa): „The Serbian peasant understands the principle of mutual aid better perhaps than the inhabitants of Central and Western Europa who, knowing nothing about him, affect to think themselves so much his superior.”

¹⁵² „Triput pada pa on obamire... niz obraze grozne suze lije.”

Szerbia felszabadításáért folytatott (1804–1815) küzdelmek idejéből valók. A részvét és az érzékenység számos más esetben is megmutatkozott a balkáni háborúkban, például amikor az osztrák seregek támadtak, mikor kiűzték őket Szerbiából (1914), de különösen az Albánián keresztül történő visszavonulás során, amikor a katonaság mellett a lakosság egy része is menekült, mikor csak magára támaszkodhatott (1915). A kölcsönös segítség hiányában sokan nem menekülhettek volna, a parasztok legnemesebb vonásaikat mutatták meg akkor.

A mélyen átélt érzékenység és részvét következménye az igazság és kegyesség csakúgy, mint az áldozakészség és lemondásra való hajlam. A dinári emberek szolgálatkészek, jósággal teliek. Egyes sajátosságok, mint a nagylelkűség, a részvét, az erkölcsi magaslat, melyet magam is tapasztaltam a szerbiai Jadar helységben, azokra a tulajdonságokra emlékeztetnek, melyeket az orosz írók legjelesebb honfitársaiknak tulajdonítanak. Ha másoknak gondjuk van, ezek az emberek saját bajukat egy csapásra elfelejtik. A dinári ember döntései gyakran végzetes következménnyel járnak, nincs tekintettel a hasznára és gyakorlatiasságára, pedig teljes tudatában van annak, hogy további élete gyászba borulhat és tönkremehet. Az egész nép hajlamos hasonló döntéshozatalra. A mélyen együttérző, lelkes és lelkiismeretes emberekre külön fogalmat használnak, ez a *duševnici*, *savesnici*, amelyek Dušan törvénykönyve, a középkor óta ismert fogalmak. A népdalokban ők állnak a gazság útjában és védelmézik az igazságot, az „Isteni igazságot”, a mindenek felett álló törvényt. Igazságtalanságot látva bennük „tüzek gyúlnak” és ilyenkor „a könnyek maguktól elerednek”. A kosovói vereséget „a Mennyei Birodalommal való megbékéléssel” magyarázták népdalaikban.

Külön tehetséggel ismerik fel, hogy mit fogadhatnak el mások nyájasságából. Ez utóbbi tulajdonságuk magasan a többi nép parasztjai fölé helyezi őket. A személyes méltóság, az idősebbek iránti tisztelet és figyelem, a gyermekek és nők, barátok és ellenségek iránti, valamint a *saborokon* (gyűléseken) tanúsított viselkedés különös nemességről, életmódról és érzelmekről tesz tanúbizonyságot. A szerénység és szégyenérzet a nőknél különösen fejlett.

A dinári emberek felsorolt tulajdonságai mellett azok rossz oldalai is megmutatkoznak. Az érzékenység gyakran meggondolatlansággá fajulhat. A tapasztalat hiánya gyakran naivvá teszi őket. Nemritkán tölti el őket a szentimentalizmus és a megalapozatlan optimizmus. Végletekbe menő érzékenységük gyakran épp gyengéjükké válik; nagylelkűségük igazságtalanná teheti őket. Előfordulhat, hogy a mások kárára elkövetett igazságtalanságtól való félelem béklyóba köti kezüket.

Az elődök tisztelete és a slava szokása. – Ahogyan egymáshoz köti őket a szeretet, a dinári embereket őseik iránti hűségük is jellemzi: sehol másutt nem tartják számon olyan távoli múltba veszően az őseket, néha még a huszadik generációig is, különösen Montenegró területén; sehol másutt nem szeretik, nem tisztelik annyira elődeiket, mint ezen a vidéken. Itt jobban megőrződtek a régi vezetéknevek, mint többi délszláv népnél, sőt a ragadványnevek is egyik nemzedékről a másikra hagyományozódtak, gyakran évszázadokon keresztül. Apáról fiúra szállnak az elődök nevei; a leszármazottak emlékeznek rájuk; számon tartják származási helyüket, letelepedésük okait és körülményeit, legjellegzetesebb tulajdonságaikat és az életük történetét. Gyakran megőrzik régi könyvüket (*čitulja*), amiben genealógiájukat vezetik. A *slava*

a legnagyobb ünnepük a karácsony és a húsvét után, de ez sokkal inkább személyes ünnep, mert minden családnak van védszentünnep (slava), mely ugyanaz, mint az ősöké volt. A slava mindenekelőtt vallási ünnep és az ősök emlékének tisztelete: egyházi szertartással kezdődik, ahol a pap az elődök lelki üdvéért imádkozik. Ez a *prekada*. Minden család legnagyobb gondja az utód biztosítása, aki majd a slava intézményét továbbviszi és megtartja. Szerencsétlenségnek számít, ha valaki *ugasnik* (kihúnyó) lesz, vagyis fiú utódot nem hagy maga után. Ezzel szemben a bolgárok nem tartják számon elődeiket, nincs slavájuk és csak az apa után kapják nevüket.

Az elődökkel fenntartott szívélyes és élénk kapcsolat mellett a dinári ember mélyen kötődik nemzeti hőseihez is. Úgy tekint rájuk, mintha egy régebbi és híresebb rokonsággal rendelkezne, olykor a királyok és császárok, a Nemanjićok és Kosovo idejéből származó hősök leszármazottaként, olykor a rigómezei csata (1389) és a Karađorđe (1804) felkelése közötti időkből származó nagy vitézek, hajdukok és uszkokok utódként azonosítja magát. Azok közvetlen leszármazottai elvesztek. Nemesség nincs: a rigómezei csata után és a török uralom idején megsemmisült. Ennek ellenére minden dinári ember őseinek tekinti a nemzeti hősokeket: mély nemzeti és emberi átérzéssel vesz részt az elődök nagy küzdelmeiben és szenvedéseiben, melyek jobbára a hajdukok szenvedése, amiről a hőseinek is szólnak. Nemcsak a kosovói hősök nevét ismeri, de számára nem ismeretlenek azok erényei és rossz tulajdonságai sem. Vannak olyan vidékek, ahol a kosovói hősök sebeit is hevesen megélik. A sok török elveszejtése a dinári ember számára nemcsak az ősökön esett sérelmek megbosszulását jelenti, hanem azok sebeinek és kínjainak enyhítését célzó cselekedet is, melyet személyesen is átérz. Minden egyes csoport körében nagy tiszteletnek örvendett egyik vagy másik hős. A régi Montenegró minden egyes lakosa szellemi elődjének tekinti Miloš Obilićot, akit nemcsak csodálnak és nagy tiszteletnek örvend emléke, de gyakran álmodnak is róla. Ha hősie cselekedetet vittek véghez, gondban voltak és heves vitákat folytattak arról, vajon Miloš Obilić hasonlóan járt volna-e el, és vajon méltóképpen követték-e a nagy előd példáját. A legnagyobb csaták forgatógáiban a šumadijai parasztok régmúlt hőseikre emlékeznek, akik példaként lebegnek szemeik előtt. A dal is így szól: „Gondoljatok a régi hősokekre.”¹⁵³

A nemzeti tudat és a nemzeti feladat. – Fontos tény, hogy a dinári szerbek, a Horvátország északi részében lévőktől, a Krajna vidékiektől egészen a Shkodra menti szerbekig jól ismerik a szerb történelem fontos eseményeit, amiket történeti énekekben és elbeszélésekben apáról fiúra hagyományoznak. A többi csoportok tagjai, a szerbek pannon típusát és a központi típust kivéve, nem őriztek meg sokat magasztos történelmükből és nemzeti küldetésükből. A dinári szerbek teljes lényükben, egyként állnak a közös ügy mellett, minden áldozat meghozatalára elszánva. Ezt a honfiúi lángolást nem az iskolák vagy a könyvek terjesztették el köztük. Az iskolákon keresztül terjedő hazaszeretet egyedül Szerbiában vált gyakorlattá. Más övezetekben éppen ellenkezőleg történt, az idegen hatás alatt álló iskolák ezeknek az érzelmeknek az elfojtására törekedtek, jóllehet sikertelenül. A dinári szerbeknek tehát rendkívül fejlett nemzeti öntudatuk, lelkületük van. A nemzeti erkölcs és nemzeti gondolat hosszú történelmi folyamat hagyatéka; olyan ösztönként rögződött a polgárok és az

¹⁵³ „Pomislite na stare junake”

egész nemzet lelkében, mely automatikusan meghatározza viselkedését. Akármilyen esemény történik is, minden dinári szerb pontosan tudja, mit kell cselekednie, és ezt is teszi. Mindenki a legnagyobb összhangban cselekszik, a parasztok és mindazok (egyébként számuk igen kicsi), akik nem torzultak el a politikai vagy más hatások nyomása alatt. Az asszonyok a férfiakhoz hasonlóan viselkednek. A nemzeti ügyért mindannyian a legnagyobb áldozatra képesek. A balkáni háborúk és a nagy háború csak egy – igaz, a legborzalmasabb – a számos bizonyíték között, mely a nemzeti érzés mélységéről és nemességéről tanúskodik.

A szerbek midegyikébe beivódott némely kristálytisza gondolat: azon földek számára, amelyek valaha a szerb állam részei voltak és ahol a „szegény rája” él, szabadságot és önállóságot követel. Ez alatt mindazon nemzettársait érti, akik Szerbia határain kívül élnek, ezért nem rendelkeznek teljes erkölcsi és szellemi szabadsággal. Folyamatos hősiességgel, állandó áldozatokkal és vérrrel kell felszabadítani őket. A puhány, esetlen és megalkuvó viselkedés nem illik a büszke nép lelkületéhez. Mély hálával fogadta el a nagy és szent Oroszország időről időre megújuló támogatását, de nem engedheti meg, hogy nemzettársai felszabadítása idegen segítséggel történjen meg. „Nincs reménység és támasz senkiben, csak Istenben és saját magadban”¹⁵⁴, mondja a népdal. Ha a nagyobb erő előtt kénytelen meghátrálni, a dinári ember mindent megsemmisít, amit az ellenség elkobozhatna. Imígyen szól a népdal: „Mehmed szultán Stalaćot bevette, de semmi hasznát nem vette”¹⁵⁵ A várost elfoglalta ugyan, de benne semmi olyat nem talált, ami ínyére lett volna: a vajda asszonyát, fegyverét és lovát. A döntő pillanatokban nincs megalkuvás, meghátrálás, nincs középút: „A vérünkben fog a hitünk fürödni, az legyen a jobb, amely nem merül alá”¹⁵⁶ Sorsunk, hogy „meghaljunk és vérünket ontsuk, hogy hőseink örökségét őrizzük, a szent nevet és a szent szabadságot megvédjük.”¹⁵⁷

Mind azt már korábban elmondtuk, a mély szellemiség nem korlátozódik kizárólag a középkori szerb állam területére. Rendkívül élénken él minden dinári szerb lelkében Krajna területéig és a Dinári övezeten túl is. A nemzeti öntudat a török uralom éveiben fejlődött tovább. A XV. sz. végétől az öntudat a régi Raška, Hum (Hercegovina) és Montenegró területéről minden irányba szélesebben tovaterjedt. A területen születő szerb történeti- és hősénekek olyan vidékeken is elhangzottak, melyek nem tartoztak a hajdani szerb országok területéhez. A hősénekek közül sok, különösen a Kraljević Markóról szólók a horvátok, szlovének és bolgárok körében is elterjedtek. Az elterjedtség egyik legfontosabb oka valószínűleg a török uralom ideje alatt bekövetkezett nagymérvű szerb migráció volt, azok a lakhelyváltoztató folyamatok, melyeket már korábban leírtunk. A másik fontos okot a Sokolović vezír uralma (mohamedán szerb volt ugyanis) alatt megalakult szerb érsekség létrehozása szolgáltatta, valamint a jól szervezett szerb egyház, melynek hatásköre az összes szerbek lakta országra kiterjedt, még az új migrációkkal érintett vidékekre is.

Katonai erények. – A dinári emberek katonai erényeiről ékes bizonyítékokkal szolgálnak a történelmi események: ezek a legmagasabb fokot a nemzeti küldetést

¹⁵⁴ „Nada nema prava ni u koga, do u Boga i u svoje ruke.”

¹⁵⁵ „Car je Mehmed Stalać osvojio, ne osvoji dobra ni jednoga.”

¹⁵⁶ „U krv će nam vjere zaplivati, biće bolja koja ne potone.”

¹⁵⁷ „Da ginemo i krv prolivamo, da junački amanet čuvamo, divno ime i svetu slobodu.”

hordozó országokban, a szerbiai és a montenegrói lakosságnál érték el. Ilyenek voltak a montenegrói hősök, akik majdnem teljesen függetlenek voltak a törököktől; ilyenek a Dinári övezetben a török uralom idején feltűnő számos vitéz és uszkok. Ezzel magyarázhatók azok a gyakorlatilag állandósult felkelések, melyek Szerbia területén kívül is, Boszniában, Hercegovinában és a régi Raška területén lángoltak fel. Ezek a dinári emberek kardot ragadtak a velenceiek, az osztrákok, Napóleon és Oroszország mellett is. Ilyen úton a hőstípusok természetes kiválasztódása történt meg Miloš Obilićtól az 1912–1918 közti háborúk számtalan névtelen hőségig. Soraikban számos katonai tehetséget találunk Karađorđétól egészen a legújabb példákig.

Energikusak és lendületesek. – A dinári típusú ember általában élénk temperamentumú. Nem lehet mindegyiküket, akárcsak a többi nemzetet sem, egyetlen klasszikus vérmérsékleti csoportba sorolni. Egyébként a különböző temperamentumok az érzékenység és aktivitás különböző arányaiból erednek az egyéneknél vagy a csoportoknál. Ami e tekintetben a dinári hegyi zónára a legjellemzőbb, az a rendkívül erős temperamentum jelenléte, az erőszakos, erőteljes, tüzes emberek gyakorisága, akiknél az izgatottság, a feszültségek és a bravúrok a legmagasabb fokot érik el. Jobbára rendkívül impulzívak, azonnal, minden hosszas töprengés nélkül cselekednek: „irtóznak a sok gondolkodástól”, és azt mondják: „Aki sokat gondolkodik, bennünk nem találkozik”¹⁵⁸, és mindig megtalálják a legjobb utat és az igazságot. Az erőszakosság célja és iránya a temperamentum szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ, a „kor szellemétől”, a környezet általános szemléletétől. A legtöbb tehetséggel megáldottak, akik bátrak, mély benyomások befogadására képesek, forradalmiak lehetnek az eszmék tekintetében is, de leggyakrabban tetteikkel segítik a társadalmi fejlődést; olyan morajt és mozgalmat kelthetnek, melyek a széles néptömegeket is magukkal ragadhatják, ily módon a népmozgalmak és forradalmak vezetőivé válhatnak. Köztük a legnagyobb áldozatkészre hajlamos emberek is találhatóak, akik könnyen és így meggondolatlanul adják életüket az erkölcsös és nemes gondolatokért; megfertőzik a környezetükben tartózkodó, kevésbé temperamentumos embereket, lendületükkel egyiküket magukkal ragadják, másokat pedig elhallgattatnak. Egyesek „igazságosak, mint az Isten”, mások izzó gyűlölettel teltek, dühük a fehér izzásig fokozódhat, ők a dinári vezérgondolat, a szent bosszú hordozói. Csapongó, érdekeiket hajszoló személyekké is válhatnak, akik nem rettennek el a becsapásoktól és cselvetésektől sem. Érzékenységük és szenvedélyük azonban ezidáig a szerb nemzeti eszmék medrében folyt össze, és közülük sokan a hajdukok, az uszkokok és a bosszúállók soraiba léptek. Ma is minden gondolkodás nélkül készek életüket adni a nemzeti eszméért. A török uralom éveiben a nemzeti eszmékből alakult ki a hajdukok szellemisége és temperamentuma, amely a kegyetlenség bizonyos formáihoz szokott, és ezt fogadta el a legfőbb viselkedési formaként, miszerint kíméletlenül meg kell semmisíteni az ellenséget és a nép sanyargatóit a nemzeti és állami szabadságért; a hajdukok szelleme ma is jelen van. Továbbá ezek az erőszakra hajlamos emberek alkották meg azokat a gondolatokat és szállóigéket, melyek hatására a dinári emberek fellelkessednek és elragadtatják magukat.

¹⁵⁸ „Ko razgađa, u nas ne pogada.”

Az erőszakra hajlamos embereket, főképp a történelemben jelentős szerepet játszókat tanulmányozva, mindegyikük esetében megfigyeltem az aktív és a teljesen passzív szakaszok váltakozását, amikor elerőtlenedtek, elgyengültek, „elárvulttá”¹⁵⁹ váltak. Ez a renyheség odáig fajulhat, hogy minden évszázados vívmányt veszni hagynak, akkor, amikor azok védelme csak tőlük, vagy jobbára tőlük függ. Olyan mély álomba szenderedhetnek, mint Kraljević Marko, és várni kell, amíg újból felébrednek. A dinári zóna számos jelensége utal az aktív és passzív időszakok váltakozására; a zajos és dicsőséges szakaszt egy légüres, mondhatni passzív időszak követi. A nép történelmi fejlődése tehát nem egyenes vonalú. Mintha az erőszakos személyek energiája is szerepet játszott volna a fejlődésben, mely hullámokban történt. A fejlődés ilyen módja a nagyobb tapasztalat és az előrehaladott kulturális fejlődéssel szemben eltöprel, mint azt az utóbbi idők Szerbiájában tapasztalhatjuk.

Dinári szomorúság, történelmi szomorúság. – A bemutatott sajátosságok a dinári lakosságnak nem minden csoportját jellemzik, de rendkívül gyakoriak. A hosszú török uralom szomorú és gyászos történelmének jellemzői ezek. Népi dallamaikat igen gyakran uralják a szomorú tónusok; néha azonban a szentimentális és szomorú dallamok közül előtörnek az energikus hangok, egyre energikusabbak, élénkebbek és szenvedélyesebbek. A Balkán-félszigeten egyedül a dinári embereknek van *guslájuk* (guzlica), amivel a nemzeti történelem eseményei ihlette éneket kísérik. A guzlicával nem kísérhetők táncdallamok vagy lírai dallamok, ehhez a dinári ember más hangszereket használ (leginkább *sviralót*, kétágú sípot). A guzlica monoton és szomorú dallamai tökéletesen megfelelnek a nép lelkületének, mikor a szenvedésekkel teli, megalázó történelméről szóló emlékeket énekl meg.

Szerbia 1915-ben bekövetkezett összeomlásakor a szerbek nagy hányada csak a guzlica szomorú és monoton, de megnyugtató hangját tudta elviselni, azt a zenét, ami energikussá, sőt haragossá válhat a gyász perceiben az izgatott guzlár keze alatt. A népet ért szörnyűségekről énekelve a guzlár hangszerének húrját egyre erőteljesebben szólaltatja meg, és a harag lesz úrrá rajta. Előfordul, hogy eldobja és összetöri hangszerét abbéli szándékában, hogy az igazságtalanság feletti haragját és elégedetlenségét kifejezze. A hallgatókat lelkük legérzékenyebb pontján érinti meg, majdnem megrettennek. Egy ilyen eset szemtanújaként a hercegovinai Nevesinje környékén az volt a benyomásom, hogy ezeket a dinári szerbeket semmilyen földi hatalom sem döntheti rabigába.

A dinári szomorúság, a történelmi szomorúság tehát ilyen jellegű, nem adja meg magát sorsának, rajta keresztül nyilvánul meg az érzékenység, a személyes és nemzeti önérzet és büszkeség érzése. A guzlár énekét hallgatva sok dinári ember az évszázadok folyamán „azonnal puskát ragadott és a hegyekbe vetette magát”¹⁶⁰, ahogy azt a hősenek mondja. Más szavakkal: hajduknak álltak, akik népük sanyarú sorsát kívánták fegyverrel megbosszulni. A dinári embertípus gyakran féktelen természetű, és még a legkisebb igazságtalanságot sem képes elviselni. Az emberek, de még a nők is, akik nemes szomorúsággal jellemezhetők és beletörődöttnek hatnak, egyszerűen

¹⁵⁹ „Bez uje.”

¹⁶⁰ „Odmah uzimali pušku i odlazili u goru.”

vérengző oroszánokká válhatnak. Ez a szomorúság rejtett és visszafogott azoknál az anyáknál, akik fiukat veszítették el, és örökre magvuk szakadt.

Az utóbbi évszázadokban majdnem minden délszláv azonos szenvedésnek volt kitéve. Mindegyiküknél többé-kevésbé megfigyelhetők a karakter szomorú vonásai. A legmélyebb erkölcsi és történelmi szomorúság azonban a dinári embereknel tapasztalható.

Misztikus logika. – A dinári emberek hajlamosak a misztikus logika, a rejtélyes, a titkokzatos elfogadására. Ez a hajlam kapcsolatban áll érzékenységükkel és fantáziájukkal. Ezen az alapon titkokzatos tényeket formálnak, és eszményeket alakítanak ki azokból. A békés időszakban is hajlamosak az ilyen tevékenységre, de különösen a zaklatott, háborús időt jellemzi az ilyen gondolkodás.

A primitív misztikus logika többé-kevésbé minden nemzetenél megtalálható. A dinári paraszt követi a mennyei jelenségeket, a madarak röptét, figyeli a méhek zümmögését, az állatok hangját és hiszi, hogy ezek a jelek az események kimenetelét jóslják meg. A „meg nem kezdett víz”¹⁶¹, amelyet reggel hoztak és még nem használták fel, jóslásra használható és gyógyszerként szolgál. Olyan emberek is vannak, akiknek rossz a tekintetük (nézésük), másokban rossz és jó szellemek lakoznak, megint másokból éjszakánként kiszáll a lélek és a szelekkel, felhőkkel és a rossz időjárással viaskodik (*zduhač, vetrogonja*)¹⁶².

A dinári emberekre azoknak a vezetőknél van legnagyobb befolyása, akiknek viselkedésében valami rejtélyeset fedeznek fel, vagy ilyen sajátosságot tulajdonítanak nekik. Hiszik, hogy nagy emberről senki sem válhat a rejtélyes erők, a *vilák és jó szellemek* adománya nélkül. A dinári emberek nemzeti eszményképeiket fátyolhoz hasonló misztikummal vonják körbe. Ismert tény, mennyi misztikummal övezték és díszítették fel Kraljević Marko születését és életét.

A dinári emberek misztikumra való hajlama legjobban a török uralom legnehezebb éveiben fejlődött. Ekkor a legkülönbözőbb népi látnokok, jóvendőmondók gyakoribbak voltak, mint bármikor előtte. Hittek abban, hogy léteznek olyan titkokzatos erők, melyek a nagy világot átszövő igazsággal azonosak, és amelyek a szerb nép szabadságát fogják elősegíteni. Egyes templomokról, melyek a hegyek csúcsán vagy nehezen megközelíthető helyen álltak azt mesélték, hogy a török rombolás elől repültek fel a völgyekből a védettebb helyekre.

A misztikus logika nyomait a népi gondolkodásban a történelem folyamán is megfigyelhetjük. Milutin király halála után a három trónkövetelő közül a megvakított III. Stevan Uroš került a trónra, aki annak köszönhette sikerét, hogy az egész országban elhíresztelték róla azt a hihetetlen dolgot, hogy csodának köszönhetően újból lát. (Szerintünk egész életében látott, csak ezt gondosan titkolta Milutin előtt, aki üldözte.) A második példa: Szent Uroš földi maradványaira egy olyan pásztor bukkant rá 1584-ben Prizrennél, Petrič városa közelében, akit az emberek eszelősnek tartottak, csúfoltak. Ennek ellenére minden kosovói szerbet a hatalmába kerítette a magasztos érzés, felújították az ott lévő kolostort, és ettől kezdve ott őrizték utolsó császáruk ereklyéit. Később aztán (1705-ben) Uroš földi maradványai „maguktól útra keltek” a

¹⁶¹ „Nenačeta voda.”

¹⁶² A garabonciással rokon hiedelem, az utóbbi jelentése szélterelő.

jazaki kolostorba, a Fruška gora lankáira. Gyakran az álmoknak is nagy jelentőséget tulajdonítottak. A török oldalára átállt montenegrói *poturčenjakok* elveszejtése előtt az ozrini Vukota serdar (parancsnok) az öreg Ozrát látta meg álmában, aki a hagyományok szerint az ágazat megalapítója, aki szigorúan megparancsolta neki és az összes Ozrinićnek a *poturicák* (*poturčenjakok*) kiirtását. Ezt az álmát Vukota nyilvánosan, a törzs előtt elbeszélte, ez feltüzeltelte képzeletüket a törökpárti emberek lemeszárlására. A semmirekellő Ščepan Mali a kedvező alkalom és a misztikus körülmények hatására elérte, hogy Montenegróban őt orosz császárnak, III. Péternek tekintsék, és hogy néhány évig uralkodjon a területen. Ugyanebbe a sorba tartozik az is, miszerint Szerbia 1813-as katasztrófája előtt elterjedt a hír, hogy a szent király Studenica kolostorban őrzött koporsója, ereklyetartója csikorog, recseg, költözni akar, ami Szerbia alkonyát jelenti. A Szerbiát ért közös osztrák–német és bolgár támadás idején, 1915-ben a Kopaonik magasan fekvő településeinek parasztjait és feleségeiket láttuk a Nemanjićok alapította kegyhely, a XII. sz.-i Studenica kolostor felé zarándokolni. Azt vallották, hogy imádkozni mennek a studenicei szentekhez Szerbia megszabadításáért. Útközben egy kövön ülő leánnyal találkoztak, aki a kérdésére adott válasz után azt mondta: „Menjetek a kolostorba imádkozni, mert erre szántátok magatokat, de nem találjátok ott a szenteket: mindannyian a szerb katonaság megmentésére siettek.”

A misztikus logikával van kapcsolatban a következő sajátosság is: a típus képviselői valami látnokit (divinátorit) hordoznak magukban: megérik a nagy idők és nagy pillanatok eljövételét, különösen, ha azok a népük életében következnek be. Azt is mondhatnánk, hogy előre látják az eseményeket, és emiatt készülnek rájuk. Ebbe aztán lendületet visznek, érdeklődnek, elindulnak és rettenetes erőt fejtenek ki. Ilyen divináció érződött az 1804-es felkelést megelőzően. „Eljött az idő, háborúzni kell”,¹⁶³ mondja a hősenek. Ugyanezt érezte Szerbia a szerb–török háború előestéjén, 1912-ben.

Szellemi képességek. – Az elmondottakból kiderül, hogy a dinári emberek élénk képzelőerővel bírnak. Ehhez társul a költői és művészi hajlam, mely a dalokban, énekekben mutatkozik meg. Ezek a dalok közismertek és a legjobb szláv népdalokként elismertek. Egyes szerb elbeszéléseket Leskin az irodalom legszebb alkotásai közé sorol. A nép ajkán kelt dalok hatására Mickiewicz a szerbeket a szláv népek költőinek ismeri el. Ezek különálló, vagy egész ciklusokba szervezett énekek, mint a kosovói, a Kraljević Markoról szóló, az 1804–1815 évben kitört szerb felkelésről szóló ciklus. A szóképekkel teli nyelvvel a dinári embernek módjában áll mély érzelmeit kifejezni, hősi tetteiket és nélkülözésüket, a szabadság, igazság és függetlenség iránti forró szeretetüket, nemzeti gondolatukat és nemzeti büszkeségüket, valamint az emberi sorsról alkotott általános véleményüket kinyilvánítani. A hősenekben hangot kap a nemzeti erkölcs, különösen a Nemanjić-dinasztia és Kosovo szerb történelméről szóló ciklusokban. Sokszor okkal állították, hogy Kraljević Marko a szerb nép megszemélyesítője, legalábbis a lényeges tulajdonságok, a ki nem bontakozott sajátosságok megtestesítője.

Az alkotói képzelet és ízlés a kevésbé ismert népművészet más ágaiban, a fafaragásban, szőnyegszövésben és textilmunkákban is kibontakozik, azok ornamentikájában, például a nők ingének motívumaiban, melyek gyakran mély művészeti hatást

¹⁶³ „Zeman doš'o valja vojevati.”

keltének. A népművészetnek ez az ága az öröm, a jámborság és a lelkesedés állapotát fejezi ki. Az alkalmazott mértani formák valószínűleg igen régi keletűek.

A dinári nép hétköznapi életében a gyors felfogás és világos gondolkodás tapasztalható, mely gyakran a lélek leleményességével és fürgeségével párosul. Annak ellenére, hogy némely képviselőjük szellemileg lomha, lelkileg nem renyhék, nem tapasztalható a lélek ködössége és nincs meg az a határozatlanság és zavarosság, ami például a németeket jellemzi. Kétségtelenül birtokában vannak az intellektuális érzékenységnek, különösképpen a pontos és ösztönös előrelátás, mérlegelés, kitalálás képességének, tehát invenciózusak. Nehéz az ilyen intellektuális adottság amplitudójának meghatározása, ugyanis a nép még nem teljesen kimunkált. A következőket állapíthatjuk meg:

Az adottság az egész néptömegben eloszlik, amely elég élénkséget és helyes gondolkodás jeleit mutatja; butákat gyakorlatilag nem találunk köztük. Az adottságok amplitudója azonban nem nagy. A tehetségesek nagy száma viszonylag kis eredményekkel dicsekedhet. Feladataikat nem dolgozzák ki kellőképpen (nemcsak tetteikre, de elképzeléseikre is elmondhatjuk ezt), a végső következtetés szintjéig. Nagyon ritkán végeznek teljes munkát. Gyakran azt képzelik, ugyanazt jelenti meglátni vagy megérezni valamit, mint azt elvégezni. Sok tehát köztük a felületes ember. Sokuknál a rátermettség verébfióka nagyságú. Az adottságok és a tehetség amplitudója kapcsolatban áll a kultúra fokával: a magasabb kultúrával nő a kitartás mértéke, egyre több a lelkiismeretesség, és a tehetséggel megáldott nép képességei is nőnek.

Kimagaslóan nagy tehetséggel megáldott a nép.

Ezt a sajátosságát a nép akkor mutatta meg, mikor mint egység befogadta az olyan mély benyomásokat, mint a kosovói szellemiség, amit évszázadokon keresztül fejlesztett, ízekre szedett és letisztított, hogy abból a nagy nemzeti eszme megszülessen. Ezek felett, mint nemzeti egység erkölcsi és intellektuális bátorsággal és kezdeményezőkésséggel is rendelkezett. Soha sem békélt meg az igazságtalan és jogtalan politikai és társadalmi állapotokkal. Állandóan az új és a jobb után sóvárgott. Forradalmakat robbantott ki.

A délszlávok nagy *népi* alkotásai a dinári típus javára írhatók: Szent Száva temploma, a hősénekek, Szerbia megteremtése és terebélyesedése.

A többi nagy személyiség mellett (Rački, Kopitar, Mažuranić, Miklošić, Prešern stb.) nagy tehetségük és távolbamutató elképzeléseik tették híressé a dinári autodidakta egyéniségeket: Karadžićot, Miloš, Vuk Karadžićot, Njegoš.

A dinári tehetség nagysága különösen a bolgárokkal történő összevetés után ütközik ki nyilvánvalóan, ugyanis a bolgárok egyetlen nagy vívmányt sem tudhatnak magukénak a felsoroltak közül, és egyetlen nagy autodidakta személyiséget sem állíthatnak az imént bemutatottak sorába.

A dinári emberek szenvedésekkel teli történelme ismert, évszázadokon keresztül életükért és fennmaradásukért küzdöttek, kapát fogtak vagy kardot forgattak, valójában sok mindent felmutattak és jelentős tehetség tanújelét adták.

Erkölcsi és értelmi vonatkozásban is alkalmasak a magaskultúra befogadására.

A dinári típus variánsai. – A tágas Dinári övezetben két lélektani variánst különböztethetünk meg, az északit és a délit. Az előbbi jobbára egybeesik az övezet erdős és hegyes vidékeivel, a déli variáns az övezet kopár és karsztos adriai oldalán

található. Az első variáns területéhez tartozik a Dinári magas hegycsúcsok övezete, északon a Pannon-síkságig fut (átmeneti övezeteivel, mint a Száva mente és Mačva), míg a másik variáns területe a magas csúcsoktól a keskeny Dinári–tengermelléki övezetig húzódik. Miután a Dinári-hegység északi zónájában található hegyek sokkal hosszabbak, mint a délen található, az északi variáns szállásterülete ezzel arányosan nagyobb kiterjedésű. A köztük húzódó határ a legmagasabb hegyek alkotta határral azonos. A határvonal legjellemzőbb hegyei és csúcsai a következők: a montenegrói Veternik, amely a Vasojević törzset választja el a régi Montenegró területén található Kuči, Bratonožić és Piper törzsektől; a Nikšić városától délre található Planinica hegy, mely a régi Montenegró és Hercegovina törzsei között áll; az Ivan-planina, amely Boszniát választja el Hercegovina alacsonyabb részeitől; a Prolog-hegyhát és a Dinári-hegység, amelyik Nyugat-Boszniát és a dalmát Zagorát szeli ketté; végezetül a Velebit-hegység és a kranji Snežnjak.

A két különböző variáns két körzethez kapcsolódik, melyek geofizikai, de különösen éghajlati tekintetben térnek el egymástól. Az előbbi erdős, füves és zöld övezet ritka karszti jelenségekkel, szemben a kopár, sziklás, teljesen karszti déli övezettel. Az előbbit a vizek gazdagsága, az utóbbit az ivóvíz és folyóvíz hiánya jellemzi. Az északi övezet jobbra közép-európai éghajlattal jellemezhető, a déli övezetben a mediterrán éghajlat érezteti hatását. Az életfeltételek tehát eltérőek. Ugyancsak különböznek a település- és háztípusok is, ez pedig a természeti adottságok mellett kulturális hatásokkal is magyarázható. Az északi körzetben a települések (falvak) jelentős része az erdőben található; az utóbbi évszázadok alatt alapított települések az erdőkön, irtással kialakított tisztásokon létesültek. A házak egymástól távol helyezkednek el, és a laza (szórt) településforma uralkodik. A házak a közelmúltig boronafalúak voltak, zsindelytetővel, deszkával (*dránica*, a fordító megj.), szalmával (az alpesi háztípus hatására az övezet északnyugati részében) fedve, és csak az utóbbi évtizedekben fedezhető fel egyre több vályog- és égetett téglából épített ház, melyet cseréppel fednek, különösen a Száva, Duna és Kupa folyók mentén. Ezzel szemben a déli variáns házai a kopár földön állnak, rendszerint a karszti sajátosságokhoz (vrtacsák, uvalák, karsztmezők) kapcsolódva, kis területen összpontosulva, zárt, tömbszerű formát alkotva; versengnek a szebbnél szebb házak építésében és gyakran minden vagyonukat a kőház építésébe ölik. Végezetül meg kell jegyezni, hogy az északi és déli variáns körében némiképp eltérő kulturális és történelmi hatások fejtették ki hatásukat. Az északi típust elsősorban a patriarchális kultúra jellemzi, Szerbiában pedig a patriarchális kultúra alapjain és az kívülről érkező kulturális hatások hatására egy új, sok tekintetben eredeti kultúra alakul ki. A déli típusban is a patriarchális kultúra dominál, de a romanizált-mediterrán hatások is érezhetőek, amely gyakorlatilag uralkodóvá vált a mediterráni–tengermelléki típusnál. Az északi variánshoz Szerbia tartozik, a délihez Montenegró, a közelmúltig mindkettő önálló állam volt, melyek eltérő módon fejlődtek. Jelentős különbségek figyelhetők meg a társadalmi szerkezetben és a foglalkozások tekintetében a két variáns között. Az északi variáns a dinári pszichikai sajátosságok legjobb és legteljesebb képviselője, a déli variáns körében ezek aránytalanul fejlettek: egyesek a csúcsig jutottak, más tulajdonságok meggyengültek vagy módosultak; emellett a lélektani sajátosságok az egyes etnikai csoportok körében is különböznek az északi és déli variáns körében. Mindezek a körülmények és módosulások, a nagy különbségek a két variáns, az északi

és déli között legjobban a Belgrád és a Kotori-öböl között Veternik érintésével vont keresztirányú etnográfiai metszet segítségével válnak világossá, amely keresztülhalad a több kisebb etnográfiai csoporttal kapcsolódó šumadijai nagy csoporton, a Sjenicai körzetet magába foglaló óvlach területeken, a Vasojević törzs szállásterületén vagy a brdói és hercegovinai törzsek vidékén a Veternik-hegyig, melyek az északi variánshoz tartozó csoportok. A Veterniktől délre a metszet a régi montenegrói és rokon törzsek területén, majd a bokelji etnikai csoporton vezet keresztül, akik ugyancsak a déli variánshoz tartoznak. Jellemzésükkor a fő hangsúlyt a nagy csoportok pszichikai sajátosságai kapják, ahol egyes nagy csoportok „országokhoz, földekhez”, tágas övezetekhez kapcsolódnak, eltekintve az ezúttal a kisebb csoportok között tapasztalható eltérésektől, melyek egyes körzethez vagy zsupához köthetők.

Az északi, zöldelő övezetben négy lélektani variánst különböztetünk meg: a *šumadijai*, *ero*, *muzulmán* és *bosnyák* variánst. A déli övezetet egyetlen, *adriai* variánsként mutatjuk be. Kíséreljük meg jellegzetességeik bemutatását.

Második fejezet

A ŠUMADIJAI VARIÁNS

Etnikai összetétel. – A földrajzi környezet változása. – A lakosság összetételének kiegyenlítődése és a társadalmi környezet változása. – A legfőbb lélektani sajátosságok. – Szívélinesség, komolyság, vidámság és ének. – Demokratikus érzelmek. – Az állam jellegzetessége és viselkedése a válságos időszakokban. – Intellektuális képességek

A nyugati délszláv lakosságon kelet-nyugati irányban etnopszichikai „metszet” készítve legelőször a šumadijai variánssal találkozunk. A többi variáns az Adriai-tenger felé haladva sorjázik, szállásterületük északnyugatról délkelet felé haladtunkban a domborzat főbb vonásait követi.

A šumadijai variáns a moravai Szerbia közel teljes területét elfoglalja, és nagyobb számú népességet foglal magába, mint bármely más variáns. Ezt a variánst régi az etnikai migrációk során letelepedett csoportoknál régebbi őshonos csoportok, illetve a hegyi övezetekből a déli részekbe aláereszkedő dinári lakosok, a kosovói és vardári lakosok és más csoportok alkotják. A šumadijai lakosság egységesen kiállt, és legfőbb mozgatórugója volt a törökök alóli felszabadulásnak és a független állam megalapításának. A később érkező telepések kénytelenek alkalmazkodni az új földrajzi és társadalmi körülményekhez. Az egész népességet áthatotta a felszabadulás gondolata és kiegyenlítődt abbán. A gondolkodás és a munka általános szokásai, a nemzeti és társadalmi eszme azonos lett mindegyiküknél. Annak ellenére, hogy a šumadijai lakosság zömét a dinári lakosság alkotja, a telepések és a régi lakosság összeolvadásával új etnikai csoport képződött, amely már nem rendelkezik tiszta dinári vonásokkal. Erőteljes etnikai kombinációt alkottak, ahol a dinári pszichikai sajátosságokra nagyban kihatott a népesség többi részének gondolkodása, és jelentősen módosította azt. Másrészt Šumadija területén következtek be az elmúlt két évszázad során a társadalmi környezetben és a foglalkozások körében a leggyökere-sebb változások, melyek kihatottak a lakosság mentalitására. A variáns pszichikai sajátosságainak bemutatása előtt rámutatunk a változások némelyikére.

A földrajzi környezet változása. – A XIX. sz. elején, a felszabadulás idejében a belgrádi pasalik, tehát Šumadija területét berkek, ligetek és erdők, ez utóbbiak közül leginkább tölgy- és bükkfaerdők borították. A kisszámú falvak az erdei tisztásokon szétszórva, egymástól távol voltak. A lakosság elsősorban állattartással, leginkább disznóhizlalással foglalkozott, szívesebben, mint földműveléssel vagy kertészkedéssel. Az utóbbi évszázad során számos változás következett be a talaj fizikai tulajdonságait szemlélve.

A természeti környezet egyre jobb kihasználása és a lakosság fokozott alkalmazkodása figyelhető meg. Ebből ered a földterület ésszerű kihasználása is: mára

világosan elkülönülnek a földművelésre, kertészkedésre és szőlőtermesztésre használt földterületek. A változások sorozata valószínűleg a következőképpen játszódott le.

A ligetek kiirtása és az erdőirtás egyre nagyobb lendületet vett, és mára már Šumadijának csak egyötödét borítja erdő vagy liget. Ezt követően eltűntek a völgyek mélyén található mocsarak, főképp a sűrű berkek környékén. A művelésre alkalmas területek nagysága meghétszereződött vagy megnyolcszorozódott. A korábban hegyes vagy dombos vidéken fekvő falvak egyre inkább a völgyi síkságok területére ereszkedtek és területileg megnövekedtek. A lakosság foglalkozást váltott és mindinkább a földművelés felé fordult. A szilvafákkal beültetett részek egyre nagyobb területet foglaltak el. Megjelent a korszerű gyümölcsészet. Šumadija egyes alacsonyan fekvő részei valódi kertekké váltak. A korábban tölgyesekben hizlalt disznók ólakba kerültek és kukoricán gyarapodnak. A legjobb hazai marhafajták az ország minden vidékén elterjedtek csakúgy, mint a legjobb hazai és alpesi fajták keresztezéséből kitenyésztett marhafajták. Egyre több és jobb minőségű út épült, ennek következtében a lókaravánokkal történő áruszállítás a hátrébe szorult és fokozatosan eltűnt. A fejlődés különösen az első vasútvonal építése (1885), valamint a földadó megnövekedése után gyorsult fel. Megerősödött a vállalkozói szellem is. A korábban állami felügyelet alatt álló bányák, kiváltképp a réz-, a szén-, az aranybányák, az ezüstöt adó ólombányák sok egyéni vállalkozót és külföldi tőkét vonzanak.

A kisebb, körzeti központként működő városok újabb keletűek. Šumadija a Balkán-félsziget legsűrűbben lakott területévé vált: mint azt már korábban is láttuk, egyes körzetek népsűrűsége eléri a száz főt négyzetkilométerenként. Ez nemcsak a magas természetes szaporulat eredménye, hanem az erőteljes bevándorlás is.

A két sikeres, Törökország rovására történő dél felé hatoló terjeszkedés eredményeként a földrajzi fekvés fontossága és a terület sebezhetősége is megnőtt, főképp a Morava–vardári vasútvonal megépülését követően. A megnövekedett, szervezettebb és gazdagabb Šumadija, minden oldalról szerb népességgel körülvéve, vonzotta a török és osztrák–magyar közigazgatás alatt élő szláv népességet. Bosznia és Hercegovina elfoglalása után Ausztria–Magyarország körülölelte Szerbiát, és igyekezett meggátolni az európai piacokra és a tengerre való kijutását. Ilyen és ehhez hasonló titkos módszerekkel Ausztria–Magyarország számos válságot idézett elő Szerbiában. Szerbia belpolitikája ennek következtében időnként zavarossá vált; a válság csak mélyült a kulturális hatások és az európai intézmények miatt, melyek beszivárogtak a régi balkáni civilizációkba, és azokkal, valamint a patriarchális felfogással keveredtek.

A lakosság összetételének kiegyenlítődése és a társadalmi környezet változása. – A lakosság összetételének változása a társadalmi környezet, ezen belül a társadalmi szerkezet változását eredményezte. Az imént már beszéltünk a Šumadija területére irányuló migrációs áramlatokról és azok kiváltó okairól. 1842-ig az újonnan érkezők szabadon foglalhattak földet, melyet erdőirtással hódítottak el a természettől és amelyet a későbbiek során minden formalitás nélkül a sajátjukként ismertek el. Még a 1842 után érkezők is szabadon földhöz juthattak valamely meredek hegyoldalon vagy település határában. Igen sok monarchiabeli délszlávra hatott vonzeróként a szabad ország, ahol nyelvükön beszélnek és ahol kedvező áron juthatnak földhöz.

Akárhonnan is érkeztek volna, ezek a betelepülők – Nyugat-Szerbia egyes részeitől eltekintve – nem telepedtek le a származási helyük alapján csoportokban.

A régi lakossággal történő keveredésük és összeolvadásuk ezért még közvetlenebb volt. Az újonnan letelepülők több, mint fele előtte állattartással foglalkozott és új lakhelyén kezdett el földet művelni. Ahogy egyre több földet törtek fel, úgy vált a lakosság egyre nagyobb része – mint azt a montenegróiaik esetében már láthattuk, nem kis áldozatok árán – földművessé. Az ily módon módosult dinári lakosság olyan tulajdonságok lenyomatát hagyta a šumadijai népe sségen – az állattartók derűjét, a függetlenség ösztönét és szabadságvágyát erejét – amik a délről idetelepülőknél csak ritkán figyelhetők meg. A kosovói és vardári áramlatokat elsősorban földművesek alkották, lelkükben megnyomorodott jobbágyok (csipcsik), akik között csak a bátor és aktív metohijai telepesek képeztek kivételt. Ez utóbbiak a hajdanvolt Szerbia hagyományainak hordozói, a régi templomok, kolostorok és városok árnyékában felnövék voltak. Köztük és a fejlett zadrugákban élő őslakosok között fellépő kölcsönhatások eredményeképpen egy új lelkialkati típus körvonalazódott, mely gazdag történelmi múltjával és alkotásaival talán a tisztán balkáni típusként jellemezhető csoportnál is nagyobb energiával bír.

A földrajzi környezet változásával, a népsűrűség növekedésével, a betelepülők alkalmazkodásával az új lakóhely nyújtotta feltételekhez egyre inkább megváltozott a kezdetben még elsősorban parasztkból álló társadalom. Városokba költöznek, iparosokká és kereskedőkké válnak, a városi életmódot tekintik sajátjukénak. A zadrugák szüntelenül osztódnak és szűnnek meg, ezzel együtt a törzscsaládok száma nő. Kezdetben csak a vajdák, illetve a szerbbé lett cincár kereskedők gyermekei részesültek felsőoktatásban. Később a törzscsaládokban nevelkedő gyerekek – sokkal inkább, mint a zadrugákban felnövék – is azon fáradoztak, hogy iskolázottak legyenek és belőlük lesz az új állam hivatalnoki rétege. Szervezeti formát kap és megerősödik a katonaság, vele együtt a tisztikar is. Az iskolák száma megsokszorozódik, egyetemeket hoznak létre. Tudományos társaságok és gazdasági intézmények alakulnak, ezzel együtt politikai pártok jönnek létre. A gazdagság egyre általánosabb, a jóléti társadalom is fejlődésnek indult.

A paraszti gyökerekkel rendelkező népnek alkalma nyílt a környező országok (Törökország, Ausztria-Magyarország, Románia) államberendezésétől eltérő módon megszerveznie a szerb államot. Ez a nép átvette ugyan a nyugat-európai intézmények rendszerét, de megváltoztatta és a nemzeti eszmék elveihez idomította azt. Az új állam formálódásának időszakában tűnik fel Vuk Karadžić markáns alakja, aki a korábbi szlovén-orosz irodalmi nyelvet a nép által használt, időközben irodalmivá alakított nyelvvel, ezzel együtt a teljesen fonetikus ábécével cserélte fel. Nemzeti tudomány alakult ki, amely a nemzeti egység tudományos alapjait fektette le. A nemzeti küldetés tudata egyre inkább gyökeret vert a nép körében. Ez a nép megértette azt, hogy bátorságát szervezetté, acélossá és fegyelmezetté kell tennie azért, hogy nemzeti küldetését véghezvihesse.

A fejlődés bemutatott szakaszaiban a šumadijai emberek mentalitása megváltozott és könnyű feladat lenne a változás korszakait meghatározni. Ez azonban nem célunk és nem tekintjük feladatunknak sem. Számunkra lényegesen fontosabb megállapítás, hogy a nép körében a józan ész vált uralkodóvá. Az egyszerű embernek módjában állt úrrá lenni vad és féktelen demokratikus ösztönein. Megjelent a szervezési készség és a munkára való hajlam. A továbbiakban kísérletet teszünk a šumadijai emberek mentalitásának bemutatására.

A legfőbb lélektani sajátosságok. – Ami különösen szembetűnő lehet a šumadijai embert szemlélő számára, az a bátorsága, ereje, aktivitása és jó idegzete. Úgy tűnik, hogy közülük sokan képesek bármilyen üzlet sikeres lebonyolítására. A sodródó, gyámoltalan személyek ritkák közöttük. Egyre gyakoribbak a határozott jellemű személyek. A pártatlan szemlélőnek olyan benyomása támadhat, hogy töretlen kitartással és szívóssággal haladnak kitűzött céljuk felé. A merev hagyományokhoz való ragaszkodás szinte teljesen kiveszett gondolkodásukból. A dinári embereknel tapasztalható mesekincs és epikus költészet gazdagsága csak részben rögzíthető, ezzel együtt az epikus hajlam is kisebb mértékű.

Annak ellenére, hogy aktívak és bátrak, egy bizonyos fokú visszafogottság is tapasztalható viselkedésünkben, amivel különböznek a nem ritkán terjengősen beszélő pannon típustól, a nyájasan és ékesen szónokló dalmátoktól csakúgy, mint a szomszédságukban az óvlach területen élő rokonaiktól, akik akkor is beszélnek, ha senki sem hallgatja őket. Ezt a visszafogottságot sokan bárdolatlanságnak vélhetnék, de ez valójában a méltóság és mértékletesség bizonyítéka: csak tudatosan lovalja magát bele dolgokba. Amikor ezt teszi, akkor azt nyíltan teszi, szemtől szembe úgy, ahogy az egy évszázadokon keresztül törvényt alkotó ősök leszármazottához illik. Ez a vonása azonban gyakran a hevességbe taszítja: maradt benne valami a hajdukok féktelenségéből, amint ezt a šumadijai vidék félistenné váló hős fia, Karađorđe jellemvonásaiban is felfedezhetjük.

Az előző tulajdonságok mellett a šumadijai emberek jellemvonásai között meg kell említenünk a józan ítélőképességet, a mértékletességet és valóságérzetet. Igazságosan és részrehajlás nélkül ítélkeznek dolgok felett akkor, amikor már minden tény birtokában vannak. A parasztok igen gyakran nagyobb józanságról tesznek tanúbizonyságot, mint iskolázott nemzettársaik. Hasonlóképpen fejlett humorérzékkel rendelkeznek, aminek legfőbb oka az események intelligens és érzékletes megfigyelése, elsősorban a kívülálló szemével. Minden, számukra visszataszító dolgot tréfákkal, humorral és pellengérré állítással tesznek nevetségessé. Jaj az önmagukkal kérkedőknek, az erőszakosoknak és hiúknak, azoknak, akik saját alantas céljaikat, valami fennkölt eszmékkel szándékozzák álcázni, jaj az akarnokoknak, akik szellem és műveltség híján is a többiek becsapásán munkálkodnak. A šumadijai ember egyetlen felsorolt hibát sem hagy megtorolatlanul. Egyetlen délszlávok lakta területen sem találkozhatunk ennyi őszinteséggel és a mások csúffá tételének ilyen mértékű hajlamával.

Ez a hajlam azonban a legkisebb mértékben sem gátolja a hála kifejezését a segítségnyújtás eseteiben, amikor igen gyakran a hajlam határtalan bizalommal alakul át. Több külföldi utazó is leírta az utóbbi években a šumadijai ember ezen vonását, ugyanis bizalmát a legmeghatóbb módon és a legnagyobb odaadással fejezi ki.

Szívélyesség, komolyság, vidámság és ének – A szívélyesség a šumadijai ember igen szembeötlő tulajdonsága. Nyomon követhető a társaságok, társulások alakításának hajlama esetükben, amire minden körülmény között belső késztetést éreznek. Az egy társaságba tartozók közti kapcsolatok közvetlenek és szívélyesek. Az 1804-es felkelés idején a felkelők származási helyeik alapján alkottak csapatokat. Igen gyakran láthatjuk őket kettesével, összeölelkezve menni. Ha megállnak enni, azt mindig együtt teszik. A szilvapálinkás- vagy boroscsutora kézzől-kézre jár. Szábor alkalmával, amit a falusi templom előtt tartanak meg, a parasztok csoportokba verődnek: a tehetősebb

családok a templom körül felépített, a szabor alkalmával használatos alkalmi építményeikben (ún. *sobrašica*) fogadják vendégeiket. Még a háborúk idején is gyakori a barátkozás leírt formája, komolysággal és vidámsággal egyaránt keverve annak alaphangulatát. Maguk között kiválaszják azt a személyt, akit a sors kegyeltjének tartanak és akire tréfálkozásuk éle lesújt majd. A dal is úgy mondja: „Hadd legyen Srdan Ilija baja a legnagyobb, de legyen Srdané a szerencse is.”

Ezzel elérkeztünk a šumadijai ember másik meghatározó jellembeli sajátosságáig, a derűig és vidámsáig, aminek a XIX. sz.-tól napjainkig számos tanújelét adták. Ezeknek a tulajdonságoknak számos fokozatát lehetett rögzíteni. Matija Nenadović egyházi *Visszaemlékezéseiben* ír arról az esetről, amikor az általa vezetett parasztlakos csapat találkozott a Karadorđe oldalán álló parasztlakos csapattal. Amikor a valjevói csapat füle hallatára őket Karadorđe az „Isten hozott benneteket, testvéreim, szerb sólymok!” köszöntéssel fogadta, „higgyétek el gyerekek – így Matija pap – egyetlen katona sem volt, aki ne fakadt volna dalra, sok hajlott korú pedig örömkönnnyeket hullatott azért, mert megérte ezt a pillanatot. Egész Duboko felett (Obrenovac és Belgrád között) dal harsogott, úgy tűnt, hogy nem csak a katonák énekelnek, hanem a fák és rajtuk minden egyes levél is emberi hangon zengi dalát: így érkeztünk meg május 8-án Ostružnicába, szálláshelyünkre.” A vidámság Szerbia felszabadulását követő két évtizedben érte el tetőfokát. A šumadijai ember boldog volt, hogy felszabadult a török járom alól és hogy békében és rendben élhetett. Minden faluban énekszó hallatszott és táncoltak. A legnehezebb földműves tevékenységet is vidámsággal és jókedvvel végezték. A korabeli utazók mindenütt az általános vidámságról és jókedvről számolnak be a falvakban jártukban. Utazásaik nagyon gyakran vidám és kellemes események sorából állottak össze, melyekben az egyszerű parasztlakos mellett tevékeny részt vállaltak a papok, a magasrangú elöljárók és a vajdák is. A vidámság a későbbiek során sem tűnt el, hanem – úgy tűnik – háttérbe szorította a vállalkozási kedv. Az utóbbi, egyre gyakoribb tényező mellett is a vidámság és a tréfálkozásra való hajlam a nemzet egyik jellegzetessége maradt még a balkáni háborúk és az Albánián keresztül történő menekülés során is.

– **Demokratikus érzelmek** – A demokratikus érzelmek, melyek egyébként az összes délszláv típus sajátjának tudható, ennél a típusnál különösen fejlett. A šumadijai ember demokratikus ösztöne véleményem szerint a következőből fakad.

A demokratikus érzelmek veleszületettek annál a népnél, amelyik a felszabadulásért folytatott küzdelem során egyszerű társadalmi berendezéssel bírt, amely társadalom törzsét parasztlakos és állattartók alkották, amelyben nem léteztek osztályok és végső soron vagyoni helyzetben sem volt érezhető különbség. Ezt a társadalmat magántulajdonban lévő földeket birtokló parasztlakos képezték. Kiváltságos helyzetben egyedül az egyház emberei és az elöljárók, a kenézek voltak. A papok csak kis mértékben emelkedtek a nép fölé. A demokratikus érzelmek kivételével egyetlen szándék sem verhetett mély gyökeret a nép körében. Szerbia lakosságához hasonlóan a šumadijai ember is származását a középkorig visszavezeti, császárok, királyok és hősök találnak benne helyet, ám ez a családfa nem olyan, mint amilyennel a nemesiséggel rendelkező országokban találkozhatunk. A szerb nemesség kihalt: csupán az egész nép közös történelmi felmenőit felsorakoztató családfa közös tulajdonosainak tekintik magukat.

Időnként azonban találkozhatunk tekintélyelvű karakterekkel is. A šumadijai társadalmat alapjában véve nagy zadrugák alkották. A közösségi elöljáró címe gyakorta öröklődött több nemzedéken keresztül egy családon belül, így kialakulhatott a parancsolásra való hajlam is. A zadruga törvényei alapján azonban az elöljáró választható és cserélhető volt. Még nőket is választhattak erre a feladatra. A hajdukok elöljárójának kiválasztását közfelkiáltással vagy választással ejthették meg. Az egyházi elöljárókat a világi elöljárók választották meg azelőtt, hogy az egyházi grémium erről egyáltalán döntést hozott volna. A katonai és hivatali elöljárókat, sőt még a dinasztikiakat is az újjonnan érkezők, a bevándorlók, a szabadon választott parasztok közül választották a szabad Szerbiában választással vagy közfelkiáltással. Csak a felszabadulást követő időszakban, de még előtte is, 1804-1815 között sor került a Skupština (nagygyűlés) összehívására, majd a későbbiekben is folytatták ezt a gyakorlatot anélkül, hogy erre valós jogi keretet hoztak volna. A demokratikus rendszer önkontrollja időnként igen erőteljes volt, még a felszabadító háború idején is. A hősének is úgy véli, hogy a hősöknek a néppel vállvetve kell harcolniuk a közös szabadságért. A hősének, mint a patriarchális rendszer erkölcsi normáinak rögzítője, nem engedheti meg, hogy a katonai elöljárók megfélemlítsék kötelességeikről és az édes semmittevésnek adják át magukat. Az ének emlékezteti azokat az elöljárókat, akik hajlamosak lennének megfélemlíteni arról a tényről, hogy „a nép tett benneteket azzá, amik vagytok”. A hősének igen nagy tisztelettel szólnak Karađorđéről, de 1813-ban bekövetkezett szökésétől kezdve a legélesebb szavakkal ítélik el cselekedetét. A šumadijai ember igen szabadon kinyilvánítja véleményét. Ugyanakkor ez a szabad véleménynyilvánítás igen könnyen fordulhat demagógiába. Miután évszázadokon keresztül nélkülözte saját államát, a nép akarva-akaratlanul korszerű államot volt kénytelen teremteni, fegyelmezni önmagát, rászoktatnia magát minden olyan szabályozó rendeletre, melyeket egy ilyen korszerű állam működése feltételez. Az egyenlőség veleszületett érzése mellett külön nehézséget okozott egy működőképes hatalmi rendet felállítani: még a legerősebbnek tekintett Miloš Obrenović-vezette állam is többször volt kénytelen ráébredni, hogy a nép csak elviseli jelenlétét. Ezért fordulhatott elő, hogy a nép tévesen értékelte némely közülük való politikus ténykedését, különösen akkor, ha azok éppen Šumadija földjének szülöttei voltak: a távolabbról származók vagy más délszláv csoporthoz tartozók sokkal nagyobb megbecsülésnek és tekintélynek örvendtek. Hovatovább, az egyéni ötletektől mentes, de ügyes és szemtelen politikusok, akik taktikusan és bölcsen használják ki az emberi gyengeségeket, sokáig maradhatnak hatalmon. A demokratikus rendszer minden tévelygése és ingatlansága mellett is, Šumadija nagyot lépett előre erkölcs és értelem tekintetében, majd ezt követte a gazdasági fejlődés. A felszíni forrongás mellett egyéb, a szabadságtól ihletett alkotóerők is jelen voltak, ezzel együtt a nép egésze a fejlődés útjára lépett.

Az állam jellegzetessége és viselkedése a válságos időszakokban – A šumadijai jellem és környezet legélethűbb képviselői a parasztok. Minél közelebb jutunk hozzájuk, annál inkább fogjuk becsülni őket. A már bemutatott jellegzetességek mellett a heveség és kitarás jelzőivel is illethetők, aminek következtében hosszú órákig képesek a legnagyobb erőfeszítést kifejezni. Ez a kitörő életerő nem csorbult a török uralom sanyarú éve alatt. A parasztok az erő roppant tartalékát halmozták fel magukban. A paraszti Szerbia az a hatalmas kohó, ahol a különböző származá-

sú és eredetű elemek eggyé olvadtak és tulajdonságaik megerősödtek, ahol a szerb egység bizonyos területeken megvalósult. Mindannyiukat áthatja a hazaszeretet. A šumadijai és a régi raškai emberek külön sajátossága az a vonás, hogy soha nem veszítik el a jövőbe vetett reményüket és hitüket, valamint a hagyományos nemzeti és értékekben vetett töretlen hit. Ranke Szerbia önerőből történő felszabadításában és számolatlan áldozatában a XIX. sz. legnagyobb eseményét vélte felfedezni. Ettől az időszaktól kezdve Szerbia, hogy hű maradhasson saját ideáihoz, a legnehezebb pillanatokban is elutasította a legkecsegtetőbb külföldi ajánlatokat. A Šumadiján kívül élő szerbek a felkelés kezdetén megéreztek és megértették, hogy az a nemzeti küldetés kiteljesülésének földje lesz. A hős montenegróiak voltak az elsők, akik nyíltan a hőselemek soraiba foglalták a saját erőfeszítéseik és a nagy küldetés közötti különbségeket: Szerbiát „hősinek, nemesnek és híresnek” nevezik, ahonnan a „szerb szabadság napja fog felkelni” Ez a gondolat igazolást nyert a későbbiek, különösen a balkáni háborúk során és áthatotta a nyugati délszlávokat is. Ily módon igazságosan ítélték meg Szerbia „magasztos altruizmusát”. (Vojinović: La Dalmatie, 1917, 221p.)

Igen jellegzetes a šumadijai ember viselkedése a kritikus időszakokban. Emlékezzünk csak vissza az 1813-as évre, Szerbia kilencéves küzdelme után bekövetkező összeomlására: mindössze néhány hónap elmúltával olyan össznépi ellenállás bontakozik ki, hogy a belgrádi pasa nem merészkedik ki a belgrádi vár kapuján sem. Az újabb felkelés már akkor elkezdődik, mikor az előzőt jóformán még el sem fojtották. Ehhez hasonló helyzettel találkozhatunk 1914-ben, amikor az osztrák-magyar hadsereg Szerbia nagyobb részét az ellenőrzése alatt tudhatta, de az első csapásokat kiheverő šumadijaiak az összes erejüket összeszedik és kiűzik az ellenséget az országból. A legsúlyosabb csapás az 1915-ös évben következett be. A német, osztrák és bolgár hadsereg az egész országot elfoglalta. A katonaság és lakosság egy része Albánián keresztül menekült, ami borzasztó erkölcsi szenvedést jelentett. Mindenki vonszolta magával a saját mártírkeresztjét és gyakran csupán azért bukott el és kelt fel újból, hogy meghaljon. A menekülők maguk mögött hagyták földjüket, házukat, gyakran családjukat is. Az ellenséggel és az éhséggel egyaránt harcoltak, felülkerekedtek és átkeltek az úttalan albán hegyeken és ebben a küzdelemben emberfeletti erőfeszítéseket tettek. De még ekkor sem hátráltak meg a sorscsapások elől. Térdre kényszerültek, de nem győzték le őket. Korfu szigetére érve ezrek halnak meg, de már négy hónap után a győzelem napjára készülnek. Az idegenek által elfoglalt országban maradók is legalább ilyen hősieen viselkedtek.

Ez a szellemi szilárdság csak a šumadijai ember forró hazaszeretetével magyarázható: ide összpontosul minden szerb föld ereje, a dinári és kosovo-varđári egyaránt. A hazaszeretet a lelkialkati sajátosságok egyik legerősebbikévé vált. Ez a nemzeti lélek a szabad szerb államban a legmegfelelőbb talajra hullott. A dinári ember hősiessége katonai szervezethez erősödött meg, aminek a balkáni háború és a nagy háború haditettei az ékes tanúbizonyságai.

Intellektuális képességek – Ezek a képességek lényegében azonosak a dinári típusnál már általánosságként leírtakkal. Ennek ellenére Šumadijában volt legtöbb alkalmam rácsodálkozni a széles látókörű és tárgyilagos intelligenciával rendelkező parasztoakra, akik csak akkor alkotnak véleményt, amikor már minden lényeges adat birtokában vannak. A legtehetségesebbek megérezéssel is vezéreltetve vannak.

Gyakran volt olyan benyomásom, hogy az írástudatlan emberek, akik ilyen széles ismeretekkel és képességekkel rendelkeznek, igazságosabban ítélkeznek, mintsem a politikai vagy egyéb szenvedélyektől fűtött iskolázott emberek. A gazdag parasztok, legyenek bár iskolázottak, csak igen ritkán engedik gyermekeiket tovább tanulni. Parasztok maradnak, de földjeik és gyümölcsöseik jól műveltek, házaik tiszták és a gazdaságuk is a legjobban felszerelt. Elsősorban náluk őrződnek meg a népszokások és a népköltészet, melyek a közös örökség részei. A gazdag parasztokat mindenki tiszteli, példaképpé válnak a faluban. Azok a durva jelenségek, amelyek egyébként a paraszti élet velejárói, itt nem tapasztalhatók. A patriarchális élet alapjain fejlődött ki – különösen a parasztok ezen csoportjánál – az a magasfokú erkölcsi normarendszer és kultúra, mely egymás megbecsülésén, az őszinteségen és a becsületességen alapszik.

A šumadijai paraszt magas erkölcsi értéke akkor is teljes egészében megmarad, amikor kereskedővé válik: a szerbiai kereskedő megbízhatósága és szavahihetősége közismert.

Ahogy a dinári emberek általában, a šumadijaiak is kétségtelen jeleit adják a tudomány, az irodalom és művészet iránti vonzalmuknak: az értelem, a megfigyelés, az élénk fantázia, a lendület és lelkesedés különböző formáival. A belgrádi univerzitás tudományos értékeivel a nyugat-európai univerzitások szintjére emelkedett. Benne határozott szándék mutatkozik, hogy hozzájáruljon a tudományos fejlődéshez. A Balkán-félszigettel és a délszláv országokkal foglalkozó tudományok sorában számos újszerű és széles ismeretekre alapozó ötlet fogalmazódott meg. A népelettel való folyamatos érintkezés során a tudomány a nemzeti program tudományos alapjait fektette le. Az irodalom nagy lépésekkel fejlődött, különösen a költészet. Új stílus született, amely erőteljes és eredeti, mely belgrádi stílusként vált ismertté. Belgrád az utóbbi években az értelmiség meghatározó központjává vált.

Nehezebb feladat a Szerbiában élő nép politikai tulajdonságait megítélni. A belpolitika, de különösen a külpolitika fejlődése gyakran olyan tényezők függvénye, amely semmilyen kapcsolatban sincs egy kis létszámú nép tulajdonságaival. Ennek ellenére ezek a tulajdonságok egyértelműnek hatnak, miután a szerbiai nép független államot hozott létre, amit megőrzött és gyarapítani is tudott kedvezőtlen földrajzi helyzete ellenére. Ez az állam folyamatosan fejlődött minden irányban, de különösen erkölcsi és intellektuális szinten, gazdasági fejlődése is számottevő. Az elmúlt évszázad szabad légkörében a szerbiai nép több politikai tapasztalatra tett szert, mint a többi, szomszédságában élő délszláv, emellett soraiból több olyan politikus is kikerült, akik méltóak nevükre.

Harmadik fejezet

AZ ERO VARIÁNS

Az erok szállásterülete és általános tulajdonságai. – Az óvlachok. – A domborzat sajátosságai, a lakosság eredete és tulajdonságai. – Egyedi lelkialkati tulajdonságok. – A hercegovinai ember kétfajta lelkialkati és fizikai típusa

Šumadija és Bosznia területén a legmagasabb hegyek lakóit nevezik eroknak. Ez az elnevezés nem egy meghatározott terület lakójának sajátja. Leginkább azon meghatározott lelkialkati típusra vonatkozik a jelző, mellyel több Dinári körzetben is találkozhatunk, de leginkább az óvlach területre jellemző. Az erok általánosan fogalmazva a dinári tulajdonságok és a patriarchális élet legtipikusabb képviselői.

Más Dinári körzetek lakóival ellentétben, ezt a hegyes vidéken lakó csoportot nem érte máshonnan érkező migrációs hullám. Esetükben kizárólag az egyik hegyi övezetből a másikba történt átköltözés, de ez is az azonos lelkialkat határain belül. Másrészt az erok minden irányba kivándoroltak az adriai, a šumadijai, a pannon, illetve a központi típus szálláshelyére is. Ez vidékekre költözve az ero lakosok igen gyakran magukévá tették a már ott élő lakosok szokásait és tulajdonságait.

Az erok kivétel nélkül a szerbhorvát nyelv je-ző és ije-ző dialektusával beszélnek (pl. a tej és hit szavakat a *mlijeko* és *vjera* kiejtéssel mondják, szemben az e-ző *mleko* és *vera*, vagy az i-ző *mliko* és *vira* szavakkal). Ez a dialektus a népdalok többségének és a szerb folklór egészének sajátja. Úgy vélhetnénk, hogy ez utóbbi sajátosság az ero lelkialkati vonások egyike. Több szó más értelmet és más hangzást nyer, a kiejtés hosszabb és lassabb lesz. A beszéd így vontatottá, ezáltal a szorgos és aktív környezetnek ellentmondóvá válik.

Az erok az elmúlt évekig állattartással és fuvarozással foglalkoztak, aminek során máháslovakkal szállították az árut és a föld terményeit. Földműveléssel gyakorlatilag nem foglalkoztak. Az Adriai-tenger és a Morava-varđári völgyek közötti szálláshelyük fekvése fuvarosokká (*kiridžija* és *ponosnik*) tette őket. Az első szó török eredetű és kizárólag most használatos. A *ponosnik* szónak azonos jelentése volt és korábbi középkori forrásokban szerepelt. Valószínű, hogy az erok ezt az életmódot a szlovén hódítások előtt a magas hegyekbe húzódó romanizált lakosságtól örökölték. A délszlávok ezt a romanizált lakosságot vlachoknak nevezték. Miután a dinári hegyek vlach lakossága a középkorban a szerb népességbe olvadt, a vlach népnévvel azokat a szerbeket illeték a továbbiakban, akik állattartással és áruszállítással foglalkoztak. Az utóbbi évszázadokban azonban még ez a jelentés is igen gyakran a feledés homályába merült és általánosan a dinári hegyek parasztjait értették a vlach kifejezés alatt. Az erok néhány jellemvonása szoros kapcsolatban áll korábbi, évszázadokig űzött foglalkozásukkal: elsősorban lassú mozgásukra utalnék ehelyütt. A keresztirányú utakon zajló áruszállítás, a karavánokkal történő közlekedés ezzel párhuzamosan a kereskedelmi hajlamot is felszínre hozta, ezért az átmenő forga-

lommal bíró vidékekről származnak a legügyesebb délszláv kereskedők. Az utóbbi időben az erok földműveléssel is foglalkozni kezdtek.

Minden leírt ellenére azt kell mondanunk, hogy a dinári hegylakók ezen csoportjában, a migrációkkal nem érintett, azonos foglalkozást űző, azonos nyelvjárást beszélő erok között bizonyos lélektani különbségek mégis tapasztalhatók. A leghatározottabb különbség a törzsekben élő dinári – kiváltképp a montenegrói – dinári hegylakók, illetve a zadrugákban és törzscsaládban élők összehasonlítása során figyelhető meg. A két összehasonlításra alkalmas csoport között kisebb különbségek is megfigyelhetők, kiváltképp a terület elszigetelt és távoli részein. Végző soron a dinári lakosság által lakott terület más vidékeknél lényegesen több adminisztratív és politikai határral volt szabdalva, ezzel együtt a regnáló állam sok esetben sikerrel változtatott a lakosok lelkiállati tulajdonságain. Abbéli szándékunkban, hogy az azonosságokat és a különbségeket is egyszerre mutathassuk be, a három leginkább különböző ero csoportról fogunk beszélni: az igazi eroknak tekinthető óvlachokról, a dinári törzsekről és a likaiakról, akik Horvátország déli részét lakják.

Az óvlach csoport

Az óvlachok szállásterülete Šumadija területéről délnyugati irányba haladva Užice városától délre kezdődik és a Lim folyóig, helyenként pedig azon túl terjed. Másik irányban az óvlach terület része Sjenica városa és a Ravna Sjenica, más néven Pešter-hegy, északon pedig Szarajevo városa vagy a Romanija-hegy.

A domborzat sajátosságai, a lakosság eredete és tulajdonságai. – A körzet általános jellemzője, hogy zömében ezer méternél magasabb fennsíkokból áll. A fennsíkok erdővel borítottak, mély, gyakran kanyonszerű völgyek barázdálják, a völgyek mélyében folyók folynak. Az éghajlat rideg és a népsűrűség alacsony. A lakosság jellemzően szórótelepüléseken él. Helyenként, az örökzöld erdők tisztásain láthatunk házakat, amelyek a szomszédos háztól nagy távolságra fekszenek és leginkább boronafalúak. Minden ház további boronafalú melléképületekkel van körbeépítve. A leírt lakóhelyek alatt, a szűk völgy alján magányosan álló vízimalom mormogása hallatszik. A házak felett, egészen magasan, az erdőhatár felett, durván megművelt rönkökből épült, állattartás céljából készült építmények, az ún. *kolibák* és *košarak* találhatóak. A földművelés és az állattartás eszközkészletének zöme is fából készült.

A legszembetűnőbb sajátosság az irtásföldeken élő családok lakóhelyének elszigeteltsége és lakhelyeik való távolsága. A legközelebbi szomszéd szinte minden esetben a másik hegyen található irtáson épített házat. Az elszigeteltségből fakadó magány, mely télen (a tél itt hosszabb, mint mondjuk Šumadijában), vagy mondjuk itéletidő vagy háború esetén még nagyobb, nagy hatással van az individualizmus kialakulására, az erős egyéniségek formálódására, a cselekvés- és gondolkodás-módra. A magányosság – melyet még inkább erősít a domborzat tagoltsága – másik következménye a nagy fizikai erő, amit az óvlach terület lakói kénytelenek nap mint nap kifejtteni: akár vízért vagy élelemért, akár az állatok után mennek, a hegyről le és hegyre fel kapaszkodnak. A következmények szemmel láthatóak. Az itt élők soványak, nyúlánkok és izmosak.

Arcvonásaik kifejezőek, arcuk igen gyakran sötét a házak rossz füstelvezetése miatt. Bőrük a szabadban sokat tartózkodó emberekre jellemző módon cserzett

vagy pirospozsgás. Ruházatukban a fekete szín uralkodik, köpönyegük formája jellegzetes.

Általában egyszerűen élnek, de nem nélkülözik a patriarchális kényelem egyes elemeit. Házaik nagyok, ebédlőik különösen díszesek. A központi házat a nős zadrugataz fiaik házai (*vajatjai*) veszik körül. A konyhát a félsziget más vidékein ismeretlen ételek készítése teszi érdekessé: a tejjel, faggyúval és sajttal készített ételeket nagy jártassággal, ügyesen főzik meg. A főfogások alapanyaga a bárány- vagy marhahús, illetve ezek szárított változatai. A női viselet – zártsága ellenére – valamint szőnyegmintáik és fafaragásaik műalkotások benyomását keltik. Erkölcsi értékeik sok esetben igen sajátosan bonyolultak: finomak és kiműveltek. A szellemes emberek nagy arányban fordulnak elő közöttük. Érzelmeket és szándékaikat gyakran a legnemesebb módon fejezik ki. Az óvlach területek lakói erkölcsi szilárdságot és értékes értelmi képességeket sugároznak.

Honnan származnak az óvlachok? Egyes családok emberemlékezet óta itt éltek, jelentősebb részük azonban a néhai novi pazari szandzsák vidékéről, Montenegróból és Hercegovinából érkezett. Annak ellenére, hogy ma már nem törzsekben élnek, nagyszámú és népes zadrugáik vannak, számos itt élő család létszáma nagy és rokonságuk szerteágazó olyképpen, hogy a Šumadija területére nagy tömegben kivándorlók – a Montenegróban megfigyelhető gyakorlattal azonos módon – testvérségeket alkotnak.

Rendkívül termékenyek, de ez nem a kivándorlás egyedüli oka az óvlach területekről Šumadija irányába tartó migrációnak. A magas, legelőben gazdag fennsíkok számos, elsősorban a montenegrói hegyekből induló migrációs hullám közbeeső állomásainak számítanak, ahonnan hosszabb-rövidebb itt-tartózkodás után indulnak tovább céljuk, Šumadija irányába. Egyébként a šumadijai emberhez hasonlatossá teszik őket szokásaik, népköltészetük és nemzeti tudatuk.

Egyedi lelkialkati tulajdonságok. – Az óvlachok igen sajátos lelkialkati sajátosságokkal bírnak. Az első pillanatban a beszéd és a mozdulatok bizonyos lassúsága tűnhet fel a szemlélőnek. Az óvlachok nagy távolságokra, akár az egyik hegyről a másikra is képesek beszélni, kiáltani egymásnak. Monoton, vontatott dallamokat énekelnek, miközben igen gyakran egyik fülüket befogják.

Az óvlach ember élénk, fürkésző szellemű, amiben némi ravaszság is felfedezhető. Ravaszsága – őszintén mondva – megelégedettséggel tölti el és egyértelműen haszna is származik belőle. A beszéd lassúsága ellenére gyakrabban és jobban beszél a šumadijai embernél. A beszélgetés alkalmas pillanataiban hajlamos közmondásokat, tréfákat szőni mondataiba, kérdéseit összetetté és nyakatekertté teszi, elveszik saját gondolatai körülírásában, végül nem áll szándékában megérteni azt, ami számára nem tetsző és hátrányos. Az ero minden körülmények között képes menteni az irháját. Képes csúfot űzni az alacsonyabban, a völgyekben lakó szomszédjaiból, mivel őket szellemileg lassúbbnak tekinti. Az ero bizonyos meséiben összekapcsolódik a naiv találékonyság és a részletek gazdagsága. Ezek a mesék időnként a Naszredin Hodzsa tanmeséihez hasonlatosak.

Az ero hősök a bátorság, a szellemesség és ravaszság tulajdonságaival vannak felvértezve, amivel gyakran különböznek más vidékek hőseitől.

Egy óvlach népdalt hozunk fel példának. Kosovóra nehéz köd ereszkedett. Banović Sekula¹⁶⁴ léptet lován. A ködből hirtelen előlép egy fehér, sánta, háromlábú lovon ülő alak. Gyenge és fáradt ember benyomását kelti. Mellette haladtában Sekula elcseni a kalapjába tűzött aranytollat és vágta be. Az ismeretlen üldözőbe veszi és könyörgőre veszi hangját. Sekula azonban egyre távolabbra kerül tőle. Ekkor mutatkozik be az ismeretlen és elmondja hogy ő Kosovac Jovan, az Isteni akarat vitéze, aki gyakran álruhát ölt és a meggondolatlan és erőszakos embereknek megengedi, hogy azok rossz cselekedjenek, hogy aztán megtorolja a sérelmeket, „...hogy Kosovo-szerte fejüket vegye”. Sekulának csak azért bocsát meg, mert jóbarátjának unokaöccse.”¹⁶⁵

Az óvlachok gyorsan kiszűrjük egy bizonyos kérdés lényegét, de nem bocsátkoznak részletek taglalásába és nem látják előre a következményeket sem. A legtehetségesebbek azonban képesek a részletek elemzésére és nagy összegzések, tanulságok levonására. A nagy ravaszság időnként nagy bölcsességgel párosul. Miloš Obrenović ezen a tulajdonságok legmagasabb szintjének volt birtokában.

Az erok szokatlanul vonzódnak ahhoz, hogy iskoláztak legyenek. Ez egy más vonzalom a tudomány iránt, mint amit a fiatal nemzetek esetében tapasztalhatunk. A délszlávok egyetlen csoportjában sem találunk annyi autodidaktát, mint az ero népesség körében. Az írástudatlanok ritkák. Amit az iskolában nem tudtak magukévá tenni, annak maguk járnak utána. Külön tisztelettel veszik körbe a tanult embereket. Régóta övezi tisztelet azokat a családokat, „melyek már háromszáz esztendeje papokat nevelnek”. A XVI. sz. szerb nyomdáinak zöme az erok-lakta övezetben lett alapítva, ezzel együtt a régi könyvek nagy becseben állnak, kiváltképp a „szent kosovói könyvek”.

Nekem úgy tűnt, hogy az óvlach területen sokkal több a lobbanékony, hirtelen haragú ember, mint a Dinári övezet más vidékein. Ennek következményeként gyakorobbak az ún. hajduk típusok, akiket egyébként napról-napra egyre ritkábban figyelhetünk meg. A török időkben az óvlach terület igazi hajduk övezetnek számított. Még a Szerbia felszabadulása utáni időben is megmaradt az óvlach területek lakosságának azon szokása, hogy az erdőbe menekültek és hajdukká váltak egy rajtuk esett, ma már gyakran semmiségnek tekinthető sérelem miatt.

Az erok lelkialkati tulajdonságaihoz hasonló sajátossággal bíró emberekkel több helyen találkozhatunk, így Hercegovinában (Bileća, Gacko és Nevesinje környékén), a horvátországi Zagorje vidékén (Kalinovik környékén) csakúgy, mint a Szarajevótól délre fekvő Felső-Boszniában, Nyugat-Bosznia nagy karsztmezőin, a Vrbas és Rama folyók torkolatánál, egyáltalán mindenütt az adriai és a bosnyák típus szállásterülete között. A felsorolt vidékek területén itt-ott megfigyelhető az erok lelkialkati vonásainak némelyike, kiváltképp az szellemi frissesség, a tréfára és humorra való hajlam. Anekdotáik az óvlach területek anekdotáival azonosak és a fő foglalatosságukat és mentalitásukat tükrözi. Az elmondottak ellenére a tágas területen az ero variáns több alcsoportját jelölhetjük ki, amiket a földrajzi, domborzati változatosság és a szomszédos területek (bosnyák és adriai típus) jellemzői formáltak. A számos, lényegében apró eltérés közül a Felső-Hercegovina már említett három települése (Nevesinje, Gacko, Bileća) környékén lejegyzett sajátosságokat mutatjuk be.

¹⁶⁴ Székely János, a második rigómezei csatában vesztí életét (1448) (ford. megj.)

¹⁶⁵ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a „jóbarát” személyében Hunyadi Jánost véljük felfedezni. (ford. megj.)

Ezek az emberek magas növésűek, ami még az egyébként magas dinári lakosság körében is feltűnő. Körükben két embertípus könnyűszerrel különválasztható alkata alapján. Az elsőnél a fizikai erő nagy. Ez különösen a felnőtteken látszik jól, amikor hegynek fel nagy terhet cipelnek. A terhet a vállukra veszik, meggörnyednek, határozott, de lassú léptekkel gyalognak akár több órán keresztül, pihenés és várakozás nélkül. Nyaki ereik ilyenkor – miután igen vastagok, majdnem mint a szarvasmarhánál – kidagadnak a fokozott véráram következtében. Cserzett, ráncokkal barázdált bőrük kipirosodik arcukon és csupasz mellkasukon. Homlokuk, mely csak igen ritkán sima, dudorokkal teli. Az egyenes és mély ráncok a dudorokat még inkább kiemelik, amitől a dudorok az energikusság benyomását keltik. Járomcsontjuk is kidudorodik. Bajszuk vastag és dús, keféhez hasonlatos, szálai keverednek az orrlyukakból kinövő szőrszálakkal. A felsorolt fizikai tulajdonságokhoz pszichikai tulajdonságok is párosulnak: nyugodtak, hallgatagok, egykönnyen nem keríti őket hatalmába izgalom. Úgy vélem, nincsenek tudatában fizikai erejüknek. Izgatottság esetén természetes erőként viselkednek, ilyenkor a veszélyt és a halált is magától értetődőnek tekintik. A legnagyobb haditettekre képesek. A legnagyobb hősök ők, akik sóvárognak a hősi hírnév után. Hőstetteik után azonban visszatérnek békés foglalkozásukhoz.

A másik típus is magas és nyúlánk, de az előző típus homlokon megfigyelhető dudorai nélkül. Kecskékhez hasonlóan tudnak sziklás területen haladni. Meglepődhetünk azon, ha csak néhány pillanat elmúltával egy másik hegyen jelennek meg. A legkitartóbb sportolókkal is felvehetnék a versenyt. Tudatában vannak erejüknek és képességeiknek, cselekedeteiknek. Montenegró felé haladtunkban egyre több ilyen típussal találkozhatunk, ott ugyanis ez a típus a leggyakoribb.

Hercegovina lakosságának zömét – mely kiugróan magas fertilitással bír – a bemutatott két típus alkotja. Kivándorlásuk irányát már bemutattuk. Ezért szokták mondani, hogy: „Hercegovina az egész világot benépesíti, de magát ki nem üríti”. E vidéken a legszebb dinári tulajdonságok leltek hazára: a szabadságszeretet, a nemzeti tudat legnagyobb szélessége és mélysége. Annak ellenére, hogy nincs törzsi rendszer, a testvérségekre való felosztás hangsúlyos. Ez utóbbi tulajdonsággal és a lelkialkati tulajdonságok sorával a hercegovinai erők alig észrevehető módon a dinári törzsek csoportja irányába közelítenek.

Negyedik fejezet

A DINÁRI TÖRZSEK

Elterjedtségük és koruk. – A törzsek kialakulása és fejlődése. – A törzsek szervezete és a foglalkozások. – A montenegrói törzsek sajátosságai. – A törzsek felbomlásának kezdete

Elterjedtségük és koruk. – A dinári lakosság legnagyobb társadalmi változásai Sjenica helységtől délnyugatra jelentkeznek, ahol Montenegró dinári lakossága, valamint Észak-Albánia Mat folyóig terjedő részének lakossága *törzsekbe vagy fisbe* szerveződött. Észak-Albánia törzseivel, melyek gyakran vegyes, szerb és albán összetételűek, de mára már elalbánosodtak, ezúttal nem foglalkozunk.

A Montenegró határain belül található szerb törzsek két csoportra oszthatók. Az egyik részt a montenegrói törzsek, vagyis Montenegró régi, történelmi törzsei alkotják a Zeta folyóval és a Shkodrai-tóval határolva az egyik, valamint Kotori-öböl vidékével határolva a másik oldalon. Négy körzetet népesítenek be: a Katunit, a Ljezhait, a Rijekait, és Crmniceit. A másik csoportot azok a törzsek alkotják, akik jobbára a zöld övezet felső peremén található, nagyjából a Zeta és a Lim folyók által határolt területeken. Ezek között is megkülönböztethetjük a hercegovinai törzseket és a „hét hegy törzseit”. A két alcsoportot egységesen raškai törzseknek fogjuk nevezni, lévén, hogy a néhai Raška területén található.

A felsorolt területeken kívül a törzsi szervezet a Balkán-félsziget egyéb tájain nem található. A középkor kezdetén, a szláv betörés idején történelmi kútfőink a Brsjakokat, a Dragovićokat még mint törzseket említik többek között a Vardar és a Fekete-Drin völgyeiben. A Brsjak név a mai napig fennmaradt Nyugat-Macedóniában. Az Al-Dunai-síkság szláv népessége is törzsi szervezetben élt a turáni bolgárok betörése előtt. Régi okmányaink tanúskodnak Észak-Dalmácia, a tenger melléki Horvátország, Dél-Bosznia és Délkelet-Hercegovina törzseinek létéről a XII. sz.-tól a XV. sz.-ig.

A dinári törzsekről különösen sok említés esik a dubrovniki és velencei levéltárak XIV. sz.-i és XV. sz. eleji forrásaiban. K. Jireček szerint a következő montenegrói törzsekről tesznek említést: a Đeklić törzsről 1381-ben, az Ozrinic és a Njeguš törzsről 1430-ban olvashatunk, a Bjelicák 1319-ben, a Drobnjak törzs 1354-ben, a Bjelopavlicók 1411-ben, a Piper 1416-ban, a Vasojević törzs 1444-ben, a Kući törzs 1455-ben fordul elő a forrásokban. Tehát minden felsorolt törzs létezett a XIV. és XV. sz.-ban.

Ezek valószínűleg régi szerb törzsek, melyek a letelepedés idejéből származnak, és melyek a védett helyeken a földrajzi elhelyezkedésnek köszönhetően maradtak fenn, és amelyeket a történelmi események alakítottak át. Valószínű, hogy a középkor végén ezek a törzsek a szerb állam hatására meggyengültek vagy számuk a zadrugák és más patriarchális intézmények számához hasonlóan lecsökkent. A török uralom idején két jelenség figyelhető meg fejlődésükben:

Az első, hogy a dinári törzsek nagyszámú uszkokkal erősödtek és bővültek ki, a másik jelenség, hogy a kisebb törzsek beolvadtak a nagyobbakba. A környező vidékek uszkok családjai ismertek a montenegrói és raškai törzsek körében, akik a török uralom éveiben félszabadságot élveztek és az uszkokok számára menedéket nyújtottak. Ezek azonban kénytelenek egy testvériségbe tömörülni, felvenni a testvériség védszentünnepét és a törzsi szabályokhoz igazodni. Emellett, különösen a mai raškai törzsek szállásterületén, a XIV. és a XV. sz. folyamán még léteztek a szerbek és az romanizált lakosság keveredéséből származó, vegyes összetételű törzsek maradványai. Ezek a törzsek egészen nagyra duzzadtak, különösen a török uralom idején. A Durmitor-hegység környékén az 1260-as évek táján még említik a Kričani vagy Kričkovi törzset, amelyet később a Drobnjak törzs részben beolvasztott magába, részben pedig kiszorított szállásterületéről. A be nem olvasztott törzsrészek utolsó képviselői a Durmitor felé eső részeken, a Tara folyó mentén maradtak fenn az utóbbi időkig. A Lužan törzs sorsa hasonlóképpen alakult: 1455-ben még a Shkodrai-tótól északra laktak, majd ezt követően majdnem teljesen beolvadtak a Bjelopavlič, Piper és más, ma is létező törzsekbe. Ugyanez játszódott le a Malonšić törzsszel (a történelmi források a XV. sz.-ban tesznek róluk említést) a Zeta völgyében, a Grahovo környéki Mataruga törzsszel (a források 1318-ban és 1398-ban említik őket), végül a Bukumirokkal is, akik a Bratonožićok mai szállásterületén éltek. Mára már csak maradványaik fedezhetők fel egyes raškai és montenegrói törzsek soraiban. Emellett a teljes Ero övezetben, de különösen a Stari Vlah területén található olyan szétszórt családokat, melyek a régi törzsek neveit viselik (Bukumirok, Matarugák, Lužanok, Varagák stb.).

A török uralom idején egyes törzsek feltűnően nagyszámúvá váltak és megerősödtek. Montenegró állammá válása után is fennmaradtak, ugyanis az a kezdetben a karszti Montenegró törzseinek szövetségén alapult. Az utóbbi években a raškai és montenegrói törzsek felbomlása tapasztalható. Szervezetük azonban jól megőrződött, mint azt már korábban leszögeztem.

Magam és munkatársaim (Erdeljanović, Tomić, Šobajić) tanulmányai révén megállapítható, hogy az összes dinári törzs közös vonásokkal rendelkezik, valamint az, hogy határozott különbségek figyelhetők meg a raškai és montenegrói törzsek között. Legelőször a tanulmányaink szempontjából lényeges azonos tulajdonságokat jegyezzük le.

A törzsek kialakulása és fejlődése. – Korábban azt feltételezték (Dučić, Medaković, Rovinski), hogy minden egyes raškai és montenegrói törzs egy közös elődtől származott, és hogy rokonsági kapcsolat révén alakult ki. Az elképzelés azon a népi elbeszélésen alapult, miszerint a Vasojević törzs minden tagja egy Vaso nevű őstől származik, aki a rigómezei csata után a montenegrói Lijeva Rijeka környékére vetődött. A Piperek származásukat Piptől eredeztették, a Bjelopavličok Bijeli Pavle személyéhez ragaszkodtak stb. A korábban már vázolt kutatások során, amit a Naselja (Települések) könyvben közzétettünk, ennek részleges helyességét állapítottuk meg. Minden törzs magját néhány rokonságban lévő család alkotja. Az így kialakult mag körül a régi törzsek tagjai, valamint teljesen más eredetű telepések telepedtek le *testvériségeket* alakítva. Ennek alapján az új törzsek agglomeráció útján jöttek létre, a rokonsági kapcsolatok kevésbé jelentősek. Az új telepések a szomszédos területekről,

főképpen Metohija, Kosovo, Hercegovina területéről, Sjenica környékéről érkeztek csakúgy, mint Boszniából és a moravai Szerbiából. Erdeljanović véleménye szerint a Piper törzs vázát a régi, valódi Piperek alkotják, akikhez a Lužan törzs maradványa, valamint a Mugoš testvériség csatlakozik, akik maguk is a régi szerb és a részben elrómaiásodott lakosság keveréke. A Kuči törzs az erőteljes Drekalović testvériségből és az egészen más eredetű Kuči törzs maradékából formálódott, akik többségben voltak, valamint a katolikus, vélhetően albán származású Kuči törzsrészekből. A legszámosabb törzs a Vasojevićeké, és rendkívül összetett. A régi, a törzs magját képező lakosság, a Lijevo Rijeka környékén telepedett meg, és nagyszámú uszkokkal erősödött fel. Hódításokkal és területszerzéssel növelték szállásterületüket, mialatt a szerb eredetű Lužan törzset, továbbá a Lim környéki lakosságot asszimilálták, azt a népeiséget, amely magát Srbljaci néven tartotta számon és földműveléssel foglalkozott. Végezetül a Vasojević törzs a régi szerb Šekularac törzset is bekebelezte a Lim egyik mellékfolyója mentén. Ez utóbbi kicsiny törzs, mely földrajzi tekintetben védett volt, fokozatosan a nagyobb Vasojević törzsbe olvadt.

A törzsek tehát gyakran növekedtek hódításaik révén. Különbségek fedezhetők fel e tekintetben is a montenegrói és raškai törzsek között. Az előbbiek területe a Karszti övezetre korlátozódott és emellett a törökök, velenceiek vagy osztrákok fennhatósága alá eső területekkel voltak körülveve, akiknek terhére nem terjeszkedhettek. A népfelleg, akinek életben maradásához a feltételek nem voltak adottak, folyamatos kivándorlásra kényszerült. A törzsek létszáma kicsi maradt és nem növekedett érezhetően az évszázadok folyamán. Ezzel szemben a zöldellő Dinári övezetben, a tágas és az életfeltételeket számos módon biztosító területeken megtelepedett raškai törzsek létszámukat is jelentősen növelhették. Miután török fennhatóság alá tartoztak és bizonyos fokú autonómiát élveztek, szabadon növelhették befolyásukat, annál inkább, mert a török hatalom vajmi kevés gondot fordított erre a területre. Egy bizonyos törzs területének gyarapodása egyedül a törzs életrealitásától és erejétől függött. Ilyen tekintetben a legelőnyösebb helyzetben a Drobnjak, a Kuči és Vasojević törzsek voltak, mivel a Tara és Lim folyók irányában nyitott határral rendelkeztek, amin túl a dinári lakosság nem szerveződött törzsekbe. A Drobnjak törzs, mely először a Durmitor-hegytől délre fekvő kis területen összpontosult (Previša, Petnjica, Dobro Selo és más falvak környékén), megtízszerezte területét a Durmitor, de különösen a tágas Jezero fennsíkjának elfoglalásával, magába olvasztva vagy elűzve az ott lakó Kričan törzs részeit. A Kuči törzs területileg két irányba terjeszkedett: a Podgoricai-síkság irányába és különösen a Vrmoša folyó völgye felé, kiszorítva a szerb-albán eredetű Kliment törzset. A Vasojević törzs utóbbi három évszázadban lejátszódott erőteljes terjeszkedése, mint azt már megjegyeztük, még nem tekinthető befejezettnek: az utóbbi években Rugovo zsupa területére és Metohija vidékére is behatolnak. A bemutatott három törzs az állandó kivándorlás ellenére folyamatosan erősödött és gyarapodott, ezért a legnagyobb dinári törzsekként tarthatjuk számon őket.

A terület földrajzi elszigeteltsége a törzsek elszigeteltségét, valamint a rájuk jellemző sajátosságok kialakulását eredményezte. Kezdetben minden dinári törzs világosan körülhatárolható földrajzi egységet népesített be: későbbi fejlődésük során is komoly nehézséget jelentettek a földrajzi gátak. Montenegró területén ilyen gátakat alkottak a mély, gyakran kanyonszerű völgyek, valamint ritkább esetekben a hegyek, amit az állattartók könnyebben leküzdöttek, mint a meredek oldalú völgyeket. A

Montenegró területén fekvő Katuni körzet kis törzsei a domborzathoz igazodtak, társadalmi berendezésük annak hú képét adja, és egyben következménye is a karszti domborzatnak. A földrajzi egység teljes népességének érdeke a határok védelme, a szomszédos vidékek lakossága állattartó tevékenységének, a nyájak legeltetésének meggátlása a szállásterületük legelőin, melyek nemritkán igen kis kiterjedésűek. A védelem céljából folytatott küzdelmek és csatározások még jobban megerősítették az azonos földrajzi egységen belül elhelyezkedő lakosság egységét, valamint a szomszédos területek lakosságával szembeni ellenállását. Végezetül a differenciálódás más tényezői, mint például az eltérő etnikai összetétel, csak bevégezték a földrajzi tényezők által megkezdett munkát.

A házassodások és a nősülések kizárólag a törzsen belül történtek. Csak kivételes esetekben házasodtak a határaikon túlról. Ennek okai gazdasági és erkölcsi természetűek. Az egyik törzs tagjainak hozománya és női viselete nem felelt meg a másik törzs szükségleteinek. Emellett az eltérő életmód és szokások gátolhatták az exogámia elterjedését, annál is inkább, mivel a nők voltak a vallás és szokások legjobb őrzői és hagyományozói. A házassodás útján történő keveredés az utóbbi évekig egészen ritka jelenségnek számított a régi, alávetett lakossággal, különösen a Kričani, Bukumir és Mataruga törzsekből származókkal. Alacsonyabb rendűeknek tekintették őket maguknál és rangon alulinak számított az asszonyaikkal kötött házasság. A házasságok egy törzs különböző testvériségének tagjai között kötöttet. Ennek következtében a törzs tagjai még szorosabbra fűzték az amúgy is szilárd kötelékeket. A törzsen belüli szimpátia még erőteljesebbé vált. Ez is a szomszédos törzsektől való elhatárolódást eredményezte.

A szervezet és a foglalkozások. – A dinári törzsek szervezetéről csak a török uralom éveitől kezdve van adatunk. Minden törzs többé-kevésbé önálló volt. A törökökkel folytatott szakadatlan küzdelem során támadásra és védelemre alkalmas szervezett társaságokká alakultak. A törzsi elöljáró az a személy lehetett, aki bátorságával és tetteivel kitűnt a többiek közül. Hatalomra választással és hallgatólagos beleegyezéssel kerülhetett. Rendszerint a törzsi elöljáró utódai örökölték a címet. Amennyiben leszármazottai elkorcsosodtak, a törzs felnőtt tagjai a tanácskozáshelyen (*zborna glavica*) gyülekeztek, megfosztották a régi vajdát (*vojvoda*) rangjától és új vajdát választottak. Minden törzs közös őstől származó testvériségekre oszlott. A zadruga sohasem volt kellőképpen elterjedt és fejlett jelenség a dinári lakosság körében. A törzsen belül a testvériség volt a legszolidabb és legteljesebb társadalmi szervezet. A testvériséget a különálló házakban élő, gyakran egész falvakat alkotó családok képezték. A falvak tehát az egy testvériséget alkotó családok csoportjából tevődtek össze, ezért a falvak gyakran a testvériségek nevét viselték. A törzsen belüli személyek felfogása szerint a falvak nem számítottak közigazgatási vagy katonai egységnek. A nemzetségbeli ebből és ebből a törzsből, ebből és ebből a testvériségből származik, és csak kivételes esetben mondja meg végezetül a faluja nevét. Háború esetén a testvériségek, és nem a falvak, alkotják a katonai egységeket, a századokat (*četa*). A falunevekről elmondhatjuk, hogy nem léteztek, és csupán az utóbbi évtizedekben váltak használatossá.

Kizárólag a bátorság és a tettek, és sohasem a gazdagság keltett bennük megbecsülést és váltott ki tiszteletet. A kereskedőket és iparosokat, akikből egyébként kevés

volt, alacsonyabb rendűeknek tekintették. A dinári típus mentalitásához hasonlóan elsősorban az emberséget becsülték sokra. A hősiességgel kitűnő személyek örökre kiérdemelték törzstársaik elismerését, és mindig közülük választották ki a törzs és a testvériségek elöljáróit. A pontosan körvonalazott és behatárolt törzsi társadalomban a legapróbb részletekig szabályozták az uralkodás és az erkölcs elveit. Mindenki tudta a feladatát: mindenki tisztában volt a tilalmas dolgokkal, és a viselkedés minden esetben szabályozva volt. Mindezt csupán szóban, és sohasem írott törvényekkel szabályozták. A törzs egyetlen tagja sem vonhatta ki magát a gyakran nehéz és kíméletlen törvény szigora alól, kivéve, ha vállalta a „senkivé, senkiházivá” (*nikogović*) válás kockázatát, amivel megvetett személlyé vált. Az intézményes keretek és a szokások a törzs fennmaradását nemcsak fizikai értelemben, de erkölcsi vonatkozásban is lehetővé tették. A fajfenntartást ösztönző nagy természeti törvények némiképp módosultak: nem a fizikai lényt kellett fenntartani és állandósítani, hanem az erkölcsös embert, a tisztességes egyént; emellett az egyén feláldozta magát, hogy a törzset, különösen annak becsületét megőrizze. A törzsek által elfogadott szokásokban és hagyományokban a törzs tagjainak elismerése iránti vágy és a szegényben maradás félelme, de mindenekelőtt az utódok részéről történő elismerés dominált. A népi énekekben az egyén és a törzs jó és rossz tulajdonságait egyaránt megemlékezik. Nem kerülhetik el bírálókat, mert az az általános véleményt tükrözi, mely határozott, szilárd, és nem pillanatnyi hangulat eredménye. Kíméletlenek. A határozott fejlődés következtében a katonai szervezetből és a törzsi szellemből eredő összes energia a szerb népi eszmében összpontosult. A török uralom idején a dinári törzsek számítottak a nemzeti eszme legerősebb fegyverének.

A rövid és átmeneti békés időszakokban a dinári törzsek legfőbb foglalkozása az állattartás volt és maradt. Ezzel egy időben a törzsek tagjai kisebb vagy nagyobb mértékben fuvarozással is foglalkoztak. A középkorban és a török uralom első évszázadában a Dubrovnik és Kotor irányából a félsziget belsejébe induló keresztirányú utak mentén lakó törzstagok voltak a legjelentősebb szállítók (*ponosnici*), akik karavánokkal szállították a kereskedelmi árut.

Harminc-nyolcvan évvel ezelőtt mindannyian marhatartók voltak. A földművelés teljesen mellékes foglalkozásnak számított, ezt is jobbra kapás műveléssel végezték. A Vasojević törzs korosabb tagjai még emlékeznek arra az időre, mikor még a legtermékenyebb földeket sem művelték meg, és csak apró kertjeik voltak. A zöldségfélék ritkán fordultak elő. A gabonaszükségletet behozatal útján elégítették ki. Ezzel a kis intenzitású földműveléssel is az asszonyok foglalkoztak, akik ezzel egy időben a család ruházatát is megvarrták.

Gyakran állt módomban megfigyelni a marhatartás hatását a dinári törzsek tagjaiban. Ami legelőször meglepett, az a sok szabad idő, amit ez a foglalkozás lehetővé tesz a felnőttek számára. Az erejük teljében levő emberek rendkívül keveset dolgoznak, a munkák zömét az asszonyokra, de kiváltképp a gyermekekre és öregekre hagyják. Úgy tűnik, nincs még egy olyan foglalkozás, ami ennyi pihenést és kikapcsolódást biztosítana a testnek és léleknek egyaránt, mint a marhatartás, főképp, ha a csorda nem hagyja el a törzs szállásterületét. Minden felnőtt, valódi foglalkozás nélkül a hegyi *katunok* (nyári szállások) övezetébe költözik, gyakorlatilag az egyetlen céljuk az, hogy ott idejüket a kellemes nyári napon, tiszta és friss levegőn eltöltsék. Ennek

következtében felhalmozódik a fizikai energia, amit a jövőben hasznosan felhasználhatnak a következő nemzedékek. Az üres órákban, a magas hegyek csúcsain aztán elhatalmasodik a világ és az emberek dolgai feletti elmélkedés gyakorlata; fejlődik az alkotói fantázia. A Dinári-hegyek közelében járva gyakran találkoztam a tágas látóhatár látványa felett elmélázó, égi jelenségeket szemlélő és azokban elmélyedő pásztorokkal. Néha elbeszélgettünk a távoli hegyekről, melyek nevét ismerték, vagy a távoli tájakról és az ott élő emberekről, akiket az állatok terelésekor vagy karavánútjaik során ismertek meg. Magas hegycsúcsaikról letekintve képesek megmutatni azokat a helyeket, melyeknek történelmi szerepük volt. A szerb hősénekek, elbeszélések, tanmesék és közmondások zöme kétségtelenül a pásztorok fejében fogant meg, legalább elsődleges formájában, amint azt Vuk Karadžić annak idején összegyűjtötte. Valóban, bennük számos, a pásztoréletre vonatkozó utalás található. Még az írástudatlan személyek is gyakran idézik a legnagyobb szerb költő, és ugyanakkor montenegrói egyházfő és kenéz, Njegoš emberi életre és sorsra vonatkozó verssorait, aki számos gondolatát alattvalói, a pásztorok tapasztalatából és gondolkodásából merítette. Egyetlen délszláv csoportnak sincsenek ilyen tág képzeitek és rálátásuk a világ dolgaira.

Ugyanakkor az állattartáshoz kapcsolódó életmóddal együtt jár a lustaság, a tétlenség utáni vágy, amivel a dinári törzsek férfiai körében gyakran találkozhatunk, de az asszonyok között sohasem.

A fuvarosmunka ugyancsak hatással volt a lélektani sajátosságok alakulására. Csak a főbb vonásokat mutatjuk be. A dinári fuvarosoknál (*kiridzsik*) meglepődhetünk azok lassúságán, gondtalanságán és mozgásuk lomhaságán. A fuvarosok által használt utak a félsziget legrosszabb útjai. Még a könnyen mozdítható akadályokat sem távolítják el maguk elől. Gyakran egészen addig nem cselekszenek, amíg a lovaik az útra dőlt fákon vagy a leomlott sziklákon átjuthatnak a legnagyobb erőfeszítések árán, egészen addig, hogy a fa elkorhad vagy a kövek a forgalomtól szét nem szóródnak. Mindig sok idejük van, és sohasem sietnek. A karavánjaikkal egy nap alatt megtett út hossza mindig rövidebb, mint az elvárható lenne tőlük. Egy vonás azonban a fuvarosok óvatosságáról és körültekintéséről árulkodik. Gondosan ügyelnek arra, hogy kellő mennyiségű élelemmel lássák el magukat, valamint hogy a szállított árut olyan mesterien pakolják fel, hogy a legrosszabb utakon, minden akadályon keresztül biztosan eljusson céljához. Miután a meghatározott helyre érkeznek, a rájuk bízott árut hasonló körültekintéssel és figyelemmel pakolják le. Munkájukat szemlélve azt a benyomást keltik, mintha egyedül az indulásra és megérkezésre összpontosítanak, és hogy az egész út során teljesen gondtalanok. A korábbi gyakorlattal összevetve a mai fuvarosmunka elvesztette jelentőségét.

Az állattartás és a fuvarosmunka mellett a hadakozás jelentette a dinári törzsek legfontosabb elfoglaltságát; a harcok szüntelenül folytak. Az emberek kifejezett gyakorlatot és ügyességet szereztek a hadakozás művészetében és a hősiesség ápolásában. Ami az állattartást illeti, egyedül a szomszédos törzsek jószáglopásának meggátolására törekedtek, vagy éppen azok barmainak elhajtását gyakorolták, harcosok módjára téve ki magukat a veszélyeknek. Gondosan őrizték legelőiket és földjeiket az idegen jószág behatolásától. Minden valószínűség szerint elsősorban ez az állandó veszély fejlesztette ki harcos sajátosságaikat. A szerb törzsek gyakran hadakoztak egymás

között is, az albán törzsekkel is. Az okok sokfélék voltak, de elsősorban a legelő területének növeléséért harcoltak. Kivételes esetekben törtek ki törzsön belüli villongások a különböző testvériségek között a „törvénytelen időben”, amikor a törzsi kötelekek és szervezet meggyengült, és amikor senki hatalmát nem ismerték el. A legfontosabb és leghevesebb harcokat azonban a törökök ellen vívták.

A montenegrói törzsek specifikus sajátosságai. – A raškai és montenegrói törzsek geológia sajátosság, domborzat, vegetáció és életvitel tekintetében két teljesen különböző körzetet népesítenek be.

A Stari Vlah (Óvlach) vidékétől az Adriai-tenger felé haladtunkban váratlan domborzati változás figyelhető meg, a félsziget egészét tekintve is talán az egyik legmarkánsabb. A változás határvonala a néhai Montenegro közepén keresztülfutó vonallal esik egybe, mely a Veternik-hágón, a Zeta-völgyön és Nikšićtől délre, a Povija gerincén fut keresztül. Ettől északnyugatra a Brdo és Hercegovina törzsei, a raškai törzsek, délre az igazi montenegrói törzsek találhatók, az elsődleges Montenegro törzsei, melyek teljesen vagy részben függetlenek maradtak a török uralom idején is: a Katuni, Rijekai, Ljezhai a Crmnicei körzet területén.

A raškai törzsek szállásterületének talaja különféle sziklából, elsősorban palából áll; ritkábban mészköves tömbök is találhatóak. A montenegrói törzsek területén majdnem kizárólag mészköves a talaj, mely egyre egyöntetűbb az Adriai-tenger felé haladtunkban, tehát a karszti jelenségek uralják a tájat. Mintha egy varázsvessző suhintására tűnnének el Raška sűrű erdői, tágas mezői; a táj kopár, karsztos, fű csak a mészkősziklák repedéseiben, a töbrök és uvalák mélyén található, mező pedig az uvalák és vrtacsák mélyén fedezhető fel. A raškai vidék megművelt völgyeiben mindenféle gabona megterem, ezzel szemben a montenegrói törzsek területén a megművelhető föld egyedül a vrtacsák és dolinák szűk mélyére korlátozódik, ahol a földet kizárólag kapával művelik, és ahol csak burgonyát meg kukoricát termesztenek. A vrtacsák mindegyike mezsgyéekkel szabdalt, kőfalak osztják több parcellára, melyek szöges ellentétei a raškai tágas földeknek. Egy család tulajdonát gyakran csak ez a kicsi, pontosabban piciny földdarab alkotja. A Veterniktől délnyugatra nem található az alpesi legelőkhöz hasonló, raškai vidéken általánosan elterjedt területek. A nyári frissesség helyett a mediterrán éghajlati hatások érezhetőek, elviselhetetlen nyári hőséggel és heves szelekkel, melyek akadályok híján féktelenül süvítenek a kopár táj felett. Raška üde zöldje helyett a mészkő csillogó fehér színe uralkodik. A faházakat a kőház és a toronyház (*kula*), ez a kisebb erődre emlékeztető építmény váltja fel.

Ez a karszti Montenegro a közelmúltig utak nélküli volt. Nem létezett más út, csak a karszton, a hegyes mészkövön és kavicsoson haladó gyalogutak. Ezekről az ösvényekről a montenegrói ember egy szempillantás alatt eltűnhetett egy szikla vagy kőrakás mögött. A karszti táj ugyanúgy elrejtja az embert, mint a sűrű erdő, talán még jobban is, ezért különösen alkalmas a *četnik* hadviselésre. A montenegrói törzsek területe tehát valódi karszti erődítmény, ahova nagy sereggel lehetetlen behatolni, és amennyiben ez megtörtént volna, a nagy sereg nem tarthatta volna fenn magát a közlekedési utak és az élethez szükséges eszközök hiányában.

Minden montenegrói törzs a karszti formák egész sorát népesíti be, kopár hegyektől környezve: az uvalák és vrtacsák hosszú sorát, amik megnyújtott mélyedést

valát képeznek. Mint ahogy a karszti domborzat tömör térformák összessége, úgy a montenegrói társadalom is kis törzsek összessége, melyek szorosan egymás mellett sorakoznak. A montenegrói törzseknek nem áll módjukban az olyan szabad terjeszkedés és fejlődés, mint ami a raškai törzseknél megfigyelhető. A népfölösleg folyamatosan áramlott Raška irányába és különösen Šumadija felé. A létszám gyakorlatilag változatlan maradt, ez összefüggésben áll azzal, hogy a karszt nem nyújt elegendő feltételt az életbenmaradáshoz. A montenegróiak kénytelenek hozzászokni a nélkülözéshez, az éhezéshez és a legnagyobb ínséghez. Képtelenek lévén magukat a területük nyújtotta terményekből fenntartani, a szomszédos körzetekből, elsősorban Shkodra vidékéről vásárolták a gabonát, ami akkoriban a törökök fennhatósága alatt állt. Amikor a törökök kellő létszámú sereggel rendelkeztek, minden útvonalukat zárlat alá vették. Nem ütközött nehézségbe a 3000 négyzetkilométer kiterjedésű oázist megszállás alatt tartani. A mai napig élénken élnek emlékezetükben azok az évek, amikor a zárlat következményeként aratott a halál a nők és gyermekek sorában. Sok család menekült a Raškai övezet hegyeibe ekkor. A tavasz a szabadsággal lett egyenlő, hiszen elegendő növényi gyökér és faháncs állt rendelkezésre a táplálék elkészítéséhez. Ily módon a montenegrói törzsek tagjai az éhség legsanyarúbb formáihoz is hozzászoktak, és azt a végletekig túrték. Ennek ellenére sohasem akarták elhagyni a korlátlan szabadsággal felruházott földjüket.

A gyakorlatilag független montenegrói törzsek szüntelen harcot folytattak a törökökkel hegyi erődítményükben: a Katuni körzet területén így kötődtek a legszorosabb kapcsolatok a testvériségek között, melyek először hajtották fejüket egy közös elöljáró uralma alá. A kis katuni törzsek egyesültek, és elöljárójuknak a Njeguš törzsből származó cetinjei egyházfőt ismerték el, aki az Eraković testvériség Petrović ágából származott, ahonnan a legutolsó montenegrói dinasztia is eredeztette magát. A vladika rokonai, akik a háborúban jeleskedtek, katonai elöljárókká váltak. A kicsiny, teokratikus állam ilyen körülmények között 150 éven keresztül létezett, és csak ezt követően vált civil monarchiává, amihez először névlegesen, majd valójában is csatlakoztak a Rijekai, Ljezhai, Crmnicei körzet törzsei, beleegyezve abba, hogy a vladika és rokonai uralkodjanak felettük. Törökellenes küzdelmeket szerveztek. A montenegrói törzsek egyre inkább harcos közösséggé alakultak. Egyes törzsek versengtek a hősiességben. A hősénekek elismerik, hogy a katuniak tűntek ki leginkább közülük, ösztönözve a többieket hasonló vagy még nagyobb dicsőség kivívására. Miután a török rabigától megszabadultak, a montenegrói törzsek szükségét érezték annak, hogy megőrizték államukat.

Az elmúlt öt évszázad a montenegrói törzsek életében az elképzelhető legnagyobb hősiesség korszaka. Némely cselekedetük felülmúl minden képzeletet. Az emberek, úgy tűnik, csak a hősiesség szellemében fejlődtek, gyakran az önzés és a megátalkodottság határáig. Egyedül a hős alakja létezett. A hősök hiúsága, büszkesége és gőgje, ha ezt mondhatjuk így, a végső határig terjedt és jutott kifejezésre. Ami a törzs minden egyes tagjának mindennapját kitöltötte, ami az alaphangulatot szolgáltatta, az kizárólag a hősiesség volt. Amint a gyermek a bölcsőből kikerült, azonnal „a hírnév és emlékezés után”¹⁶⁶ rohant, jegyzi meg Marko Miljanov, a híres Kuči törzsbéli vajda. A legények arról álmodoznak, benősülnek majd egy híres családba, ha nem

¹⁶⁶ „Trčati za slavom is spomenom.”

is közvetlenül, de legalább valamelyik távoli rokonjukhoz („preko devete odive”, a kilencedik házból). Annyira érzékenyek a tisztesség és becsület, a testvériség és törzs kérdéseiben, hogy mindegyikük óvakodik ezek becsmérlésétől. Ha a sértés valamilyen módon mégis elhangzik, „lehull a fej”¹⁶⁷ még a legjelentéktelenebb dolgok miatt is. A sértett, tekintélyét veszített személy már megveti az életet. Az ének is azt mondja: „Minden élő egyszer meghal, de a becsület és a szégyen örökké tart.”¹⁶⁸ A nép eszményképei, a hősi név tisztelete és a becsület az életnél is értékesebb. Az eszményképekért nemcsak sztoikusán halnak meg, hanem, amint azt az ének is mondja: „kigúnyolják a halált, és a szemébe nevetnek”¹⁶⁹. Az anyák és feleségek jobban szeretik, ha fiaik és férjeik tisztességgel életüket vesztik, mintha megszegyenítve életben maradnának. A szülők nem gyászolnak és szomorkodnak, ha övéik hősiessen halnak meg. Tudják, hogy ebben a szegény országban nehezen lehet élni, de nagy hőstettek vihetők végbe, csodálatos halállal lehet halni, és a dalokban újra feltámadni.

Ezek az emberek már szinte kiléptek a valós élet kereteiből, minden más munkát elhanyagoltak: mély megvetéssel viseltettek a kereskedelem és gazdagság iránt. Gyakorlatilag egyedül a nők dolgoznak és gondoskodnak a mindennapi szükségletekről. Ők reálisak, majdnem emberségesebbek maradtak. Mindig gyászolják valamelyik hozzátartozójukat, fekete ruhában járnak, amint mondják, emlékként a gyászos kosovói csatára. Ez a viselet azonban tökéletesen megfelel belső szomorúságuknak, melynek csak ilyen módon adják jelét. Amikor ezeknek a nőknek vállát nem nyomja a mindennapok nyomorúsága, kétségtelenül ők legelőkelőbbek a délszláv nők közül.

A hősiesség, az állandó háborúskodás, a munkától összetört asszonyok helyzete az amúgy élénk dinári szokásokat szegényessé tették. Mégis megőrződtek a karácsonyi szokások, a slava és az esküvő, csak sokat veszítettek életerejükből és sok egyéb, azokat kísérő szertartás is elveszett. A dalok, a hősénekek kivételével, gyakorlatilag eltűnt még a táncolási hajlam is. Ez az a dinári vidék, ahol a legkevesebbet táncolnak és énekelnek, ahol a szokások a legprimitívebbek. Hiányzik a bensőséges meghittség, a szerelemről sohasem beszélnek, kivéve, ha véletlenül kiszalad egy szó a szájukon. Leggyakrabban a hősi életéről álmodoznak. Élcelődés és tréfa két törzs, a Cuce és Pješivac kivételével sehol sem hallható. Emiatt a szomszédos törzsek lakosai haragosan csak „kedveskéknek” (*srdaćina*) nevezik őket. A montenegrói törzsek tagjai nagyon, szinte a görcsösségig komolyak.

Minden képviselőjükön két érzés uralkodik: a törzsi hírnév és tisztesség, valamint „Obilic hite”, a legfőbb kosovói hőse. A montenegróiak legalább annyira átitatódtak „Obilic hitével”, mint az ószövetségi zsidók a Jehovába vetett hittel. Legfőbb szellemi táplálékaik a Kosovóról és a Nemanjićok szerb államáról szóló történetek, amiket a nők és gyermekek is ismernek. Mindannyiukat áthatja a hit, hogy a szerb országok felszabadulnak az idegen rabiga alól, az összes, „ami örökkön a miénk volt”¹⁷⁰, amint azt az ének is tartja. Ismerik határait, fontosabb városait és helységeit. Ezek közé a határok közé vonják „fél Albániát”, azt történelmi szerb földekként tartva számon,

¹⁶⁷ Padne glava

¹⁶⁸ „Svak je rođen da po jednom umre, čast i bruka žive dovijeka.”

¹⁶⁹ „Smrti se smiju i rugaju”

¹⁷⁰ „Što je naše od starine bilo.”

ahol szerb–albán vegyes törzsek telepedtek meg. Magukat az albánokkal rokon népnek tartják. Hogy ezt a népi eszményképet megvalósítsák, minden törzsnek népesnek kell lennie. A meddő nőt elcserélhették, különösen akkor, ha híres emberhez vagy hóshöz adták, akinek magva (*loza*) nem szakadhatott meg. A házban maradhatott az új asszony mellett. Az elismert hős csak híres családból nőülhet és fordítva. A montenegrói nem vonakodik megnősülni egy híres albán családjából származó leánnyal. A vallásbéli különbségnek, különösen, ha a kérdéses vallás a katolikus, nem tulajdonítanak jelentőséget, különösen azért, mert az albánokat a montenegrói törzsek rokonainak tartják számon.

A montenegrói hősiesség nemcsak a már felsorolt eszményített célok irányába hat. Mivel a saját környezetük karszti tájai nem nyújtanak kellő megélhetést, a montenegrói törzsek gyakran tömörültek rablócsapatokba, és a szomszéd vidékeket fosztogatták. A szűk esztendő alatt ezek a századok (*četa*) rablócsapatokká alakultak, melyek leginkább a marhát hajtották el. Külön öröme adott okot a lopott csorda visszaszerzése, az egész törzs megünnepelte az ilyen veszélyes és hasznos hadított végrehajtóját. A szomszédos falvak gyakran voltak a rablások célpontjai, és ahogy az ének is mondja: „Ki ismer még falut rabolatlant, rabolatlant és régen felgyújtatlant, ahol prédát prédalhatnánk.”¹⁷¹ A zsákmányosztás előtt egy részt az özvegyek (akikből az állandóan háborúzó vidéken bőven akadt) és a szegények számára félretettek. A határon fekvő, elfoglalt legelők a törzs minden tagjának közös tulajdonát képezték és *komunicának* nevezték.

Úgy tűnik, hogy a dinári népességet tekintve a montenegrói törzsekben volt legkevesebb demokratikus szellem. Az egyenlőség csak a hősök körében volt gyakorlat. A többiek, a *nikogoviéek* (senkiháziak), a semmilyen emberek, nem élveztek azonos jogokat. A montenegróiak rendkívül nagy becsben tartják származásukat, eredetüket. A jeles hősök tisztelete még a vallási kultusznál is erősebb. Ennek következtében számontartják elődeiket tíz, tizenöt *pasra*, *kolenora* (öv, térd) visszamenőleg. A neves és híres hősök leszármazottai, a *kućici* (tekintélyes házból való) mindig első a törzsben; a többiek alacsonyabb rendűnek számítanak. Csak amikor bizonyítják rátermettségüket, kezdik őket az előkelő házból származóval egy helyen emlegetni.

A törzsek felbomlásának kezdete. – A kezdeti montenegrói állam a montenegrói törzsek szövetségéből állt a Njegoš-dinasztia vezetése alatt. XIX. sz.-i területi gyarapodása során, elsősorban 1878-ban, kiterjedése egyre inkább elérte a brdói és hercegovinai törzseket is, melyeket korábban raškai törzseknek nevezünk. Annak ellenére, hogy ez utóbbiak törzsekre oszlottak, az új alattvalók mentalitásukban élesen elkülönültek a korábbi szövetség képviselőitől. Törzsi szervezetük nem volt olyan merev, mint a karszti Montenegró törzseinél tapasztalt szervezet. Mentalitásuk közelebb állt a šumadijaiak mentalitásához. A Szerbiával való egyesülést szorgalmazták. Az elsődleges montenegrói erkölcsi egység tehát megbomlott. Később a raškai törzsek fokozatosan felbomlottak és szellemiségük is megváltozott. Megjelennek az új foglalkozások: a kereskedelem, mi több, az iparosokat sem vetették már meg. A raškai törzsek többre becsülték a gazdagságot és jólétet, mint a montenegrói törzsek.

¹⁷¹ „Ko bi znao selo nerobljeno, nerobljeno ni skoro paljeno, de bismo mi šičar šičarili.”

A raškai törzseknel gyökeresedtek meg legkorábban a Szerbiából bejövö demokratikus gondolatok is.

1878-tól kezdve Montenegró az Adriai-tenger partjának egy részét is birtokolta Bar és Ulcinj kikötökkel. A Kotori-öböllel fenntartott kapcsolatok egyre szorosabbá váltak. A sok montenegrói jár szerbiai iskolába, még a belgrádi egyetemre is. Az Amerikába történö kivándorlás egyre nagyobb mérteket ölt, de többségük visszatér hazájába. Ennek következtében a törzsek felbomlásának szele a montenegrói törzseket is megériinti. A kollektív szellem gyorsan elenyészik, és minden hozzá köthető erény is meggyengül. Sokan elhagyják a közösséget, és többé nem vállalják a törzsi szervezetből és felfogásból adódó kötelezettségeket. A montenegrói lélek megváltozik. Egyes korábbi erények gátolják a fejlődést. A primitív állam helyett, amely törzsi alapokon jött létre, új állam alakul, amely Szerbiára veti figyelö tekintetét, és bizonyos demokratikus intézményeket honosít meg. Azonban a régi erödítményben hiányoznak a modern állam kiépítéséhez szükséges eszközök. A balkáni háborúk után a montenegróiak belátták, hogy a harcos tulajdonságok és a személyes hősiesség a kor követelményei közepette nem elégségesek, és hogy elsősorban jól szervezettnek és ellátottnak kell lenniük. A montenegróiak híres nemzeti küldetése ezáltal lezárult. Csak abban az esetben kaphat újra szerepet, ha egy nagy nemzeti egység részévé válik. Montenegró átérezte ezt, és ezért kérte a Szerbiával történö egyesülést.

Ötödik fejezet

A LIKAI CSOPORT

Domborzati viszonyok és a talaj adottságai. – A lakosság eredete. – A lelkialkati sajátosságok. – A Katonai Határőrvidék hatása. – Új nemzeti szellem

Közvetlenül a montenegrói törzsek tanulmányozása után kiemelkedően fontos megvizsgálnunk a Likában élő lakosokat, közismert nevükön a likaiakat. Ebben a két, egymástól távoli körzetben azonos lélektani sajátosságokra bukkanunk. Azonban a földrajzi, társadalmi és történelmi tényezők megtették hatásukat, különbözőképp fejlődtek és sajátos jellemzőket biztosítottak számukra.

A likaiak a Kvarnerói-öböl hátországának lakói, a nyugaton elnyúló Velebit-hegység, valamint a keleti Kapela-hegy és Plješevica között. Ez Horvátország délnyugati, hegyvidéki, peremvidéki, eldugott körzete, melynek még ma sincs elegendő közlekedési kapcsolata a pannóniai Horvátországgal. A Likából induló három legfontosabb út az Adriai-tenger partjai felé indul, néhány száz méter magasra kapaszkodik és a senji bórától ostorzott vidékeken halad keresztül, amely a tengermellék legveszélyesebb szele, és télen gyakran minden kapcsolatot megszakít a körzetek között. Végetetül a senji partszakasz kikötői kicsik, kezdetlegesek és nincs kereskedelmi jelentőségük.

A likai domborzat a montenegróihoz hasonló. Karszti egység, melyet keletről és nyugatról hegyek határolnak (a Velebit és a Kapela). A dinári iránnyal megegyezően helyezkednek el köztük a gospići, krbavai és gackói karsztmezők, az azonos nevű folyók körül. Lika keleti határán a Plitvicei-tavak találhatóak, a különös szépségű tavacsák sora, melyek lépcsőzetesen egymás alatt terülnek el, és darázs-kő gátak választják el őket egymástól. A likai vidék magasabban fekvő részei számos vrtacsával és uvalával szabdaltnak, melyeknek mélyéről, az esők és a hó olvadása következtében víz tör fel, és időszakosan elönti a mélyen fekvő részeket. A karsztmezők és uvalák mélyétől eltekintve Lika többi része karsztos és kopár (ún. *grič*), csak helyenként található megművelésre alkalmas vörös föld. Egyes karsztmezőket, mint például a gospićit, kvarchomok és murva borítja, melyek művelésre ugyancsak alkalmatlanok és csak gyenge hozamot eredményeznek. Az éghajlat zord, a telek havasak és nagyon hidegek; ősszel gyakoriak a viharos erejű szelek és a jellegzetes hideg esők és a bórá; a nyarak frissek. Ezen a vidéken a megélhetés nehéz és a legnagyobb erőfeszítéssel kell a természettől elkobozni sovány gyümölcsseit. A vidéken szilárd, majdnem acélos világ alakult ki, mely ugyanúgy elviseli a nélkülözést, mint a montenegróiak. Ennek ellenére az itt élő nép rendkívül szapora, a vidék nyújtotta adottságokból azonban nem élhet meg, ezért folyamatosan vándorolt és vándorol a mai napig a szerbhorvátok által lakott Pannon körzetekbe, illetve Boszniába, Szerbiába, az utóbbi évtizedekben pedig Amerikába. Ennek következtében a lakosság száma majdnem állandó. 1910-ben Likában 205000 lelket számláltak meg, melyek között a pravoszlávok csak jelentéktelen többséget alkotnak.

Milyen eredetű az itteni lakosság? A mai Likában kevés XVI. sz. előtti őslakos leszármazottja él, azok is a *ča*-zó nyelvjárást beszélő katolikusok körében. A meggyőző többséget a Bosznia és Hercegovina területéről érkező telepések alkotják. Ez utóbbiak közül sokan bunyevácoknak nevezik magukat, és úgy tartják, hogy a hercegovinai Buna környékéről származnak. A senji uszkokok leszármazottaival is találkozhatunk, akiket az osztrák hatalmi szervek telepítettek le, főképp Otočac és Brinje helységek körül, de Senjbe ők is Boszniából és Hercegovinából érkeztek. Ők a dináriak igazi és tiszta típusa, annak ero variánsból valók. Miután a régi lakosság a török előrenyomulás hatására a pannon Horvátország és Krajna vidékeire költözött, a XVI. sz. folyamán újabb betelepülés indult meg. Ez a török uralom idején tovább folytatódott (a bégek jobbágyokat telepítettek le, akik zömében boszniai pravoszláv szerbek voltak) egészen 1689-ig, de nem állt le a folyamat később sem, amikor Lika ausztriai közigazgatás alá került. Ezek a dinári emberek a legtisztább *što*-zó dialektus hozták magukkal. Ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy dinári nyelvünk eme hangzatos, kifejezésekben és frázisokban gazdag változata itt sűrűbben hallható, mint Horvátország más területein, és hogy mesefákra és született elbeszélőkre bukkanhatunk. A régi lakosság *ča*-zó dialektusa folyamatosan kopik. Likában nem hallhatunk más elbeszéléseket és meséket, csak a rigómezei csatáról, Kraljević Markóról és a Nemanjić-dinasztiáról szólókat, melyek a dinári lakossággal együtt érkeztek.

A likai ember lelke a már felsorolt dinári tulajdonságok szövevénye. Felfedezhetjük az ero lélektani árnyalatokat is. Mint a dinári embereknél általában, ezek a sajátosságok változásokon estek keresztül a török uralom idején. Nagy hatással volt azonban rájuk a Katonai Határőrvidék megszervezése, és ez eredményezte azt, hogy a likai ember némely, mondhatni új pszichikai sajátosságokat alakított ki magában.

A likaiak széles néptömegei megőrizték dinári jellegüket és tulajdonságaikat: az igen fejlett együttérzést, érzékenységet és jószándékot. Amikor aggódnak vagy megilletődnek, bizsergés keríti hatalmába őket. Gyengédség, szemérem és szégyen is megfigyelhető náluk, melyet a Katonai Határőrvidék és az osztrák kaszárnyák sem tudtak kitörölni lelkükből. A lélekindulás nagy jeleit láthatjuk: sokszor bocsátanak meg és áldozzák fel magukat, de bosszúállók is a végső megsemmisítésig. Lelkük mélyéig összezavarodhatnak és izgalomba jöhetnek. Vétkezni a legnehezebb és legégetőbb érzés, mely jobban bántja lelküket, mint amennyire bármilyen boldogság felvidíthatná őket: nincs olyan vezeklés, amit ne vállalnának azért, hogy lelküket megkönnyítsék. Különösen nagy becsben tartják „az igazi, az Isten oldalán álló” „jobb embereket”, akik jók és a jóra hajlanak: a rossz tulajdonságú emberekre külön kifejezésük van, ez a *raščovek* (embertelen ember). A legnehezebb pillanatokban bekövetkező eseményeket a sorsnak tulajdonítják és beletörődnek a megváltoztathatatlanba.

A likai lakosságra is nagy hatással volt a török uralom és az ezzel kapcsolatos hajduk mozgalom, amihez a török uralom idején és később is oly szívesen csatlakoztak. A török uralom idején Likát bosnyák, többnyire krajišnik, saját vérükből származó bégek tartották markukban, erőteljes és erőszakos dináriak, felépítve területén a saját lakótornyaikat és városkáikat, hogy a hazai hajdukok és a senji uszkokok ellen eredményesen harcolhassanak. A likaiak a hajdukok soraiba álltak, és állandó küzdelmet folytattak a bégekkel. Az 1689-es felszabadulás után a törökök elmenekültek vagy keresztény hitre tértek, de Lika továbbra is Bosznia török része és a velencei Dalmácia határán feküdt, tehát a hajdukok tevékenységének megfelelő

területen, ahonnan a határon átszökve elmenekülhettek az ellenség elől. A hajdukság intézménye tehát a felszabadulás után, a Katonai Határőrvidék fennállásának idején is fennmaradt, egészen a XIX. sz. második feléig. A likai hajdukok hőskora három évszázadon keresztül tartott, és ez mély nyomokat hagyott az itt élők mentalitásában. Ebben a dinári hajduk mozgalomban a kíméletlen, bosszúálló és hirtelen természetű vonások mellett legalább annyi nemesség és lelkeség őrződött meg. Számukra a „hit”, az adott szó, még az ellenségnek adott is, szentség maradt. A szavukat be nem tartók hitetlennek számítottak. Kedvelték a párbajokat, és nem rettentek meg a tisztet haláltól. A hajdukok jelentették a török és helyi hatalmasok elleni védelmet. Nőnemű hajdukok (*hajdučica*) is voltak soraikban. A hatalmasokkal kíméletlenül elbántak, de ennek ellenére istenfélők maradtak: a puska tusába gyakran egy szent ereklyéit erősítették, hogy ne tehessen bennük kárt az ellenség golyója; sokan nem ültek addig asztalhoz, míg egy miatyánkot el nem mondtak; a tartózkodási helyükről való induláskor kelet felé fordultak, és imát rebegtek istenükhöz. A nép sokat közülük szentnek tartott, mert életük istennek és az embereknek tetsző volt. Ha meghaltak, a lányok kólóban (körben állva) énekelték meg hőstetteiket. Annak ellenére, hogy a šumadijai és montenegrói hősökhez hasonló ideálok nem voltak jelen gondolkodásukban, a nemzeti felszabadulás eszményét gyakran sorolták a jellemvonásaik közé. Voltak köztük a hősi viselet és a hősi ruhák és fegyverek viselése miatt közéjük szegődők is. Mások megint kisebb sérelem miatt álltak be soraikba, mert, mint a dinári emberek általában, úgy tartották, hogy tisztesség és becsület nélkül nem érdemes élni, és hogy a sérelmet meg kell torolni. Legtöbben az igazságtalanság és a féktelen düh miatt csatlakoztak a hajdukokhoz. Az igazságtalanságot megbosszuló puskát *kosovkának* hívták. A későbbiek során is gyakran álltak a hajdukok sorába, elsősorban a Katonai Határőrvidék sértő rendeletei miatt, ahol a legkisebb kihágásért is botozás járt.

A Katonai Határőrvidék hatása még erősebb volt. A XVI. sz. folyamán a törökök egyre mélyebben behatoltak Krajna, Stájerország és Koruška területére. Ez volt az ún. Katonai Határőrvidék létesítetének egyik oka, és már a XVI. sz. közepén két Krajnát (Határőrvidéket) különböztettek meg, a Varasd központú Szlavóniait, valamint a Károlyváros (Karlovac) központú Horvát Határőrvidéket, melyet 1579-ben alapítottak. A felszabadulás után Lika lett a Karlovaci Határőrvidék legfőbb része.

A Határőrvidék német felettesei jó érzékkel figyelték meg, hogy a likaiak erőteljes és hősiessé sajtóságaira alapozva magas katonai erényekkel rendelkező katonaság formálható, mely a dinasztia és az állam szolgálatába állítható. Minden intézmény a katonai rendszer alapján lett megszervezve: a közigazgatás, az iskolák, a bíróságok. Minden egyes férfi katona is volt egyben. Mindent határozatokkal szabályoztak: a föld művelési módját, a vásártartás helyét és idejét, a templomállítást helyét stb. A Katonai Határőrvidék létrehozása előtt a likai lakosság laza szerkezetű (szórványfalvakban) élt, vagy a megosztott zadrugák által lakott házcsoportokban. A katonai közigazgatás az összeköltözést szorgalmazta, elsősorban útifalvakba (*drumska sela*), ahol a házak az út mindkét oldalán sorakoztak. Ebben az időben váltja fel boronafalú házaikat az alpesi típusú ház, mely Salzburg környékén és Felső-Ausztriában figyelhető meg. A figyelmes szemlélőnek szemébe ötlenek más civilizációs hatások is, melyek az ausztriai tartományokból érkeztek. Abbéli szándékában, hogy mindent szabályozzon és megszervezen, a katonai közigazgatás számos kicsinyes és formális elemet is meghonosított, főképp a városi, ún. magasabb rétegek körében. Ma is meg-

figyelhető a magasabb rétegek körében, mennyire érzékenyek a rangra, méltóságra, társadalmi helyzetükre, sőt a legkisebb apróságokra is. Hogy a lakosságot mind jobban a dinasztia és az állam szolgálatába állítsák, a katonai közigazgatás számos hasznos rendelkezést is foganatosított: a pravoszláv szerbeket védte a katolikus nemességtől, amelynek szándékában állt azok kizsákmányolása, valamint igen engedékeny volt a vallási kérdéseket illetően. Tudván azt, hogy ezek a dinári telepések mennyire hűségesek a pravoszláv egyházhoz, és így mekkora hiba volna vallásukban háborgatni őket, figyelmesnek bizonyult, és védelmezte őket a mindennemű vallási térítéstől (a katolikus hitre), mely így ritkán járt sikerrel. A katonai közigazgatás a területük és a vallási érzésük védelmében találta meg a legjobb eszközt eredményes dinasztikus és katonai nevelésükhöz. Ezeket a dinári menekülteket, akik az éhség és igazságtalanság elől szöktek a törökök által elfoglalt területekről a szegény és kopár Lika vidékére, könnyen a függőség kívánatos öntőformájába kényszeríthették azáltal, hogy távlatokat nyitottak előttük a jobb élet reményét felcsillantva, hősi, dinári hiúságukat legyezgetve. Ha Lika nem lett volna Ausztria–Magyarország része, lélektani tekintetben kétségtelenül egy második Montenegró vált volna belőle. Bizonyos értelemben a dinári sajátosságok azonos rétegének fejlődése következett be, mint Montenegró esetében, csak hogy érthető okokból, ez utóbbinál a maga önálló és nemzeti formájában, míg Likában a császárság ösztönzésére és szellemében. Arra gondosan ügyeltek, hogy a nemzeti és vallási érzelmeket kihasználják: a törökök elleni háborúra azzal a gondolattal tüzelték őket, hogy testvéreiket a hitetlen és törvény nélküli törökök alól szabadítják fel.

A katonai közigazgatás először renddel és fegyelemmel regulázta meg a dinári embereket, és hősi erényeiket táplálva és fejlesztve mindegyiküknek katonai felépítést és császári-katonai lelkületet kölcsönzött. Talán még az évszázadok óta osztrák uralom alatt lévő tartományokban sem találhattunk volna annyi dinasztiahoz hű embert, mint éppen Likában a Katonai Határőrvidék fennállása idején. Ismert volt a következő szabály: „Aki magasabb rangú, az legyen az, de mindannyian a császáré vagyunk.”¹⁷² Pofaszakállukat „katonásan”, a császárt utánozva kezdték borotválni. Mindennél többre becsülték a „mindenható kitüntetések”, amiket a „fényes császár” adományozott, és hogy mindannyian a „császár fiai”, és ami különösen meglepő ezeknél az érzékeny dináriaknál, ebben a hitükben kitartottak akkor is, ha valamilyen apróságért a „mogyorófa törvényét”, a vesszőzést foganatosították ellenük. A dinasztia legjobb védelmezőivé a likaiak léptek elő Európa minden hadszínterén, kipróbált harcosokká váltak, akik a háborúban még a kegyetlenkedésre is hajlamosak voltak. Egyetlen vágyuk a katonai előmenetel volt. Számos likai jutott a legmagasabb katonai rangok birtokába. A Habsburg udvarban mindig találhatunk legalább egy likai származású generálist.

A Katonai Határőrvidék 1871. évi felszámolása a likai embereket úgy érte, mint a derült égből érkező villámcsapás. Miután kijózanodtak a dinasztikus és katonai mámborból, kénytelenek voltak felismerni, hogy földjük elmaradott, hogy semmilyen valós neveltetésük nincs, és hogy rendkívül elmaradott mentalitásuk még azon osztrák–magyar tartományok mentalitásától is különbözik, ahol a rendőri szellem

¹⁷² „Ko je stariji, stariji je, a opet carevi smo svi.”

folyamatosan uralkodott. Mindezek mellett, minden császári kegy mellett is végtelen nyomorúságban leledzenek. A balkáni vidékeken tett számos utazásom alkalmával sehol sem láttam annyi kiéhezett embert és gyermeket, mint éppen Lika területén. Fokozatosan felismerték, hogy sohasem saját sorsukat követték, hanem mások eszményeiért harcoltak; sohasem érték el őket azok a történelmi áramlatok, melyek teljes fényükben a függetlenségért tündököltek és a népek érzelmeit a legmélyebb rétegekig megrázták. Világosan belátták, hogy nem voltak mások, csak „pandúrok”. Érdemes lenne nyomon követni azt a népi szellemi mozgalmat, mely az utóbbi évtizedekben figyelhető meg.

Miután 1871-ben megszabadultak ettől a katonai béklyótól, ezeknél az egyébként szegény vidéken élő, kevés eszközzel rendelkező, de kitartó, jobb élet után sóvárgó embereknél gazdasági, a szerbeknél pedig elsősorban a Zágrábban székelő *Privrednik* (Közgazdász) szervezet által kiváltott és támogatott mozgalom bontakozott ki. Ezer-számra kezdtek különböző iparral, kereskedelemmel és földműveléssel foglalkozni. A mély nemzeti érzelem egyre mélyebb gyökeret eresztett. Az utóbbi évtizedekben már megfigyelhető, hogy egyre inkább foglalkoztatják őket a szerbhorvátok körében történő események, a hatalmi szervek pedig nagyszámú likait ítélték el hazaárulásért. Az állandó fenyegetések ellenére egyre többen csatlakoztak a szerb hadsereghez. A legenergikusabb szerbhorvát vezetők egy része likai származású. Mindazok a hajdani kivándorlók, akik – elsősorban Amerikából – visszatérnek szülőföldjükre, egészen másként gondolkoznak, mint az a Katonai Határőrvidék idején megszokott volt. Másrészt el kell ismerni, hogy a Határőrvidék fennállásának időszaka a likaiak malmára hajtotta a vizet új fejlődésük során: a dinári individualizmusnak gátat szabtak és lecsillapították, több gonddal és odafigyeléssel végezték munkájukat, és szervezési készségre tettek szert, amely sajnos, csak ritkán mutatkozik meg jelentősebb méretekben. Az Amerikába kivándorolt likaiak közül kitűnt Nikola Tesla, az értékes tudós. Az új szellemiség azonban nem hatolt be a likai nép széles tömegébe, különösen a katolikusok körében terjedt lassan.

Van végezetül a likaiak lelkében valami zárt, bizalmatlan, kitartó és nyers vonás is. Ezek a vonások a montenegróiakhoz teszi őket hasonlóná, csak még durvábbak azoknál. Egyes likai származású elbeszélők, különösen Bude Budisavljević, világosan lejegyezték ezeket a sajátosságokat, amikben, azt mondhatnánk, földjük sivársága köszön vissza, de még inkább a katonai közigazgatás, aminek teljesen alávetették magukat. A sajátosságok viselőjének legjobb példája Ante Starčević, a nyers és kemény horvát nacionalizmus megteremtője, akinél számos téveszme is helyet kapott, amit ő kitartóan, katonai észjárással védelmezett. Másrészt Starčević őszintesége miatt elismerésre érdemes, nagy befolyású ember volt.

Hatodik fejezet

A BOSNYÁK VARIÁNS

Az etnikai összetétel. – A pravoszláv szerbek lelkialkati sajátosságai. – A berlini kongresszus mesterséges szerződésai és a nemzeti öntudat. – Három katolikus csoport

A bosnyák variánst alkotó lakosság, a pravoszláv, katolikus és muzulmán szerbek a zöldellő és romantikus Bosznia területét lakják, különösen a Drina, Bosna és Vrbas folyók völgyeit. A muzulmán szerbekről a következő fejezetben beszélünk.

A régi lakosság típusaira ezen a vidéken gyakrabban bukkanhatunk, mint Šumadija területén, de ritkábban, mint az ero típus szállásterületén. Az idetelepülők igen számosak, különösen a török uralom első évszázadában ideköltöztek vannak sokan. Legelőször ezek csak Šumadija területéről, Smederevo és Belgrád környékéről érkeztek. Kuripešić már 1530 körül megemlíti őket. A legnépesebb idetelepülő csoportok a Raškából, Hercegovinából és Montenegróból jöttek. Számos hercegovinai rokoni csoport Dalmácián keresztül érkezett a vidékre.

A betelepültek többségét az erók alkotják, akik az új földrajzi és társadalmi környezet hatására alkalmazkodtak az őshonos lakosság szokásaihoz. Északkelet-Bosznia, tehát Semberija (Bijeljina környékén) és a Száva mente lakossága, jelentősen hasonlít a szerbiai Mačva és Valjevo lakosságához. A domborzat eltérő jellege folytán, és mert nincs központi völgy, a boszniai lakosság rendkívül tarka képet mutat. Meghatározó sajátosságai vannak a Banja Luka környéki lakosságnak a Boszniai Krajina vidékén, akik kifejezett egybeesést mutatnak az ero variánssal, valamint a montenegrói törzsekkel és a likaiakkal.

A pravoszlávok tulajdonságai azonosak a dinári emberek tulajdonságaival. Mindannyian patriarchális rendszerben élnek és sokan foglalkoznak állattenyésztéssel. A zadrugák száma náluk ma is jelentősebb, mint bármely más délszlávok lakta vidéken. Annak ellenére, hogy a lakosság a muzulmán nemesség birtokain (*csitluk*) mint jobbágy (*csipcsi*) dolgozott és állandó elnyomás alatt állt, köztük gyakori a lendületes és szabadságszerető típus, főképp a pravoszláv parasztok között, akik a šumadijai parasztokhoz hasonlóak. Az elnyomás ideje alatt a bosnyák lakosság zöme rejtett, de kitarító ellenállást tanúsított. A mezőkön és a hegyekben éltek, megvetették a mohamedán birtokost, nem vettek részt a török uralom által folytatott háborúban, ezért ezek a bosnyákok nem merültek ki: fennmaradt a latens (ki nem használt) energia, ami bennük évszázadok alatt felhalmozódott.

Ez a rejtett energia azonnal felszínre tört, amikor erre lehetőség kínálkozott. A bosznia-hercegovinai szerbek számos tehetséges embert adtak a közösségnek, akik az emberi tevékenység különféle ágaiban mutatták meg tehetségüket, a költő Sima Milutinović Sarajlijától kezdve (Szarajevóban született) az újabbakig, mint Radulović, Kočić, Krdžić. A hercegovinai kereskedők, majd a tuzlai, brčkói és szarajevói kereskedők a legvállalkozóbb kedvű személyek a délszlávok között.

A bosnyák mentalitás egyik jellemzője mindegyik fölé emelkedik. Szigorúan ragaszkodnak ahhoz, amit jónak és szabályosnak tekintenek. Töretlen akaratuk miatt keményfejúeknek tartják őket: „kemény bosnyák fejeknek” nevezik őket. Kétségtelenül emiatt tartják őket az erők joggal intellektuális és erkölcsi tekintetben kevésbé hajlékonyaknak, intelligencia szempontjából pedig lassúbb észjárásúnak és lustábbnak. Náluk kisebb a lelkesedés és a lendület, mint a hercegovinaiaknál. Az erőknél elterjedt anekdoták és mesék Šijakja (ebben az esetben bosnyákja) alacsonyabb rendűnek van feltüntetve. Ez viszont gyakran csak álca, ami korábban az elnyomó csapásainak elkerülésére szolgált, és csak a török uralom idejéből hátramaradt közömbösség maszkja.

A nemzeti érzelmek a hercegovinaiakhoz hasonlóan mindig is élénkek voltak. Bosznia és Szerbia török uralom alá kerülése után Bosznián keresztül utazott Konstantinápolyba az a német küldöttség, melynek egy művelt szlovén, Benedikt Kuripešić is tagja volt. Ő beszéli el, hogy a boszniai keresztények különös kedvességgel fogadták a küldöttséget. Az idős szerbek, akik még a szabad Boszniában éltek, ilyen szavakkal fordultak fiaikhoz: „A mi uraink ilyenek voltak, mint ezek itt, és elvesztek a kosovói csatában”, és Miloš Kobilović (Obilić) hőstetteiről folyt később a beszélgetés. Három évszázaddal később, 1874-ben a fiatal angol utazó, Arthur Evans, akinek a neve híres lett, Boszniában járva azonos nemzeti érzelmekkel találkozott, csak még tüzesebbekkel. „A pravoszláv szerbek – mondja – hazaszeretettől áthatottak: égnek a vágytól, hogy a szabad szerb állam újra létezzen, vagy hogy demokratikus állam legyen”. Hogy céljukat elérjék, számos felkelést és lázadást szítottak. Az 1875-ben kitört lázadás 1876-ban a szerb–török, 1877-ben az orosz–török háborúhoz vezetett. A berlini kongresszus mesterséges szerződésével azonban kieszközölték, hogy ez a lakosság, a szerb nép színe-java Ausztria–Magyarországhoz tartozzon. Ezzel pokoli helyzetet teremtettek, amely nem hagyott békét sem a hódítóknak, sem a jogaikban megalázott országrészeknek, olyan helyzetet, mely ellen a nép minden erejével és elkeseredésével szembeszállt.

Folklórijának gazdagságával és szépségével Bosznia és Hercegovina minden délszláv föld között az első helyet foglalja el. A hercegovinai dialektust irodalmi nyelvként fogadták el a szerbeknél. A szerb nép legkiemelkedőbb képviselői közül sokan Bosznia és Hercegovina területéről származnak. Az erről a vidékről származó szerb irodalom és újságok a szerbek egy államba tömörülése eszméjének élharcosai voltak. Előrelátható volt, hogy ez a nép – nemzetének legtipikusabb képviselőjeként – nem fogja eltérni az osztrák–magyar uralmat. A bosnyák parasztnál egyre erőteljesebb lett a Szerbiába vetett hit. Dinári képzeletükhöz híven Szerbiát élő szervezetként képelték el, mint egy rendkívüli, jótékony erőt, melyet áthat az irántuk, elnyomott árvák iránt táplált szeretet. A fiatal nemzedék teljes dinári hevességével lépett a tettek mezejére. Minden, hazafias cselekedetet nélkülöző, pusztába kiáltott szó árulásnak minősült. A szavak a cselekedetek mozgatórugóivá váltak. A mozgalom pedig az idegen fennhatóság, az osztrák–magyar közigazgatás és szellem ellen irányult, amit minden rossz megtestesítőjeként éltek meg. Az 1882-ben és 1884-ben kitört lázadások után Bosznia és Hercegovina területén merényletek sora következett be az idegen hatalom képviselői ellen: a legutolsó 1914. június 28-án. Az Osztrák–Magyar Monarchia azonnal bosszúhadjáratba kezdett a szerb lakosság ellen. A rendőrség pogromokat szervezett a szerbek ellen és vagyonukat elkobozta. A világháború ide-

jén szerbek tízezreit végezték ki vagy akasztották fel az osztrák hatóságok. Szörnyű kegyetlenséggel akasztották fel a Szerbiával határos boszniai vidékek majdnem összes szerb papját. Vasútállomásokon vagy a vasútvonal mentén akasztották fel őket, hogy minél jobban elrettentsék a lakosságot. A szerencsétlen áldozatok közül sokan, még a nők is, haldokolva is azt kiáltották, „Éljen Szerbia!”, jól tudván azt, hogy életükkel a szerb nép iránt táplált szeretetért fizetnek. Ilyen módon kísérelte meg a nemzetközi kongresszus által szavatolt mandátumát megvalósítani Ausztria–Magyarország ott, ahol a nép nem tűrhette fennhatóságát.

Ezekkel a fájdalmas tényekkel azért voltam kénytelen előhozakodni, mert a lakosság lelki állapotát tárják elénk. Arra bizonyítékok, mit nem szabad Európának a továbbiakban cselekednie, ha békét akar, és elejét akarja venni a vérontásnak.

A katolikusok a boszniai variáns kis töredékét teszik ki. Egyesek a régi bosnyák lakossághoz tartoznak, különösen a Rama-völgyiek és a bányászvidékek lakossága (Kreševo, Fojnica, Vareš, Kiseljak). Bizonyos jelekből arra lehet következtetni, hogy ők a szász bányászok és a szerbhórvátok közös leszármazottai. A mai napig iparosok vagy bányászok maradtak. Hajdanában a mohamedán bégeknek alávetett, gyakran hűséges szolgák mára a lakosság azon részét képezik, akik a legkevesebb vállalkozókedvvel rendelkeznek, és magukat a nemzeti eszméktől távoltartva élik életüket. Ezzel szemben a Szlavóniából származó katolikusok, akik a Száva menti síkságokon telepedtek le, élénkebbek, de sokkal meggondolatlanabbak, szeretik az élvezeteket és szokásaikban féktelenek. A házastársi hűségre nem helyeznek különösebb hangsúlyt. Ugyanígy legszebb szokásaik nem a karácsonyhoz, a húsvéthoz vagy Szent György-naphoz (Đurđevdan) kapcsolódnak, hanem éppen a lakodalomhoz. Ez a vidámság, evés-ivás és látogatások sorozata, és az ez alkalommal adott ajándékok beszerzése gyakran gazdaságilag tönkreteszi őket. Ezek a szokások furcsa ellentétei a pravoszláv lakosság körében tapasztalható szokásoknak, amelyek különösen egyszerűek. A Száva menti katolikusokhoz közeli a Dalmáciából származó katolikusok csoportja, akik Boszniába a XIX. sz. folyamán költöztek. A dináriakkal azonos szokásaik vannak, gyakran megünneplik a slavát is. Ez a legegészségesebb katolikus lakosság: házaik gyermekzsivajjal teltek. Ez a csoport számos iskolázott, értékes embert adott, főképp a Travnik melletti Dolac faluból.

Hetedik fejezet

A MOHAMEDÁN CSOPORT

A terület és az etnikai összetétel. – Az iszlám előtti vallás maradványai és a mohamedán vallás hatása. – Az iszlám nemesség hatása. – A mohamedán parasztközösségek sajátosságai. – A török-keleti kulturális hatások. – A mohamedánok kiegyensúlyozatlansága. – Az új fejlődés

Ismert tény, hogy dinári karakterrel bíró muzulmán szerbek élnek a Szávától indulva Boszniában, Hercegovinában és a néhai Novi Pazari szandzsák területén, egészen a kosovói Mitrovicáig. A Mitrovicától távolabb kerülők zömében Boszniából érkeztek: ők az ún. *muhadzsirok*. A mohamedán dináriak jobbára városokban élnek, a falvakat ritkábban lakják. Számuk körülbelül 750.000-re tehető. Leggyakrabban a bosznia-hercegovinai nemesség és a bogumilok vagy patarénusok leszármazottai, akik az iszlám hitre Bosznia és Hercegovina török uralom alá kerülése után tértek át. Többségük a XV. sz. végén és a XVI. sz. folyamán tért át. Benedikt Kuripešić már 1530-ban feljegyezte, hogy Bosznia lakosságát az iszlám vallásra tért lakosok és szerbek alkotják. Emellett a Sjenicai, Rožaji, Novi Pazari és Bjelopoljei körzetben „törökök” is vannak (mohamedán szerbek), akik az iszlám vallást csak a XVII., gyakran a XVIII–XIX. sz.-ban vették fel. Az oszmán törökök Bosznia területén hivatalnokként, katonaként és kereskedőként telepedtek le és számuk viszonylag nagy volt, akárcsak a törökök Magyarországról történő kiűzése után itt megtelepedőknek. A környezet hatása folytán, valamint a házasság útján történő keveredés következményeként teljesen összeolvadtak a muzulmán szerbekkel és elfelejtették nyelvüket.

A dinári mohamedánok általánosan az övezet legrégebbi szerb lakosságának számítanak. Bosznia ausztriai megszállása előtt nem vándoroltak ki, és egészen elenyésző közöttük az újonnan betelepülők aránya. Különösen szép és festői szerb nyelven beszélnek, amiben rendkívül sok régi szó és jellegzetes nyelvi fordulat található; ugyanakkor sok szerbbé vált török szót is használnak. Kosovska Mitrovicától a Neretva folyóig je-ző nyelvjárással, a folyótól északnyugatabbra i-ző nyelvjárással beszélnek.

A mohamedánok között csoportbéli és társadalmi különbségek vannak. A legjelentősebb réteget a bégek alkotják, a régi nemesség és a csatákban hírnevet szerző és a szultán által nemességet kapott személyek. A második csoportot a szabad parasztközösségek alkotják, a harmadikat a muzulmán jobbágyok (*kmetek*), vagyis a saját földdel nem rendelkező, a bégek birtokait művelő személyek, akik a keresztény jobbágyokhoz hasonlatosak. Végül meg kell említenünk a Novi Pazari szandzsák területén élő, muzulmán vallásra tért Kuči és Kliment törzsekből származókat, akik a Prokletije-hegy völgyeiből költöztek a vidékre, és akik nemcsak szerbül, de gyakran albánul is beszélnek.

A bemutatott mohamedánok tehát dinári szerbek, akiknek sajátosságaik megváltoztak a Korán és az iszlám vallás, az uralkodó társadalmi rend mentalitása, valamint

a keleties kultúra hatására. Bosznia és Hercegovina peremvidéki helyzete folytán, ami alatt az Isztambultól mért nagy távolságát értjük, a dinári szellem változásai némiképp sajátos formát öltöttek.

Az iszlám előtti vallás hatása és az iszlám vallás hatása. – Talán egyetlen vallás sem változtatja meg olyan gyökeresen egy nép karakterét és egész életét, mint az iszlám. Mindezt jól megfigyelhetjük a Kínától és Indiától kezdődő és az északi bosnyák határig sorjázó mohamedán vallású népeken. Még a túlzottan büszke dinári szerbeknél is sikerült meglazítania a szerb véren és nyelven alapuló kapcsolatokat. Nem tudta azonban megsemmisíteni a legfőbb dinári jellemzőket. A szerb nyelv teljes egészében megőrződött, a nemesség pedig külön gonddal ápolta szláv származásának emlékeit. A vezetéknevek *ic*-re végződnek, mint a szerb nevek általában. Az iszlám hitre tért dinári nemesség a lehetőségekhez mérten még hűségesebben ragaszkodik ősei emlékéhez, mint a többi dinári lakosság. Külön tisztelettel övezi őket, és nem feleli keresztény gyökereit. Elődeik elbeszélése alapján egyes, az iszlám hitére tért dináriak még emlékeznek védszentünnepekre is, amit akkor ünnepeltek, mikor még keresztények voltak. A mohamedán Mrkojević testvériség Bar környékén megőrizte a keresztthordozás körmeneti szokását a pünkösdt követő második vasárnapon. Az azonos vidéken élő másik muzulmán testvériség, a Bučedabić Szent Mihály napját slavaként üli meg. A Neretvától keletre élő mohamedánok körében különösen élénken élnek az emlékek. Rendkívül érdekesek azok a nemzetségek, akik elvándorolva elszakadtak a raškai és montenegrói törzsektől és új hitre tértek az utóbbi évszázadok során. Jóllehet muzulmánok, továbbra számon tartják azt, hogy egyik vagy másik keresztény törzshöz tartoznak. Több példát is találhatunk arra, hogy azért követtek el vérbosszút mohamedán hittársaikon, mert azok pravoszláv törzsük egyik tagját megölték. Sok esetben a törzsi kötelékek jelentették a keresztények védelmét. Más furcsa példák is vannak, kiváltképp a régi Raška vidékéről, ahol egy muzulmán bég és pravoszláv jobbágya közös eredetüket egy régi ikon, kereszt, ruha vagy fegyver alapján fedezik fel, amelyeket néha a mohamedán házban őriznek, míg a szegény és elnyomott pravoszláv házban ezek a hagyományok régen feledésbe merültek. Az ilyen muzulmán családok jobban kedveznek szerb jobbágyaiknak. Annak ellenére, hogy az iszlám a dinári muzulmánokat jelentősen megváltoztatta, nem tudta eltüntetni az etnikai rokonság minden nyomát, ami a keresztényekhez köti őket.

Milyen értelemben és milyen fokig változott meg az iszlám hatására a dinári muzulmánok lelkülete? Ehelyütt csak bizonyos megfigyelések eredményeit közölhetem, és nem tudom pontosan megállapítani, milyen fokig fogadták el a dinári mohamedánok a Korán szellemét. Bizonyíthatóan szilárd meggyőződésük, hogy a Korán tanait jobban megértették, mint az oszmán törökök, vagy ahogy ők nevezik, a *turkušák*, amivel azt akarják sugalmazni, hogy ez utóbbiak nem is igazi mohamedánok. Ezek a „bosnyákok” magukat a legjobb mohamedánoknak tartották, úgy vélték, hogy még az oszmán törököknél, a pasáknál és vezíreknél is jobbak. Gyakran azt képzelték, hogy még a szultánnál, a kalifánál, Mohamed utódánál is jobb muzulmánok. Ez a meggyőződés különösen a XIX. sz. elején kapott lendületet, mikor a szultánok európai jellegű reformokat szándékoztak bevezetni a birodalom európai részén. Az 1831-es lázadás alkalmával a mohamedán lázadók rávették a travniki vezírt, hogy vesse le

új, *à la franca* uniformisát, és mint aki megsértette Mohamed hitét, fürödjön meg és olvasson imát, hogy megtisztuljon a keresztény „gyaur” szellemtől. Megharagudva a „gyaur szultánra”, a keresztény szultánra, nagyszámú sereggel indultak Isztambul irányába, hogy saját szemükkel győződjenek meg a szultán mohamedán voltáról; látni akarták, vajon a szultán a Korán előírásai szerint van-e körülméltve. Az iszlám hit minden ígérését megdönthetetlennek, tökéletesnek, igazságosnak fogadták el: a paradicsomot vagy *dženetet* a hurikkal (gyönyörű asszonyaikkal) és tejjel-mézszel folyó folyóival. Tény azonban, hogy egyetlen iszlám tanítás sem hagyott olyan mély nyomokat a dinári muzulmánok lelkében, mint a sorsba, a *k'smetbe*” vetett hit, miszerint az életben minden emberi cselekvést és eseményt Isten vezérel. A *k'smet* ugyanolyan jelentőségű életükben, mint bármely legtisztább mohamedán vidéken. Úgy vélhetnénk, hogy a sorsba vetett hit nagy hatással volt a dinári keresztényekre is, és megerősítette bennük a már említett primitív vonásokat és vonzalmakat.

A *k'smet* arra a következtetésre juttat, hogy az emberi tevékenységek zöme, ha nem mind, teljesen hiábavaló. Ezzel magyarázható, hogy a bégek elszoktak a munkától, gyakran a gondolkodástól is, miután helyettük, urak helyett a rája végezte a munkát. A gondtalanság és lustaság meggyökerezett körükben. Háború idején azonban elhagyták ezeket a szokásaikat és igen tevékeny és vállalkozó szelleművé váltak. Emellett az iszlám vallást felvevő parasztok közül sokan a Korán parancsai ellenére, a mindennapi betevőért folytatott küzdelem során másféle nevelésben részesültek: ők szorgalmasak és gyakran energikusak lettek.

Gyakran meglepett a dinári mohamedánok tudatlansága, a végsőkig fajuló tudatlansága és szellemi tunyasága, kritikátlansága és naivitása. Bégeik egy albán bégre emlékeztettek a Prespa-tó partjáról, aki néhány napon keresztül, törökülésben, dohányozva figyelte, ahogy a tó mélységét mérem, és miután megunt nézni robotolásomat, magához hívatott és munkám felől érdeklődött. Mikor munkámat bemutattam, így válaszolt: Önök, frankok (minden európaít ezzel a kifejezéssel illetnek) sok mesterséget, fondorlatot, *marifetluk*-ot tudnak; a török császárságon és az iszlámon kívül minden van, de igazi úri élet és *kef* csak a törököknél létezik.

Erre a *kefre* bukkanhatunk a boszniai mohamedánoknál is, jóllehet ritkábban. Nagyon gyakran pihennek, és ez a pihenés teljes mozdulatlanságból áll. Képesek órákig mozdulatlanul ülni semmittevéásban és semmire sem gondolva, hosszú csibukból vagy vízipipából szívni a dohányt, álmodozni és a folyóvíz csobogását hallgatni. Még a dinári mohamedán pásztorok sem énekelnek, táncolnak vagy szórakoznak nyájukat őrizve, csak kivételes alkalmakkor. A keresztény pásztorokkal ellentétben nyugodtan ülnek, alszanak, és általában pihennek.

Nagy általánosságban azonban a dinári mohamedánok között ritkább a lustaság és gondtalanság, mint az oszmán törökök vagy európai Törökország más muszlimánjai körében. A Korán előírásai és a rothadó török uralmon keresztültörnek és egyre inkább érződnek az élénk dinári vonások. A Száva folyó és Kosovo közötti területen vállalkozó kedvű muzulmán kereskedők élnek, akik szorgalmukkal gyakran utoléri a pravoszláv szerbeket is, az övezet legtalpraesettebb népességét. A mohamedán parasztok között is megtaláljuk a szorgos és kezdeményező személyeket, de általában kevesebben vannak, mint a hasonló vonásokkal jellemezhető szerb parasztok. A dinári mohamedán városokban található a legtöbb elesett szegény *fukara*, akik majdnem semmit sem dolgoznak, hanem jobbra koldulnak, és akik hihetetlenül kevéssel is beérik.

Természetes, hogy a dinári muszlimok a mohamedán szokásokat és szertartásokat fogadták el. Körükben járva az embernek olyan érzése támad, mintha ottomán földön lépkedne. Élelmük és életmódjuk némiképp eltér a keresztény tesvéreiknél megfigyehetőtől. Házaik is, a házbelső is különbözik, akárcsak a helyiségek beosztása és a berendezés is. A többnejűség nagyon ritka, de az asszonyt zár alatt tartják és a házon belül végzi munkáját: a nők gazdasági jelentősége elenyésző. Az asszony rendszerint a férfi játékszere, és gyakran kis-ázsiai sorstársaihoz hasonlóan teljesen tudatlan. A nők között azonban gyakran találunk energikus és okos asszonyokat, akik férjükre legalább akkora befolyással vannak, mint a dinári keresztény asszonyok saját férjükre. Az évszázadokig fennálló életmód nemcsak a szellemi és erkölcsi sajátosságokra volt hatással, hanem, úgy tűnik, a dinári mohamedánok külső megjelenését is megváltoztatta.

A mohamedán nemesség tulajdonságai. – Az erős bosnyák és humljei nemesség már a középkor folyamán is kifejezetten határozott és erőszakos jegyeket mutatott. Körükben fejlődtek a legmagasabb fokig egyes dinári sajátosságok: az érzékenység és büszkeség, a gyakran erőszakossága és göggé fajuló érzések. Emellett ez a nemesség mélyen magában hordozta az individualizmus és szeparatizmus érzését. Még az erősebb uralkodók, bánok és királyok uralma alatt sem volt a központi hatalomnak olyan teljhatalma és jelentősége, mint a többi, szerbek lakta országokban. A nemesség szakadatlan belső harcot vívott a föld birtoklása a hatalom és befolyás növelése érdekében, és ezzel elfoglalva soha sem tudta saját helyes és igazi politikai irányultságát meghatározni. Mindamellet a nemesség nagyobb része a néphez hasonlóan a bogumil vagy pataréus szektához tartozott, akiket a pravoszláv és katolikus egyház is gyakran üldözött, ezért ellenállásuk még jobban kifejezésre jutott. A török hódítás idején a nemesség látszólag igen könnyen felvette az iszlám vallást, hogy megőrizhesse földbirtokait és túlerejét, valamint hogy bosszút álhassanak a magyarokon, akik a pápa kívánságára különös hevességgel üldözték őket. Felvéve az iszlám vallást és azonosulva a török, hódító irányvonallal, a nemesség még erőszakosabbá és dühösebbé vált. Teljesen szembekerültek a többséget alkotó néppel, mely keresztény maradt, valamint a központi török közigazgatással is, amit csak megtűrtek. A szultán kénytelen Bosznia és Hercegovina helytartóivá ezeket az iszlám hitre tért szerb nemeseket kinevezni. A Banja Luka vagy a Travnik városában székelő bosnyák helytartó csak látszólagos hatalommal rendelkezett. A mohamedán nemesség alkotta a katonai réteget, a szultántól független volt, nagyszámú „kapitánnyal” (összesen 48 volt belőlük), akiknek a székhelye a városokban volt. Emellett ez a nemesség szoros kapcsolatokat tartott fenn a janicsárokkal, és velük karöltve a nagyvezírt is elmozdíthatták helyéről, ha az uralkodni szándékozott felettük. Majdnem mindig módjukban állt olyan nagyvezírt kineveztetni, aki szabad kezet adott nekik tartományuk igazgatásában. A nemesség gyakorta segítette a szultánt a velenceiek, magyarok, Ausztria vagy Montenegró elleni hadjárataiban, de csak saját akarata szerint, ha azt hasznosnak vélte. Igen gyakran, még a XIX. sz. első felében is belső háborút folytattak, mint Nyugat-Európa középkori nemessége, a legkevésbé sem törődve a Török Birodalom sorsával. Mint ahogy semmilyen nép iránti érzés sem táplálta őket, ugyanúgy a törökök iránt is közönyt éreztek. Kizárólag vallási elhivatottságot éreztek és önnön magasabbrendűségükben hittek. Csak ily módon védhették meg érdekeiket az egymás ellen folytatott küzde-

lemben. A különállás szorgalmazásának egyik legfőbb oka Bosznia és Hercegovina periferiális helyzete, távolsága Isztambultól, a központi hatalom székhelyétől.

A politikai szervezet ilyenét állapotának egyéb következményei is voltak. A nemesi nagybirtokon a rája dolgozott, a nemesek csak a jövedéket szedték be. A háborúban szerzett prédából is gazdagodtak. Ennek az eszményi állapotnak köszönhetően majdnem lovagi életmódot élhettek, amit Bosznia 1878-as osztrák–magyar megszállása után is folytattak. Legfőbb büszkeségük és szórakozásuk továbbra is a *sevdah*nak (szerelem, szenvedély), a különleges boszniai–keleti szerelmi márnak való áldozás maradt: az ismert boszniai szerb nyelvű *sevdalinkák*at vagy keleti áriákat énekelni, jó lovakat nyergelni, különösen ékes lószerszámot birtokolni és a fegyverforgatásban jártasnak lenni. Ez utóbbi miatt Boszniában különösen a finomművesség, ötvösség fejlődött ki: a puskákat és szablyákat ezüsttel és arannyal vonták be, és gazdagon díszítették, a szíjgyártó szakma pedig külön elismerésnek örvendett. A férfi és nő viselet díszesebb volt a keleti török viseletnél. Érezhetően különbözvén az igába hajtott boszniai keresztény lakosságtól, ezek a bégek a méltóság, pallérozottság és tartás megtestesítői. Egész Bosznia a lovagias, erőteljes ezzel egy időben elmaradott és tudatlan nemesség hatása alatt állott, akiknek nem voltak világos képzeik az időről, amiben élnek és a világ fejlődéséről. Egyedül a hercegovinai és egyes boszniai területek dinári lakossága bátorkodott felkelni elnyomói ellen, és gyakran fellázadt urai ellen.

A mohamedán paraszt sajátosságai. – A mohamedán parasztok legnagyobb részének saját tulajdonában lévő földje van. Az utóbbi évtizedekig tehetősebbek voltak a keresztény parasztnál. Az asszony azonban nem, vagy csak keveset dolgozik a házon kívül, így az azonos létszámú család gazdasági haszna jelentéktelenebb. Házaik rendszerint nagyok és jól építettek, de ennek ellenére gyakran boronafalú vagy sövényfalú házakban élnek, melyet deszkával, ritkábban szalmával fednek be: ez utóbbi a néhai Novi Pazari szandzsák területén gyakori jelenség. Az asszonyok miatt a házaikban legalább egy különálló szoba található, emellett pedig egy kevéssel több otthoni eszközük, elsősorban ágyneműjük van, mint a keresztény rájának. A mohamedán életmód és az utóbbi évtizedek közbiztonságának romlása miatt is többet tartózkodnak a házakban és jobban kötődnek a házhoz, mint a keresztény rája, amely a válságos időszakban a hegyekbe menekült. Nem ismerik annyira a hegyeket, erdőket és a környező földeket, mint a keresztények. Meglepett, milyen kevés mezei növényt és virágot ismernek, szemben a keresztényekkel, akik minden növény népi elnevezését ismerik. Nem figyelhető meg az emberismeret finom vonása körükben, és ezért nem tudják az első percben megítélni, kikkel állnak szemben. Ennek ellenére vendégszeretetlenben, szívélyességben és kedvességben nem maradnak el a keresztények mögött, sőt felül is múlják őket, ami a mohamedán nemes és paraszt közös vonása. A vendéget a tenyerükön hordozzák, vérüket adják érte. Még a szegények sem fogadják el a pénzjutalmat. Úgy tűnik, nincs olyan dolog, amit a vendégnek és barátnak meg ne ígérnének, jóllehet világos mindenki számára, hogy lehetetlen az ígéretüket betartani. Könnyelmű kedveskedésük és nagylelkűségük gyakran túlzott engedékenységre és jóváhagyásra sarkallja őket, és a legjelentéktelenebb ajándékokért is a legnagyobb ígéreteket teszik. Ez a dinári nagylelkűség, ami a mohamedánoknál gyakran nem ismer határokat. Az elszegényedett agák és bégek, akiket már csak mohamedán

parasztokként tartanak számon, azon vannak, hogy gazdagabbnak látsszanak, mint amilyenek valójában. Emiatt nevetségessé válnak, és teljes csődbe jutnak. Vágynak rá, hogy hízelegjenek nekik, és hogy tisztelet övezzé őket. Ez egy beteges vágy, amit a dinári lakosság ero variánsához tartozó parasztok pontosan megfigyeltek és gyakran kihasználtak. Végezetül: a hitbéli és anyagi dolgok iránt több figyelmet tanúsítanak, mint az intellektuális jellegű kérdések iránt. Ennek kapcsán anyagi vonatkozású érdeklődésük csak akkor ébred fel, ha személyes érdekeltségük van ebben, és ekkor a muzulmán bégek és parasztok önző *bošnjaklukja*, a bosnyák muzulmánok sajátos korlátoltsága mutatkozik meg. Gyakran támadhat olyan érzésünk, hogy félnek a tényektől és a valós tudástól. Külön vonzalmat éreznek minden titokzatos dolog és a legendák iránt, valamint igen határozott igényük van a fantáziával dúsított események és körülmények szerkesztésére. Nincs az a hihetetlen hír, amit ne terjesztenének el, nincs az a fantasztikus gondolat, amit – ha az számukra megfelelő – ne fogadnának el. Ebbéli hitükben is kitartóak, igazi kemény „bosnyák fejek”. Azért köztük is találunk tehetséges embereket, akik jóllehet iskolázatlanok, látnoki és jóstehetséggel rendelkeznek. Megint mások tudatlanságuk ellenére bölcsességgel, igazi keleti politikai érzékenységgel megérik és felfogják saját érdekeiket a legnehezebb pillanatokban is. Nekem úgy tűnik, hogy különösen a parasztok körében tapasztaltam – a keresztények körében tapasztalható mértéknél jobban kifejezésre jutó – hajlamot a fegyelemre, engedelmisségre, gyakran az alárendeltségre.

A dinári tulajdonságok: a jóság, az igazságosság, az isteni emberré alakulás hajlama náluk gyakran a végső határokig mennek. Szánják a gyengébbeket, szerencsétleneket és betegeket. A muzulmánok között járva mindenütt rábukkanhatunk az ilyen tulajdonságú emberekre. Bosznia és Hercegovina területén ismertek a „lelkes, jólelkű törökök” (*duševni turci*), akiknek jósága a teljes önmegtagadásig jut, és akiknél az önzés és személyes érdek teljesen eltűnt. Ezek a tulajdonságok nemcsak a mohamedán parasztok sajátjai, néha a bégek között is találunk ilyen személyeket. Ugyanakkor a mohamedán parasztok között is találunk a bégekhez hasonlóan erőszakos és sanyargatásra hajlamos személyeket.

Török–keleti kulturális hatások. – A törökök a balkáni országokban egyetlen jelentős kulturális alkotást sem hagytak, kultúrájuk egyetlen nyomát sem fedezhetjük fel. Ennek ellenére nem nomád hordához hasonlóan robogtak végig a vidéken. Hatásuk jelentősen befolyásolta a leigázott népek életét. Ez a hatás nem minden esetben tekinthető igazán török eredetűnek. Az oszmán törökök Elő-Ázsia civilizációitól kölcsönöztek, még a kínai, az indiai, de kiváltképp a perzsa és némiképp az arabiai és bizánci civilizációtól is. Számos esetben azonban csak igen gondos etnológiai és történelmi tanulmányozás után állapítható meg az, hogy mit vettek át a balkáni civilizációk a törököt megelőző időben Bizánctól, és mit sajátítottak el a török közigazgatás ideje alatt. A hatások között a török időből származók is találhatók, ezeket mi török–keleti civilizációs hatásokként tüntettük fel.

A nyugati délszlávok között találjuk a mohamedán dinári lakosságot, amely az iszlám vallást felvéve és a törököket követve leginkább a „turcizmus” hatása alá került. A hatások alapjukban változtak meg a mélyen gyökerező dinári szellemmel találkozáskor. A módosult török kulturális hatásokat a dinári keresztények is átvették a dinári mohamedánoktól, vagyis ez utóbbi csoportnak sajátos közvetítő szerep

tulajdonítható, mivel ők sokkal erőteljesebb hatást gyakoroltak, mint az oszmán törökök, minthogy jelentős részét képezték a népességnek, és szerbül beszéltek. Ezért a török–keleti civilizáció hatásai a nyugati délszlávok körében, Bosznia és Hercegovina, valamint a régi Novi Pazari szandzsák területén sokkal számosabbak, mint a Balkán-félsziget déli vagy keleti részeiben.

A török–keleti hatások leginkább szembetűnő sajátosságai a bosznia-hercegovinai és szandzsáki városok terein *čaršijáin* figyelhetők meg. A városok gyakran festőibbek a félsziget vagy Kis-Ázsia más, mohamedánok lakta városainál. Ennek okát abban kereshetjük, hogy itt a mohamedánok a leggazdagabb réteget alkották, ezért a házaik is a legdíszesebbek közé tartoznak. Hozzá kell ehhez adnunk a dinári versengést és a festőiségre való dinári törekvést. A lovak színről történő névadása és a lószerszám részeinek elnevezése majdnem minden dinári csoportnál török eredetű. A török hódítást megelőzően a szerbeknek mindezen szerszámokra saját kifejezéseik lehettek, de ezek kikoptak a nyelvből, miután évszázadokon keresztül egyedül a mohamedánoknak és oszmán törököknek lehettek jó lovaik és szép lószerszámaik. A délszláv díszítőművészet motívumainak jelentős része török–keleti eredetű. Számos gyümölcsöt és virágot, továbbá fűszert és illatszereket Kis-Ázsiából hoztak a Balkán-félszigetre, ezek elnevezései a török eredeti romlott, módosult változatai. Az oszmán törökök hatására terjedt el a kávéivás és dohányszívás szokása. A dináriak számos török jövevényszót átvettek. Említettük már a török–keleti dallamokat, melyek a dináriak körében népszerűvé váltak, mint ahogy szó esett már a *k'smetr*ről is. Ki kell emelnünk a babonás szokásokat és a mohamedánok körében kedvelt amulettek használatát.

A dinári muzulmánokra hatással volt a török irodalom, kiváltképp a népmesék, minthogy közülük sokan Isztambulban végezték iskoláikat és a Boszniában élő művelt törökökkel barátkoztak. A hatások ezen részét még nem tanulmányozták. E tekintetben csak a török író, Naszreddin efendi humoros írásainak nagy népszerűsége állapítható meg, ami nemcsak a dinári muzulmánokra, de rajtuk keresztül a többi dinári lakosságra is hatással volt. Ez utóbbiak a Naszreddin hodzsza meséi néven ismerik. A délszláv folklórban ismert rövid mesék a szellemesség, ravaszság, élelméjűség és butaság keverékei, az első tulajdonság túlsúlyával: a szellemesség kisegíti Naszreddin hodzsát minden vesztes helyzetből és balgaságból. A korábbi oldalakon már megemlítettük azokat a rövid meséket, melyek az ero variáns hasonló meséivel rokonok.

A mohamedánok kiegyensúlyozatlansága. – Az eddigi felsorolásból az következik, hogy a dinári mohamedánok teljesen különböznek a Balkán-félsziget többi, iszlám vallású csoportjától, különösen a Rodope-hegységben élő pomákoktól. Egyik csoportnál sem figyelhetünk meg annyi dinári nemesi büszkeséget, érzékenységet és a festői szépségekhez való vonzódást. Ennek számos következménye van.

A boszniai muzulmánok az új hit legodaadóbb hívei. Valószínűleg eleinte kellemtlenül érezték magukat amiatt, hogy kitértek keresztény vallásukból és egyúttal cserbenhagyták nemzetüket, a török uralom alatt élő szerbek gondolkodásának két elválaszthatatlan elemét. Elviselhetetlen volt számukra, hogy nemzettársaik, hűségesen kitarva hitükben, múltjukra emlékeztették őket. Hogy újonnan felvett vallásukat és döntésüket igazolják, igyekeztek azt jobb vallásként bemutatni régi nemzettársaik előtt. Emellett a mohamedánok előtt az új vallás nyújtotta kiváltságokra méltó egyénekként szerettek volna feltűnni. Természetes tehát abbéli igyekezetük, hogy

hűségüket lépten-nyomon igazolják, és hogy régi törzstársaikat még erőszakos módon is az új vallás kebelére hajtsák. Ez a törekvés, úgy tűnik, sokkal jobban munkált a dinári emberekben, akik különben is rendkívül érzékenyek és büszkék, mint a félsziget többi muzulmánjában. A történeti elbeszélések és bizonyos történelmi tények arról tanúskodnak, hogy az új hitre térítés során az erőszaktól sem rettentek vissza.

Módomban állt a balkáni háborúk során, 1913-ban megfigyelni az ilyen térítések példáit, csak ezúttal az ellenkező irányba, az iszlámról a keresztény vallásra történőt. Mikor a montenegróiak elfoglalták Plav és Gusinje helységeket, számos szerb nyelven beszélő mohamedánt a pravoszláv hitre térítettek, többek között a *hodzsát* (török vallási vezető) is Plavban, aki a keresztelés után szerb történelmi nevet választott magának, és ezután Balša Balšić néven ismerték. Ezek a megkereszteltek, de különösen a hodzsza, nem tűrhették, hogy korábbi hittársaik mohamedánok maradjanak és minden eszközzel pravoszláv hitre térésükért harcoltak. A korábbi hodzsza a rög-tönítelő bíróság feje kívánt lenni, és ebben a minőségében néhány rokonát is halálra ítélte, akik nem hajtották fejüket feltétel nélkül a keresztvíz alá. A megkeresztelés óriási méreteket öltött. Megismerkedésünk pillanatában a hajdani hodzsza vallási és nemzeti elvakultságának csúcán állt, ezért csak szerencsés körülménynek és jó döntésnek tekinthetjük, hogy a montenegrói kormány bezáratta.

A mohamedán vallásra térésüket követő évszázadokban is a mohamedán bosnyákok maradtak a leghűségesebb mohamedánok. Kihangsúlyoztuk már, hogy egyedül magukat tartották igazi vagy *hak* törököknek, legjobb egyházfinak és a kalifa legjobb bírúinak a pravoszlávok feje felett. Amikor 1804-ben Szerbiában felkelés tör ki a szultán ellen, legnagyobb dühvel éppen a bosnyák agák és bégek támadtak rájuk. Nem viselhették el, hogy a gyaurok, a rája, amely az ő nyelvüket beszéli és a vérükből való, kísérleteket tesz a mohamedán hatalom elleni lázadásra azzal a szándékkal, hogy szabad és velük egyenrangú legyen. Jelentős tényező volt még emellett biztonságuk és gazdaságuk is, aminek megingatására a šumadijai események jó példát szolgáltathattak volna. Egyetlen háborúban sem küzdöttek ilyen elkeseredetten, és soha sem vesztett oda annyi, a legjobb bosnyák családból származó mohamedán aga és bég, mint éppen a Šumadijával folytatott háborúban. Kegyelmet nem ismerve folytatták el a bosznia-hercegovinai és sandžaki rája felkeléseit is. Honnan ered a dinári muzulmánok heves vallási fanatizmusa, amihez mérhetőt a pomákok, de még a muzulmán albánok körében sem tapasztalhatunk?

A már felsorolt okok mellé még egyet fel kell sorakoztatnunk. Ezek a dinári muzulmánok szerb környezetben éltek, abban a kemény szerb környezetben, amely legalább olyan hevességgel védelmezte vallását és nemzetiségét, mint ahogy azt ők tették. A már korábban bemutatott körülmények folytán a bosznia-hercegovinai szerb nemzeti tudat a XV. sz.-tól fokozatosan erősödik, emiatt pedig a dinári muzulmánok egyre nagyobb ellenségeivé váltak a pravoszlávoknak. A szerbek tartásukkal, hőseikkel és meséikkel bebizonyították, hogy különbséget tesznek a renegátok és az igazi törökök között. Gyakran szemükre vetették, hogy a lelkük mélyén úgy gondolják: „Nem vagyunk mi sem szerbek, sem törökök, sem víz, sem igazi bor, csak valami elvetemült poturicák.”¹⁷³ Ez csak növelte az egymás közti ellentétet.

¹⁷³ „Mi nijesmo ni Srbi ni Turci, nismo voda nismo vino pravo, no nekakve grdne Poturice.”

A vizsgálatból kiderül, hogy a dinári mohamedánokból hiányzik a nyugodt, határozott, szilárd jellem és lélek. Szellemük valójában kiegyensúlyozatlan.

Új fejlődés. – A múltban egyedül a legnemesebb lelkeknek sikerült szerb származásukat az iszlám tanokkal megbékélésre bírni, és tudatosan vagy tudattalanul a nemzeti törekvésekkel összhangba hozni. A szerb mohamedánoknak nagy hatása volt a köznapi beszédre. Az a tény, hogy a XVI–XVII. sz.-ban a szultán kancelláriája a szerb nyelvet gyakran a félsziget határain kívül is hivatalos nyelvként használta a Balkán-félszigettel való kapcsolattartásban, kétségtelenül igazolja ezt a befolyást. Igen fontos helyeket foglaltak el a török közigazgatásban, különösen annak katonai részében, a janicsár seregekben. A nagyvezírek közül néhányan szerb származású, de iszlám hitre tért katonák voltak. Az egyik legjelentősebb, Mehmed Sokolović 1557-ben felújította a szerb érsekséget, annak határait kitágította, majdnem mindazon területeket aláhelyezte, melyeken szerb etnikum élt. Egyetlen intézmény és egyetlen török uralom alatt érezhető befolyás sem fejtett ki olyan meghatározó hatást, mint a peći (ipeki) patriarchátus, amit ez a törökké vált szerb újított fel. Végezetül olyan *valiják* (kormányzó) és *mitesarifok* (helytartó) is éltek a Török Birodalom területén, akik boszniai származásúak voltak, és akik a szerb és bolgár népet a legutóbbi időben különösen erőteljesen védelmezték, egyúttal titkos kapcsolatokat tartottak fenn a szerb kormánnyal.

Kosovska Mitrovica-i tartózkodásom idején, 1900-ban kutatásokat szerettem volna végezni Metohija területén, Peć és Dečani környékén, ahol a muzulmán albánok fellázdak a török közigazgatás ellen. A mitrovicai metisarif, egy iszlám hitre tért Krič törzsbeli, nem akarta ezt számomra lehetővé tenni. Kénytelen voltam a katonai előjáróhoz fordulni, aki a török hadsereg közepén táborozott a város közelében fekvő magaslaton. Egy nagy zöld sátorba vezettek, ahol a török generálist nagyszámú tiszttel körülvéve találtam. Miután a generális csak törökül beszélt, két mohamedán bosnyák tiszt mint tolmács tevékenykedett. Hosszas tárgyalások után némi sikerrel járva érkeztem vissza mitrovicai szálláshelyemre. Egy óra elmúltával egy magas török tiszt lépett szobámba. Szali pasaként mutatkozott be: a boszniai Tuzlából származott és mohamedán bosnyák volt, akit egyébként már a zöld sátor alatt is észrevettem, de akkor nem avatkozott be a beszélgetésbe. Belépve közölte, hogy ő a „mi vérünk”, hogy Peć városában metisarif, ahol „kolostorainkat” védte, és hallotta generális ígéreteit. Bátorított utazási szándékomban, és minden elővigyázatossági lépést megtett. Valóban éreztem Szali pasa figyelmességét. Soha többet nem láttam és nem hallottam róla semmit. Tehát a tiszta és egyszerű szeretet munkált benne a „véreből származó” ember iránt. Később, több bátorságot kapva, gyakran és nyíltan beszélgettem a Novi Pazar-i szandzsákból vagy Boszniából származó török mohamedán tisztekkel. Mindegyiküknél Szali pasára emlékeztető érzéseket figyelhettem meg. Sikeresen védelmezték a kosovói és a szandzsáki pravoszláv lakosságot. Sokan közülük készen álltak arra is, hogy a szerb katonaság soraiba lépjenek. Ez a nevelés következménye, még az isztambuli török iskolák nevelésének következményei is. Főbb vonalaikban ismerték nemzeti történelmünket, és tudatában voltak annak, hogy iszlám vallásra tért szerbek. Az új szellem áthatotta lényüket.

Ugyanez a fejlődési folyamat játszódott le az iskolázott boszniai mohamedánok körében az osztrák közigazgatás minden ellenkező irányú erőfeszítése ellenére is.

Ausztria–Magyarország politikája a délszláv országokban a vallási megosztottság megerősítését szorgalmazta, hogy ily módon megoszthassa és egymás ellen fordíthassa a lakosságot. Ez a „Polizeistaat” (rendőrállam) minden méltóságon aluli és kimeríthetetlen eszközzel azon volt, hogy elérje célját. A bosnyák kormány világosan látta a mohamedán nemesség lelki állapotát: a félelemmel telt megvetést a rája iránt. Kihasználva a közhangulatot a mohamedánokat az állam oldalára állította, ezzel tovább ingerelte őket a pravoszlávok ellen. Emellett az állam a lehetőségekhez mérten védelmezte a mohamedánok gazdasági érdekeit, és ily módon Bosznia volt az egyedüli állam a Balkán-félsziget egészén, ahol a török idők agrárberendezkedése megmaradt. Minden kiváltságuk ellenére a muzulmánok végül Ausztria–Magyarország ellen fordultak, és többször a pravoszlávokkal vállvetve küzdöttek. Minden ösztöne és kémkedési szelleme mellett – ami az osztrák közigazgatás legfőbb jellemzője volt a délszláv országokban – ez a rendszer nem látta be, hogy egy népnek más igénye is lehet, mint az anyagi jólét. Az új szellemiség minden irányból behatolt, a rendszer minden repedésén keresztül érkezett, főképp az útvonalak megsokszorozódása és fejlődése után. Ausztria–Magyarország nem gátolhatta meg a felvilágosodás és az információs eszközök elterjedését. A fiatal, iskolázott muzulmán nemzedék megszabadult vallási előítéleteitől és a nemzeti eszmékkal telt meg a lelke. Nyilvános és titkos társaságok alakultak, újságok jelentek meg, amiket a nemzeti egység eszméje hatott át. Néhányan a szerbhorvát irodalomban is tekintélyes helyet foglalnak el közülük. Részt vettek abban a nemzeti mozgalomban, ami az egész délszláv fiatalságot magával ragadta. Még az iskolázott muzulmánok sem vonhatták ki magukat a délszláv fiatalokhoz hasonlóan a Habsburg monarchia képviselői elleni merényletek bűvköre alól, mely merényletek igazi mozgatórugói nem minden esetben teljesen világosak. Sok muzulmán harcolt önkéntesként a szerb hadsereg soraiban. Közöttük még nemzeti forradalmárok is akadtak, akik semmi szín alatt sem tudtak megbékélni az idegen hatalom létével. Mindezek ellenére a változások nem érintették meg a legalacsonyabb rétegeket. A délszláv állam egyik feladata nevelésük lesz.

Nyolcadik fejezet

AZ ADRIAI VARIÁNS

Az adriai variáns körzete. – Földrajzi környezet és etnikai összetétel. – A különböző fejlődés övezetei. – A zagorai csoport. – Tenger melléki csoport. – A variáns civilizációjának jellemzői. – Nemzeti fejlődés. – Különös lélektani jellemvonások. – A dubrovnikiak jellemvonásai

Ehhez a variánshoz tartozik a Dinári-hegység Adriai-tenger felőli oldalának lakossága, vagyis szinte az összes lakos, aki a Duna folyása és az Adriai-tenger között levő terület vízgyűjtőjén él: ezek pedig délről észak felé haladva a Kotori-öböl és a Shkodrai Krajina, egész Dalmácia, a kvarnerói vagy horvát tenger mellék, a trieszti karsztos vidék és a karsztos Krajina, Isztria és az adriai szigetek. E területek lakosságát dinári őslakosok vagy keletről érkezett idetelepültek képezik. Ez utóbbiak az adriai vidékek zöménél a többséget alkotják.

Ez a délszláv lakosság a tenger és a mediterrán éghajlat hatására változásokon ment át: a szlávok közül egyedül a vidék egyes csoportjai tudtak úgy alkalmazkodni a mediterrán életmódhoz, hogy híres tengerészek is kikerültek közülük. Ugyancsak ők voltak azok a délszlávok, akik kihasználva a tenger nyújtotta lehetőségeket, kapcsolatba kerültek más tengeren túli népekkel és civilizációkkal. A tenger melléki csoportok egy ugyancsak romanizált civilizációval áthatott környezetben éltek: még ma is megtalálhatók náluk a VII.-tól a X. sz. közötti bizánci civilizáció nyomai, akárcsak a keleti civilizáció egyes, alig észrevehető maradványai. A tenger melléki városokban élő polgárság és az iskolázott emberek pedig az olasz kultúra és reneszánsz erőteljes hatásainak voltak kitéve.

Az igen sokoldalú hatásoknak kitett adriai variánsban általánosságban olyan jellemvonások és körülmények jelentkeztek, melyek különböznek a többi dinári variáns jellemvonásaitól. Mindenesetre ez a lakosság, akárcsak a Šumadijában, Hercegovinában és Montenegróban élő, a nyugati délszlávok legerősebb és legaktívabb csoportjába tartozik.

A földrajzi környezet és az etnikai összetétel

Az Adriai-tenger melléknek és hátszágának, a Zagorának földrajzi jellemzőiről már szóltunk. Ezek karsztos domborzatú és földközi-tengeri éghajlatú területek, vagy olyan éghajlatúak, melyekre a Földközi-tenger kihatott. A földművelésre csak a kis karsztos mélyedések alkalmasak, és az igen ritka, rövid, mélyen bevésődött és mindig keskeny völgyek. A mélyedések kisebbek, mint az égei területek hasonló völgyei. A part tagoltsága, mely a ritka völgyek és karsztos mélyedések süllyedésének következménye, kisebb méretű és enyhébb az Égei-tenger partjainak gyakran tágas és mély öbleinek tagoltságánál. Ugyanígy keskenyebb a mediterrán éghajlat övezete

is az Adriai-tengermelléken, Isztriában csak 50 méterre a tenger felszíne fölé terjed ki, Dalmáciában pedig csak ritkán haladja meg a 200 métert. Végezetül, maga az Adriai-tenger is kicsi és keskeny. Szinte a Balkán-félsziget és Olaszország közötti hasadéknak hat, a Földközi-tenger egy öblének, délen az Otrantói-szorossal lezárva, és a nagy földközi hajózási útvonalaktól teljesen kívülrekedve.

Az Adriai-tengermellék az egyik legegészségesebb mediterráni vidék: nincs mária (a Neretva alsó folyását kivéve) és nincs elviselhetetlen nyári hőség. Ez közrejátszott abban, hogy az őslakosok és az idetelepültek frissessége, ereje megmaradjon, és még jobban kifejlődjön. A föld nappal és fénnel teli. A megművelhető talaj, a vörös föld (terra rossa) a töbrökben, szurdokokban és mészkőhasadékokban – bár azok kis kiterjedésűek – veteményeket és ízletes gyümölcsöket ad, különösen szőlőt és olajbogyót. A mélyedésekben és gyakran aprócska öblökben található városokban meg falvakban a házak mediterrán módon egymásra zsúfolódnak. A levegő különösen szellős, a formák és domborzati vonalak a látóhatáron olyan világosan rajzolódnak ki, mint a hellén vidékeken. A legkisebb részletek is világosan elkülönülnek. Az ezekben a kis sejtekbe összehúzó emberek közelebb állnak egymáshoz, mint a többi dinári területen: kapcsolataik változatosabbak és gyakoribbak. Mentalitásuk igen éles, gyakran rafinált. A művészi kifinomultság gyakran vele született ezzel a tengermelléki lakossággal. Ez a második Görögország, annak földrajzi helyzete nélkül.

Az ősi román lakosság és a romanizált illírek alig hagytak valamilyen nyomot a mai lakosságon. A középkor elején lezajlott barbár támadások után a rómaiak a tengermelléki, főleg dalmáciai városokba húzódtak vissza. Ezek a *románok, latinok, dalmátok* egészen a középkor végéig igen ismertek voltak. Ők a dalmát városokban sokáig megtartották a Római Birodalom idején megalapított és a tőlük örökölt községi igazgatás intézményeit. Ettől az időtől kezdve a dalmát tengermellék kezdi ellátni a neki szánt feladatát: a latin civilizáció közvetítőjévé és tolmácsolójává válik az erős délszlávok között. A romanizált lakosság azonban vagy teljesen beleolvadt a délszláv lakosságba, vagy teljesen eltűnt. Más oldalról viszont, a falvakban élő, romanizált illírek a hegyekbe húzódtak vissza a délszláv tömeg elől, és állattartóvá lettek. Történelmi adatok szerint a mavrovlachok, morlakok, fekete vlachok vagy fekete latinok már a középkorban félig elszlávosodtak, latinul beszéltek, melybe a szláv szavak is vegyültek. Az ősi lakosság mégis fennmaradt egyes eldugott, rejtett vidékeken, főleg Krk-szigeten, ahol az 1504-ből származó történelmi emlékiratok a horvátok mellett a vlachokról is említést tesznek. Úgy tűnik, ez a folyamat a XVIII. sz. végére befejeződött. Albert Fortis, aki igen sok morlak vidéket beutazott a XVIII. sz.-ban, a morlakok között semmilyen nyomát nem találta meg a latinizmusnak.¹⁷⁴

A középkor idején az adriai variáns különböző vidékei a Horvát Királyság és a szerb királyságok alkotórészei voltak. Ezek után részben magyar uralom alatt voltak, de ez utóbbi nem hagyott semmilyen nyomot az etnikai összetételben. A középkor elején idetelepedett régi délszláv lakosság összetétele nem változott meg jelentősen. Úgy tűnik, a Neretva és Shkodra között a *što*-zó nyelvjárással beszélő lakosság volt többségben, a Neretvától északra és a szigeteken a *ča*-zó nyelvjárással beszélő lakosság, míg Isztriától északnyugatra a szlovének éltek (*kaj*-ozó nyelvjárás). Ez az adriai

¹⁷⁴ A. Fortis: *Viaggio in Dalmatia*. In Venezia, 1774. Két füzet.

partszakasz és a kontinentális részek közötti legszorosabb kapcsolatok időszaka volt. A szerb királyok udvarában sok dalmát, főleg dubrovniki és kotori születésű jelenik meg. A XIV. sz.-ban Dušan szerb cár fiatal nemeseit Dubrovnikba küldi, hogy nyugatias viselkedésmódot tanuljanak.¹⁷⁵

A legjelentősebb etnikai változások ezen a területen akkor következtek be, mikor a törökök elgoglalták Szerbiát (1459), Boszniát (1463), Hercegovinát (1482) és Zetát (1499), a tenger melléki Dalmáciát pedig a velenceiek veszik birtokba. A Török Birodalom és Velence határossá váltak. A „zöld” Dinári övezet, különösen Bosznia és Hercegovina telepeseinek tömegei érkeztek az Adriai övezet területére, a keresztény állam földjére, a Velencei Köztársaságba, és ez sordöntő jelentőséggel volt a tenger-mellék későbbi fejlődésére.

Pénzáldozatok árán a velenceiek (1409-ben) megszerezték első birtokaikat az Adriai-tenger túloldalán, Zadar (Zára) városát és annak környékét, valamint a szigeteket. Ezt követően (1420) elfoglalták a dalmát tenger-mellék majdnem minden városát. A velenceiek ezeket az első szerzeményeket „vecchio acquisto”-nak (régi szerzeménynek) hívták. A Magyarország sorsát eldöntő mohácsi csata után (1526) a törökök elfoglalták az egész dalmát Zagorát, ám a tenger-melléki városok, az őket fenyegető állandó veszély ellenére, velencei közigazgatás alatt maradtak. Miután a törököket elűzték Bécs alól – a velenceiektől felbátorítva és támogatva – a zagorai szerbhorvátok népi vezetőik irányítása alatt fellázadtak. A karlócai békével (1699) a velenceiek megkapták a dalmát Zagora egy részét, Sinj és Knin várakkal, valamint a Kotori-öböl legnagyobb részét: ez volt a „nuovo acquisto” (új szerzemény). A požarevaci béke (1718) után pedig elfoglalták a teljes dalmát Zagorát, Dalmácia mai határain belül: ez lett a „nuovissimo acquisto” (legújabb szerzemény). Napóleon 1797-ben felszámolta a Velencei Köztársaságot, de a campoformioi szerződéssel Dalmácia az osztrákoké lett. A Dubrovniki Köztársaság és Poljice település önálló maradt és Dubrovnik jelentős vagyona tett szert a napóleoni háborúk ideje alatt. Napóleon 1807-ben felszámolta a Poljicei, majd 1808-ban a Dubrovniki Köztársaságot. 1809-ben, a franciák által elfoglalt Dalmácia az Illír Királyság részévé vált. Bár a francia közigazgatás elég sok kiváltságot és kedvezményt megszüntetett, elősegítette az adriai délszlávok egyesülését, a nép szempontjából hasznos munkálatokat végzett el, és a lakosság körében a legszebb emlékeket hagyta maga után. Az angol flotta segítségével Ausztria 1814-ben és 1815-ben elfoglalta Dalmáciát és az Adriai-tenger-melléket.

Minden új idetelepült, aki az adriai területekre a XV. sz. végétől a XVIII. sz. végéig érkezett, a patriarchális lakossághoz tartozott, főleg az ero változathoz, és óriási többségük a što-zó nyelvjárással beszélt. Ők tisztán szerb jellemvonásokat hoztak magukkal.¹⁷⁶ Igen sokan voltak, *uszkokok*nak és *prebegek*nek hívták őket. Gyakran ők voltak a dinári lakosság legjobb elemei, melyek a török igazgatást nem tűrték el. Olyan energikusak és függetlenek voltak, akár a montenegrói telepések, ők is jobban szerették ezeket a szegény, karsztos területeket a gazdagabb vidékeknél. Ezenkívül a törökök, akik a karlócai és požarevaci béke előtt az adriai területek nagy részét birtokolták, nagyszámú Boszniából és Hercegovinából származó dinárit telepítettek, főleg a dalmát Zagorába, hogy az ott fekvő birtokaikat és földjeiket műveljék. Az

¹⁷⁵ E. Haumant: La slavisation de la Dalmatie (*Revue historique*, CXXIV. kötet, 1917, 287–304. oldal)

¹⁷⁶ E. Haumant: *Ibid*, 16. oldal.

észak-dalmáciai Zagorában a telepések egy csoportja likai származású. A törökök elűzése után a mohamedán dináriak ritkán maradtak a Zagorában, vagy mégis ott maradván keresztény hitre tértek át (mint például Oton faluban). Sok pravoszláv dinári telepés keresztény hitre tért, különösen a Neretvától északra, Makarska, Šibenik környékén, vagy a Split melletti Dicma karsztmezőn stb. A lakosság öthatoda ma katolikus hitű, a fennmaradt rész pedig pravoszláv.

Az új telepések az adriai területeken mindenütt szétszóródtak és most a lakosság jelentős többségét képezik a dalmát Zagorában és a Kotori-öbölben. Sokan vannak a Zadartól délre fekvő szigeteken, kevesebben a kvarnerói szigeteken és a karsztos Krajnában. Jelentős a számuk Isztriában, még Észak-Isztriában is (a Čiča hegyes vidékein). E területek ősi, délszláv lakossága úgyszintén útra kelt. Ők főleg a tengermellékre, a szigetekre, Isztriába és Horvátországba húzódtak vissza. Ma rájuk a Zagorában csak néhány jelentéktelen és igen ritka oázisban találhatunk, mint például Poljicában (a karsztos Mosor területén), ám itt egy Boszniából származó, igen régi telepescsoporttal is találkozhatunk. Fontos kiemelni, hogy a Kotori-öböl őslakosainak egy része a Trogirtól északra fekvő területekre költözött, például Ubli faluba. Valószínű, hogy a török időkben lefolyt vándorlások során a dinári törzsek vlachjai az Isztria hegyes vidékeire költöztek, Čičarijától északra – ők ma is két faluban élnek ott (Željane és Mune) és *čiribircek*nek hívják őket –, valamint az isztriai Čepić karszttótól északra (falvaik: Šušnjeвица, Brdo, Jesenovik és Mala Kraska).

A tengermelléki városokban még a velencei uralom alatt a szerbhorvát származású lakosság volt többségben, kivételt Nyugat-Isztria városai és Trieszt képeznek. A magasabb társadalmi réteg, főleg a tisztviselők és a nemesség egy része velencei volt, akárcsak a kereskedők és iparosok közül néhányan, különösen Észak-Dalmáciában és a szigeteken. Miután megszűnt a velencei uralom, ezek közül sokan Olaszországba költöztek. A velencei nyelvjárás – a lingua franca – azonban fennmaradt az egész adriai tengermelléken, míg Dubrovnikban a toszkánai nyelvjárás tartotta magát. Azok az olaszok, akik a velencei uralom megszűnése után az országban maradtak, a félig elolaszosodott szlávokkal együtt ma csak a lakosság 3%-át képezik. Őket is elérték azonban a szláv hatások, egyrészt a házasságkötések, másrészt a szerbhorvát környezet következtében. Családi nyelvük nekik is a szerbhorvát. Az új dinári telepések egyre jobban behatoltak a tengermelléki városokba felerősítve az őslakosságot, erősebbé és vállalkozóbb szelleművé téve őket. Az adriai variáns lakossága jellemvonásit és szívét tekintve ma ugyanolyan szláv, akárcsak Šumadija lakossága.

A különböző fejlődés övezetei. – Az elmúlt évszázadok folyamán az adriai variáns területei különböző körülményeknek és eltérő hatásoknak voltak kitéve. Ennek következményei a fejlődésben tapasztalható eltérések és a több, különböző etnikai csoport kialakulása. Az egyik legjelentősebb a zagorai csoport, amely a Montenegró és Lika közötti adriai háttérország teljes lakosságát felöleli, és ahol meg kell különböztetnünk a dalmát Zagorát és a Kotori-öblöt. A másik jelentős csoport az adriai tengermellék lakosságát öleli föl, kiknek lélektani jellemvonásai nem teljesen homogének. Meg kell közöttük különböztetnünk a dalmát tengerparti csoportját Kotor és Velebit között, valamint a kvarnerói és isztriai csoportot. Ez utóbbihoz valamennyire kapcsolódik a karsztos Kranjska lakossága, amely valójában átmeneti csoportot képez a dinári típus adriai variánsa és a pannon típus alpesi variánsa között.

Zagorai csoport

A Zagorában élő dináriakat nem gazdasági okok vezérelték letelepedésükben. Gazdag és termékeny földeket hagytak maguk után, hogy Montenegró és Lika mellett a Balkán-félsziget legszegényebb vidékeire költözzenek. Régi területeik elhagyásának erkölcsi okai vannak. Miután nem tudtak megbékélni a gyűlöletesen erőszakos, őket sanyargató uralommal, szülőföldjüket elhagyva, az anyagi érdekeket figyelmen kívül hagyva, másik, vendégszeretőbb hazát kerestek maguknak. Így mutatkoztak meg legszébb jellemvonásaik: a harcban való szívósság, a veszélyben való kitartás és a jövőbe vetett mély hit. A földrajzi környezet és a történelmi körülmények hatására jellemvonásaik megváltoztak. Lényegesebb lélektani jellemvonásaik azonban megmaradtak.

A zagoraiak többnyire a patriarchális rendszerhez tartoznak. Szorosan kapcsolódnak a dinári hátságok egyik variánsához. Ma is gyakran *zadrugákban* vagy *kortákban* élnek. Bukovici tájékán, Zadartól északkeletre, olyan *zadrugák* is vannak, melyek 80 tagot számlálnak. Dinári szokások szerint gyakran nők a *zadrugák* fejei, vezetői. Sőt Poljica tájékán, ebben a Split melletti régi, paraszti köztársaságban igen szerteágazó fogadott testvérségek maradtak fenn.¹⁷⁷ Mint ahogy a *šumadijaiak*, a zagoraiak is jobban szeretik a falusi életet, és a zagorai városok többsége valójában olyan nagy falu, mely egy vidék gazdasági központjává vált. Az igazi városok a tenger melléken vannak. A zagoraiakat, akárcsak a patriarchális rendszerű dináriakat, igen élénk érzékiség és szívéllyesség jellemzi. Akárcsak a dináriaknál, a zagoraiaknál is igen nagy jelentősége van a vérrokonságnak. A rokonság különböző fokának jelölésére igen sok kifejezésük van. Gyászruhát (korutot) öltének az egészen távoli rokon halála esetén is. Más dinári szokások különösen nagy ünnepeken (karácsony, húsvét, slava) jutnak kifejezésre. Náluk is, akárcsak a többi dinári változatban, szokásban van a *választott testvérség és nővérré fogadás*.

Az első kutatók, különösen Albert Fortis jellemzőik között a vendégszeretetet, nagylelkűséget és vérbosszút figyelte meg. A dináriakhoz hasonló babonák vannak. „Minden természeti jelenség – mondják. – Még a legapróbb észlelhető dolgok is olyan jelzések, melyeket isten vagy a *sors* küld.” A népi díszítések, különösen a fafaragások, gyakran eredetibbek és primitívebbek, mint más délszláv vidékeken. A zagoraiak, különösen a pravoszláv zagoraiak életében és általában népi szellemében van valami igen archaikus. Néhány tenger melléki szokás behatolt Zagorába is, mint például a „*čaroice*” (farsangi maskarák), mely teljesen ismeretlen a zöld Dinári övezetben. Zagorában néha elhangzik egy-egy olasz szó is.

A zagoraiaknál szembe tűnő a szellem valódi délies élénksége, amely különösen akkor látványos, mikor Bosznia irányából érkezünk. Gyakran olyanok, mint a felajzott íj, álmodozók, és ezeket a kifejezett jellemvonásaikat alig leplezi a patriarchális nyugalom fátyla. „A népi lélek – állítja a híres szerbhorvát származású N. Tomaseo, olasz író – tele van szeretettel és fennkölt érzelmekkel. Átgondolt, nem állatias erő, hanem valami édes és jó, mely a szeretet szülte és szeretetet szül. Ennyi évszázadon át betemetve a tudatlanságba még gyengécske az akarat a szabad beszéd és az éles gondolkodás irányába.”¹⁷⁸ A zagoraiak ugyancsak nagy intellektuális és művészeti

¹⁷⁷ A zagorai lakosságot illetően lásd Ardalić és Ivanišević munkáit a Zágrábi Akadémiai Közlönyben.

¹⁷⁸ N. Tomaseo: *Iscrice*. 47. és 64. oldal.

alkotásra való hajlamról tesznek tanúságot. A szerbhorvát reneszánsz legismertebb emberei közül néhányan zagorai születésűek voltak.

Gyakran találkozunk a Zagorában az ero variáns mentalitásával, különösen szellemével és humorával. A családi gúnynevek náluk gyakoribbak, mint más dinári vidékeken. Mindenkinnek, nőknek és férfiaknak, sőt a gyerekeknek is van gúnyneve, mellyel inkább erkölcsi és értelmi, mint testi tulajdonságaira utalnak. Élvezik, mikor nevetségessé teszik a *bodulokat* (az adriai szigetlakókat), ezek azonban visszavágnak nekik, *vlachoknak* és *morlakoknak* nevezve őket.¹⁷⁹

Ezekhez a lélektani tulajdonságokhoz még olyanok is társulnak, melyek Zagora török hódítások miatti földrajzi helyzetének hatására fejlődtek ki. Zagora akkor egyik oldalról a boszniai török területek, másik oldalról pedig a velenceiek által birtokolt adriai tengermellék között terült el. Így ez vitás terület volt, mely egészében vagy részben gyakran gazdát cserélt, török kézből velenceibe kerültek. A XV. sz. végétől a XIX. sz. elejéig Zagora egy olyan széles, bizonytalan övezet volt, ahol állandó harcok folytak. Ide telepedtek le a dinári *uszkokok* vagy *prebegek*, akik a törökök hódítókat támadták és visszaszorították őket, behatolva még Boszniába is. Az uszkokok a velenceiek által tarott adriai tengermelléknek olyan védői voltak, amilyenek a dinári telepések és őslakosok, akik az osztrák földeket védték a Határőrvidék területein.

Zagora, bár a legnagyobb kiterjedésű, csak egyike volt az adriai területek azon övezeteinek, melyek Montenegrótól Likáig megszakítás nélkül húzódnak, és melyek lakossága élő pajzsként védte a területet a hátsországból támadó törököktől. Ez egy fajta karszteródítmény volt, melyet dinári telepések védtek, akiknek mentalitása az alapvető egyezés mellett is eltért egymástól. Ezek az eltérések a montenegrói függetlenség arányában fejlődtek. Likában és Zagorában ettől eltérően, ritkán jutottak kifejezésre függetlenségi törekvések: lakossága arra kényszerült, hogy hol Ausztria, hol pedig Velence szolgálatába álljon, és hogy ezeknek csendőröket (*pandúrokat*) és bérenceket (*najamnik*) szolgáltatson. A török uralom és a török hatások nem maradtak fenn a többszázados és elkeseredett harcok ezen övezetében.

Az egész Zagora Rijekától a Kotori-öböl egy XV. sz.-tól kezdve az uszkokok és hajdukok övezetévé vált. A velenceieknek sikerült a dalmát Zagorában pandúr alakulatokat szervezniük, melyek élén a legkiemelkedőbb uszkokok álltak. Már a XVI. sz. elején ismertek voltak a Split melletti Klisből való alakulatok. A legismertebbek a zenggi (Senj) uszkokok voltak a kvarnerói tengermellékről, akárcsak a Zadar melletti Ravni Kotarból valók. A Kotori-öböl, melyet a törököktől Montenegró választott el, kevésbé volt kitéve a törökök támadásainak, de a risani uszkokok hőstettei egyenrangúak a többiek hőstetteivel. A hajduk osztagok, melyek gyakori és mélyre hatoló támadásokat hajtottak végre a török területeken, elárasztották a Zagorát és a szomszédos bosznia-hercegovinai hegyeket. A keresztutak egyáltalán nem voltak biztonságosak. Békeket, valamint az adóból származó pénzzel haladó karavánokat

¹⁷⁹ Zagorai utazásaim során gyakran felhívták a figyelmemet a dinári telepések és a régi szláv őslakosok, a valamint az elszlávosodott vlachok vagy morlakok közötti különbségekre. Tájékoztatóim szerint ez utóbbiak, bár igen ritkák, a legprimitívebb lakosság. Különösen jellemző rájuk, hogy ha valaki megsérti őket, nem állnak bosszút azonnal, hanem ezt titkolják és várnak. Ezek után alattomosan támadnak, és előszeretettel használnak kést. Kegyetlenségük szinte titokzatos. Az erkölcsük igen laza. Sokuknak törvénytelen gyereke van.

ejtettek foglyul, senki sem tudott itt áthaladni anélkül, hogy az osztagokkal össze ne tűzzön. Az általános bizonytalanságnak ez az időszaka sokáig tartott, és nyomokat hagyott a népi léleekben. A bátorság, hősiesség, önfeláldozás, a személyes büszkeség és az osztag (egység) becsülete, mindezek a tulajdonságok a legmagasabb fokig fejlődtek.

A századok folyamán különösen a testi erőt, a kitartást és a bátorságot becsülték nagyra. Az uszkok dalok a „bölcso nélkül, a nővér karján nevelkedett” embereket dicsőítik, azokat, akik „a fa alatt aludva oly mélyen lélegeznek, hogy ettől a faágak hajlonganak”, azokat, „akik könnyedén, akár az őz megjelennek és el is tűnnek”. Az osztag hajdukjának mindenféle megpróbáltatást ki kellett állnia. Szégyen volt jajgatni még akkor is, ha valaki halálos sebet kapott. A hajduknak úgy kellett fegyelmeznie bátorságát, hogy „akár a felhúzott puskára csaphasson”, ahogy a dal mondja. Még mielőtt az osztag megalakulna, a *harambasa* (vezetőjük) az új tagoknak részletesen leírja mindazokat a kínzásokat, melyeknek a hajdukokat a törökök alávetik. Egy dal azt az esetet mondja el, mikor egy harambasa, hogy bemutassa milyen kínok ezek, egy vén kecskebak bőrét lenyúzta, majd az állatot a fenyőerdőbe kergette. El lehet képzelni a sebzett állat fájdalmát és ordítását, mikor a fenyő szúrós tűleveleihez ért. A csoport nem egy tagja elvesztette ezek után bátorságát. A boszniai határ mentén a törököknek az volt a szokása, hogy kínzás nélkül nem ölték meg az elfogott hajdukokat. Először kezét-lábát törték, majd kivájták a szemeit.

A hős hajdukok sem ölték meg azonnal az elfogott törököket. Megkegyelmeztek nekik, meghagyták életüket, hogy később tetteikről mesélhessenek: „Ne hazudj, mondd el az igazat arról, ami történt, én pedig megkegyelmezek életednek, melyet vad harcban nyertem el.” A párbajok gyakoriak voltak, mégpedig lényegtelen dolgok miatt is. A hajduk bármely, bátorságáról ismert béget szívesen hívta párbajra. A harcok gyakran azért folytak, hogy egy új harci csel kipróbáljanak. Maguk a hajdukok és a törökök által elkövetett nőrablások gyakran vég nélküli harcokat és párbajokat eredményeztek. Egy szép lány iránti szerelem szörnyű vetélkedéshez vezetett a vetélytársak között.

A hajdukok és uszkokok legfontosabb feladata az volt, hogy Zagora határait és a ráját, saját paraszt nemzettársaikat a törököktől megvédjék. A békés parasztok nagyra értékelték ezeket a szolgálatokat. A zagoraiak még ma is büszkélkednek azzal, ha hajduk volt őseik között. A leghíresebbek neve és tettei még ma is ismertek, különösen Stojan Jankovićé, Ilija Smiljanicé, Sinobad Nakićé és másoké. Némely vidéken (különösen Bukovicában) az emberek ma is régi hajduk öltözetüket viselik.

A zagorai szájhagyományban és az uszkok dalokban nem találkozunk a velenceiket dicsőítő szavakkal. Szemmel látható, hogy őket mint keresztényeket szívesebben elviselték, mint a törököket. Eltűrték őket, de jellemük és titokzatos módszereik nem tetszettek ezeknek a hőseies és nagylelkű embereknek. A dal is arra figyelmeztet, hogy nem árt állandóan óvatosnak lenni, mert a velenceiek „régicsalók”. Kölcsönös bizalom nem fejlődhetett ki, annál is inkább, mert a dinári telepéseket nemzeti eszmék fűtötték. „A telepések – mondja Emil Oman (az említett mű 16. oldalán) – valóban emlékeikkel érkeztek, és terjesztették ezeket. Ismert, hogy a középkori szerb nemeseknek – melyet a törökök megfosztottak birtokaitól, és Dubrovnikban telepedett le – a kíséretében guzlicások is voltak, akik a szerb hősök dicsőségéről énekeltek. Akár ezektől a guzlicásoktól, akár más forrásokból, de a lényeg az, hogy a XVI. sz.-ban

már egész Dalmáciában elterjedt a hősök híre”. A pravoszláv idetelepültek a Drniš és Knin közötti medencét Kosovónak nevezték el, arról a mezőről, melyen a híres csata folyt. Ezen a mezőn gyülekeztek a zagorai szerbek minden évben június 15-től 28-ig. A Splitben levő velencei helytartó 1574-ben írt jelentése szerint a lakosság élelemmel való ellátása történik ilyenkor: egy öreg, vak uszkok, akit unokája vezetett, a kapott dolgokkal visszatérván Kraljević Markóról énekelt, a nép pedig kórusban követte – mindenki ismerte a dalt.¹⁸⁰ Az uszkokokat dicsőítő dalok világosan kimondják, hogy ők a „becsület keresztjéért és az arany szabadságért” harcolnak. A makarskai születésű Andrija Kačić-Miošić, a XVIII. sz. ismert katolikus papja még tovább megy. Az ő népdalgyűjteménye a szerb legendák és szerb hazafiasság valódi gyűjteménye, többszöri kiadása a könyv hatásának bizonyítéka. Ebben a zagorai uszkokok tettei, és az egész szerbhorvát történelem le van írva. A velencei uralom négy évszázada egyáltalán nem gyengítette a nemzeti eszmét. A XIX. sz. demokratikus érzelmei pedig még megerősítették ezt: így Zagora, akárcsak Šumadija, a legfejlettebb nemzeti tudattal bíró területek közé tartozik. Gyakran meglepődtem, mikor a legeldugottabb zagorai falvakban olyan parasztokra bukkantam, akik a szerbhorvát újságokban a Szerbiában történő eseményeket követték, és akik minden áldozatra készek voltak a nemzeti egyesülés érdekében. A szerbhorvát egyesülés néhány legkiemelkedőbb képviselője zagorai születésű: Pavlinović, Sava Bjelanović, akárcsak Meštrović, a nagy népi szobrász.

A katolikusoknál, akárcsak a pravoszlávoknál, igen nagy volt a vallási türelem foka. A középkorban békésen éltek egymás mellett. A török hódítás, mely a pravoszlávokat egészen Észak-Dalmáciáig űzte, még inkább megszilárdította ezt a szolidaritást. Uszkok osztagokba szövetkezve a katolikusok és pravoszlávok együttesen harcoltak századokon át közös ellenségük, a törökök ellen. Érdekes példáival találkozunk ennek az egységnek. A katolikusok ünneplik a tisztán pravoszláv szenteket és böjtölnek ilyenkor. Ezt ugyanígy megteszik a pravoszlávok, és még a katolikus papok imáin is részt vesznek. A pravoszlávok, mikor nem voltak saját templomaik, gyakran a katolikus templomokat látogatták. Ez a vallási türelem azonban nem zárja ki a kölcsönös gúnyolódást, ami e nép szellemi élénkségének következménye. Mi több, köztük összetűzésekre is sor kerül, olyan összetűzésekre, melyek a pártok közöttiekhez hasonlóak.

Ezek a Dalmát-Zagora lakosságának jellemvonásai. A Kotori-öböl (Boka) lakossága valamennyire különbözik tőlük.

A *bokaiak* (*bokeljci*) a Montenegró folytatását képező területeken és az Adriai-tengertől őket elválasztó keskeny tenger melléken telepedtek le.

Ákár Montenegró, a Boka legnagyobb része is vad karszt, mely vetüléseivel meredek partjaival az Adriai-tengerbe ereszkedik. A szakaszok többségén terül el a dombvidéki és hegyvidéki Boka, a szakaszok alatt pedig egy keskeny tenger melléki övezet következik, valódi tenger mellék a mediterrán éghajlat hatásai alatt, melyen a szőlő és olajbogyó mellett a citrom, a narancs, a pálma, a datolya is megterem.

¹⁸⁰ J. Tomić: *La question italo-slave*. Paris, 1915. 55. oldal

A Zagorai (dombvidéki és hegyvidéki) övezetben megkülönböztetjük Északi- és Déli-Boka vidékét. Az első a Kotori-öböltől északra a Krivošija és a Sutorina hegyet foglalja magába, az öböltől délre Déli-Boka kezdődik, és Paštrovićon át Spičig húzódik. Észak-Boka magasabban fekszik és Alsó-Sutorina kivételével karsztos uvalákból és töbrökből áll, ezek közül a legnagyobb Dvrsno Krivošijában, amelyik átmenetet képez az uvalából a karsztmezőbe. Déli-Boka azonban alacsonyabb fekvésű, és a karsztformákon kívül dinári irányú hullámok is találhatóak itt, szelídebb tehát az Északi-Boka vidékénél. Mindkettő fölött a régi Montenegró karsztos lejtői és hegyei emelkednek, melyek között egy út vezet Kotortól Cetinjéig, a többi pedig csak gyalogút és fuvarosút. A régi Montenegró egyes vidékeit kivéve nincs valódi szárazföldi hátság, mely Bokához lenne kapcsolódva és rá lenne utalva. Nem az egész Montenegró tehát, mert Montenegró déli részei, különösen az utóbbi időben Bartól és Shkodrától függenek. A karsztos Boka azonban igen szegény, és termékeiből nem tud megélni. Észak-Bokában a fő foglalkozás az állattenyésztés az alacsonyabb részeken folyó csekély olajbogyótermesztés mellett, míg Dél-Boka inkább az olajból él, kevésbé pedig az állattenyésztésből. Mivel a messzi hátszággal nincs kapcsolata, termékekben pedig szegény, Boka egészében a tengerre van utalva. Legnagyobb haszna a hajózásból származott, a tengeren túli áruszállításból. Még a XIX. sz. első évtizedeiben is körülbelül 250 hajója volt a bokaiaknak, melyekkel az egész világot bejárták. Ezeken kívül sok más bokai is jelentős keresetre tett szert tengerészként. Amikor a gőzhajók bevezetésével a bokai tengerészet hanyatlásnak indult, nehéz évek következtek, mivel Boka arra kényszerült, hogy kizárólag saját szűkös lehetőségeiből éljen meg. Ezen kívül, mikor a bokaiak tengerészettel kezdek el foglalkozni, elhanyagolták olajbogyóültetvényeiket, azok elsatnyultak, a szőlők pedig peronoszpórával és szőlőtetűvel (filoxéra) fertőződtek meg. A kőművesmunkát is leginkább elhanyagolták. Boka a régebbi időkben ismert mestereket adott, akik a Nemanjićok alapította épületek sorát építették, azután a velenceiek számára is dolgoztak, majd Hercegovinában, Montenegróban és más országokban házakat, hidakat, templomokat építettek. Most kezdtek visszatérni ehhez a mesterséghez. A halászat mint állandó jövedelemforrás megmaradt számukra, melyből a tenger melléken kívül Dél-Boka jelentős része is megél. A lakosság arra kényszerül, hogy elköltözzön, vagy vándormunkára induljon tengerentúli országokba, különösen Amerikába, ahonnan egyesek hosszú évek múlva térnek vissza, mások pedig sohasem. Ezért Boka lakosainak száma nem változott jelentősen a XIX. sz. közepétől máig: 33 000-34 000 lélek.

Boka tisztán szerb vidék, lakosságát Sava Nakićenović szerint (*A szerb államok települései*. IX. könyv) 836 szerb fogadott testvérség alkotja. Ezek közül 137 zetai típusú, őslakos testvérség, többnyire katolikusok (bár a bokai katolikusok között, akik a lakosság valamivel több mint egynegyedét képezik, katolikussá vált montenegróiak is vannak). A többiek idetelepültek, mégpedig 325 fogadott testvérség Montenegróból, 288 pedig Hercegovinából. (J. Erdeljanović: *Etnikai rokonság a bokaiak és a Montenegróiak között*. A *Szerb Királyi Akadémia Hírnöke*, XCVI.). A legerősebbek a montenegrói fogadott testvérségek. A montenegróiak fokozatosan települtek be a XIV. és XV. sz.-tól máig, a hercegovinai fogadott testvérségek pedig az 1693-tól 1701-ig tartó időszakban. A szűkölködés és a vérbosszú elől menekülve a gyengébbeket az erősebb fogadott testvérségek elnyomták, végezetül mint állattartók a magasabb Bokába érkeztek meg és néhányan ott is maradtak. Észak- és Dél-Boka a lakosság

szerkezete tekintetében is különbözik valamennyire. Észak-Bokában kevesebb az őslakos, és a montenegróiak mellett sok a hercegovinai letelepült is. Dél-Bokában több az őslakos, a letelepültek főleg montenegrói telepesek, kevésbé hercegovinaiak. Már a bokai tengerészlet hanyatlása előtt is volt itt-ott elköltözés Boka területéről. Így például 1453-ban, a velenceiek elleni sikertelen felkelés után a grbljaniak Olaszországba költöztek el. Van bokai letelepült Hercegovina alacsonyabb részeiben, különösen Šumában, Površben és Zupciban, valamint Montenegróban. Van belőlük Szerbiában is, főleg a Ljig völgyében és Kačerban. Az Ausztria elleni sikertelen lázadások után 1869 és 1882 között is sokan hagyták el otthonaikat.

Bár a mai bokaiak többnyire montenegrói származásúak, és ebből kifolyólag igen szoros rokonságban állnak egymással, mégsem teljesen azonos etnikai csoportba tartoznak.

A majdnem mindig hadiállapotban álló szabad bosszúállók országából, a karsztos erődítményekről letelepülve, a montenegróiak Bokában a mediterrán éghajlat, a tenger és tengeri összeköttetések hatása alá kerültek, egy sokkal békésebb területre érkeztek, ahol a régi, bár ritka őslakossággal és az ősi és középkori kultúra nyomaival találkozottak. Boka területének az előbbiektől eltérő történelmi-politikai fejlődése volt. A római és bizánci után a szerb időszak következett. A Nemanjić-dinasztia számára különösen Kotor volt jelentős, Prevlakán pedig püspökség állt, melyet még Szent Száva alapított; a nemanjići tradíciók tehát igen erősek. Ezután a zetai Balšićok uralkodnak, majd velencei, egy rövid francia, majd végezetül az osztrák uralom következik, mely ellen a bokaiak már 1882-ben lázadtak (krivoševói lázadás). A Balšićok uralma után is szoros kapcsolatban maradt Montenegróval, egy időben pedig Boka egyházi szempontból a cetinjei metropolitához tartozott. A különböző hatalmak váltakozása, a régiségek és a régi emlékek hatása következményeként sok bokainál szeretet és érdeklődés fejlődött ki a régiségek és történelmi emlékek iránt, valamint a történelmi ismeretekre való törekvés. Többek között ezt érezhettem a bokai településeket vizsgáló kutatókkal folytatott levelezésem során, akik ilyen hajlamaik miatt sokszor fölösleges történelmi kitérőket tettek leveleikben. Továbbá, a történelmi rezídium és a tenger melléki helyzet eredményeként érezhető, különösen Dél-Bokában, a román–mediterrán kultúra és az olasz nyelv hatása. Az új hatások következtében és az őslakossághoz való alkalmazkodás eredményeképp Bokában tehát egy új etnopszichikai csoport jelentkezett, melyben valójában még érezhetőek néhány ősi montenegrói tulajdonság nyomai.

Így Bokában még 40-50 évvel ezelőtt is voltak rablóhadjáratok. Élt a vérbosszú intézménye, a békét szentesítő bírót „jó embernek”, Dél-Bokában pedig „békeszerzőnek” hívták. Minél inkább visszahaladunk a múltban, Bokában egyre inkább kifejezetté válik egyes lakodalmi szokások harcias jellege, a násznép – különösen az öreg nászok – közötti gyakori civakodások. „Ma sem ér semmit a lakodalom az öreg nászok közötti dacoskodás és perpatvar nélkül” – mondja Vuk Vrčević saját koráról. Sok hősies büszkeséggel bíró, hiú, nyalka bokai volt, akik a régi bokai cikornyás és gazdag viseletet hordta a *dolamákkal* (mente) és kalpagokkal. Vuk azt mondja (Kovčević c. művében), hogy mind a négy grbljani fejedelemségben olyan örökletes fejedelmek voltak, akikről azt mesélték, hogy még a velencei dózse is felállt, hogy megnézze milyen szépen vannak felöltözve és felfegyverkezve”. Ehhez a viselethez a bokai modorosság illett, mely az ősi montenegróihoz hasonlít. Kiállításukban tehát a

régi montenegrói lakosok öntudata, önbizalma érződik, ami gyakran csak külsőség. E jellemvonások eltűnése ellenére szabályszerűen jelentkezik, hogy nem hagyják magukat elragadtatni az erőszakosságtól, gőgösségtől és érzékenységtől. De valódi büszkeséggel bírnak, és mintha a bokaiak közül a legbüszkébbek a Paštrovićok lennének, akik egész Ausztria uralmáig idegen államnak adót nem fizettek, és mindenki elismerte kedvezményeiket, hagyták hogy szabadon igazgassanak saját törzsi határozataik és végzéseik alapján, melyet 12 testvéri közösség feje hozott a „Drobni Pjesak”-on, a tenger melletti fövényen. Az újabb időkben kifejlődött az üzleti vállalkozó szellem, jó kereskedők és vállalkozók vannak, a nép igencsak a szerzett vagyon felé fordult. Ezt a montenegróiak fel is hányják nekik, úgy tartják egyre inkább fondorlatos külföldivé, *lacmanok-ká* válnak, vagyis ravasznak tartják őket. Itt-ott *erkölcsi rugalmasság* is megjelenik, mely az opportunizmusban is megnyilvánul, a dalmát tenger melléki városokhoz hasonlóan.

Ezen erkölcsi mellett, a bokaiak legfontosabb szellemi tulajdonsága a *megfontolt-ság, józanság* és a *szellemi üdeség*. „Boka felett az ég mindig kék, világos és tiszta, akár csak fiainak lelke.” (S. Nakićenović: *Települések*. IX.) Megfontoltak, készek visszafogni magukat és felkutatni egy dolog mellett és ellen szóló érveket is. Ebben talán azok a sokrétű tapasztalatok befolyása észlelhető, mely a tengeri kapcsolatok és érintkezések következménye.

A bokaiak *jó beszélők és mesélők*, akik semmivel sem maradnak el az óvlachok mögött. Jussanak csak eszünkbe azok a mesélők és beszélők Ljubiša elbeszéléseiből, és az ő Vuk Dojčevićának meséi! Nyelvüket is úgy tökéletesítették beszédükkel és a dolgok minél szebb kifejezésével, hogy szavakban, fordulatos mondatokban és kifejezésekben olyan gazdag, mint talán sehol másutt területeinken. De sokat beszélnek a lakodalmak, névnapok és más, nagy vendégségek alkalmával. „Pontosan hét köszöntőt isznak: Isten dicséretére, a mindenszentek dicséretére, a házigazda üdvösségére, az egyház vagy papság üdvösségére, főnökük vagy vezetőjük üdvösségére, a császárság üdvösségére, az ebédlőasztal dicséretére. Az ivás mellett minden köszöntő mellé rövid versikék társulnak, melyeket mindannyian hangosan énekelnek.” Az ebéd közepe táján megjelennek a *počasnicák*. „Néhány válogatott énekesnő, fiatal asszonyok és lányok, és az asztal körül járva dalokban éneklük meg az asztalnál ülő férfiakat, méghozzá sorban.” (Vuk Karadžić) Ha valaki meghal, a rokon asszonyok a zagorai *jaukalicákkal* és *tužbalicákkal* (siratóénekekkel) siratják el, melyek különösen kifejezőek és cikornyásak.

Sok csiszolt és kész szólásuk és szóviráguk van, mesék és szólások, melyek mérceként vagy mintaként szolgálnak az élet sok jelenségére, és úgy tűnik, ők ezekhez igazodnak. Különösen szépen felsorolta őket Ljubiša. Mintha élettapasztalatuk a néptömegek tapasztalatainak és a felvett – minden jel szerint kétszeresen felvett –, keletről és a velenceiektől érkezett tapasztalatok keveredése lenne. Különösen érdekesek jogi feltételezéseik, melyek alapján minden dolgot igazi ügyvédként tudnak védeni.

Bokára talán mégis az a legjellemzőbb, hogy a *leleményesség*, tréfa és humor vidéke. Van olyan ember, aki „a bolhát is meg tudja patkolni, a szórszalat pedig kilencbe tudja hasítani”. Azt mondják: „A tréfát isten hagyta rájuk.” A „szent fejedelem” számlájára is tréfát üznek. Továbbá tréfaik mások, mint az ero tréfák: az ero tréfák többnyire kegyetlenek, élesek, gyakran közönségesek, a bokaiak pedig enyhébbek és finomabbak. A tréfák fajtáit tekintve jobban közelítenek a szerbiai Drina mente és a Valjevo környéki tréfákhoz.

A bokaiak magasan fejlett nemzeti tudattal bírnak, melyet a szerb történelmi tradíciók gazdagsága erősít.

Ezek a tulajdonságok nincsenek egyformán kifejlődve egész Boka területén. Különösen nagy a különbség Észak- és Dél-Boka között, melyeket a Kotori-öböl választ el egymástól. Bokában különben is jelentkeznek elkülönült kis földrajzi egységek, valamennyire különböző tulajdonságokkal, melyekre még Vuk Karadžić hívta fel a figyelmet. Mindezek megállapítása részletes etnopszichikai vizsgálatok feladata.

A tenger melléki csoport

A csoport civilizációjának jellemvonásai. – Az egész Zagora egy mozgó bástya volt, amely hol a hátsó felé, hol az Adriai-tenger felé mozgott a török hatalom előrehatolása vagy visszakozása függvényében, de szerencsére sohasem hátrált meg teljesen. Ez miatt az adriai tenger melléki csoport szinte akadály nélkül fejlődhetett. E típus jellegzetessége a civilizáció folytonossága, amely a középkori barbárok támadásaitól kezdve napjainkig sem szakadt meg. A török uralom idején az Adriai-tenger mellék volt az egyetlen olyan vidék, mely nyugatias kultúrában élt, míg a többi a török uralom sötétjében a patriarchális fokra tért vissza, vagy többé-kevésbé török-keleties hatásoknak, illetve a degenerált bizánci civilizáció hatásainak volt kitéve. Az adriai tenger mellék lakossága különös ismertetőjelet kapott. Ez az első benyomás, mely a balkáni hátsó felől érkező kutatóknak szemébe ötlük az Adriai-tenger mellékre érkezvén.

Az említett kulturális hatások különösen a tenger melléki és szigeti városokban érezhetők, amelyek annyira különböznek más délszláv városoktól, kétségtelenül a valódi mediterrán környezetben való elhelyezkedésük miatt is.

Az Adriai-tenger mellék az egyetlen olyan vidék, ahol a nyugati civilizáció lassú fejlődéssel tudott alkalmazkodni a délszláv mentalitáshoz, mely fejlődés a délszláv behatolással kezdődött a VI. sz. végén és a VII. sz.-ban. A szerbhorvátok behatoltak a régi romanizált lakosú városokba, amelyek a császárság községi szervezete mellett megőrizték a latin civilizáció szellemét is. Így tudták megtartani fölényüket az erőteljes szláv lakosság felett. Az adriai szlávok a romanizált civilizáció hagyta nyomokkal teli környezetben éltek, még akkor is, amikor ez a fölény megszűnt. Ezekre a nyomokra ma is minden tenger melléki városban rábukkanunk Pulától (Pola) Durrésig, közülük a legjelentősebb Diocletianus palotája Splitben. Az idetelepültek tehát alkalmazkodtak ehhez az ősi civilizációhoz, ez Dél-Franciaországban is megtörtént Arles, Nîmes és Vienne városokban a barbárok behatolása után. A velencei uralom civilizátori hatása a XV. sz.-tól a XVIII. sz. végéig ugyancsak számos nyomot hagyott a tenger melléki építészetben. Ezek közül az emlékművek közül néhányon megfigyelhetők német és osztrák hatások is, melyek Dalmáciában a magyar uralom idejéből valók, Isztriában és Kvarneróban pedig a német-római szent császárság későbbi idejéből származnak.

Az Alsó-Neretva partjainál, Omišban és Senjben viszont olyan eldugott népcsoportok is vannak, akiknél ma is a primitív kultúra és a patriarchális szokások maradtak fenn. Ezek azok a neretvaiak, akiknek bölcsője a Neretva folyó, és kalózkodásra szánták magukat. A X. sz. végén a velenceiek ellen folytatott küzdelmeikről váltak híressé. Így vált kifejezetté a két adriai nép vetélkedése, akik a tenger feletti

hatalom miatt versengtek. Kezdetben a neretvaiak voltak erősebbek, és a velenceieket adófizetésre kényszerítették, de a velenceiek végül győztek. Ők a neretvaiakat kaló-zoknak hívták, de ezt a neretvaiak is megtették volna ugyanígy a velenceikkel, ha ők kerekedtek volna felül.¹⁸¹ A neretvaiak mégis folytatták velenceiek elleni harcukat. A kalózkodás Omišban és Senjben is kifejlődött. Bár mindig arra törekedtek, hogy ne legyenek velencei uralom alatt, ezek a csoportok mégis valamennyire behódoltak a velencei civilizációnak.

Nemzeti fejlődés. – Délen még igen élénken él az emberek emlékezetében a történelem azon időszaka, mikor a déli tenger mellé a szerb, az északi pedig a horvát államhoz tartozott. Számosak azok a katolikus templomok, melyeket a szerb királyok emeltettek. A Nemanjićok idején a dalmát szerbek és horvátok híres építészek voltak. Közülük egy, a katori Vite tervezte ennek az időszaknak egyik legszebb templomát, a metohijai Dečanit. A XV. sz. végén Dalmáciában megszületik a szerbhorvát iro-dalom, mely a XVI. és XVII. sz.-ban Dubrovnikban éli virágkorát. Ez a kulturális bölcső hasonló ahhoz, mely a XIX. sz.-ban az északi szerbhorvát államok területén jelentkezett. Minél több dinári szerb érkezett Dubrovnikba és más dalmát városba, mikor a törökök elfoglalták a dinári területeket, annál nemzetibb érzelmű a dalok tartalma. A már előzőleg említett Kačić népdalai igencsak telítettek az idetelepültek gondolataival és érzelmeivel. A művészet hirtelen fejlődésnek indult, bár a művészek Olaszországban kedvezőbb légkört találtak művészetük kibontakoztatására, és őket olasz művészeknek is tekintették, mint például Medulicet (Andrea Schiavonét), Tiziano leghíresebb tanítványát, a velencei iskola egyik legjobb festőművészt és másokat. A sok dubrovniki tudós közül kiemelkedik a XVII. sz.-ban Ruđer Bošković, az anyag lényegét leíró elmélet megalkotója.¹⁸² Mások jelentős munkákat hagytak maguk után a kartográfia (Martin Rota Šibenikből) és a történelem területén, végül sok ismert államférfi is innen származott.

A XIX. sz.-ban a tenger melléken kezdetét veszi a szerbhorvát ébredés. Bár e század elején számos délszláv él az Adriai-tenger mellék városaiban, sokan közülük, akik az iskolában megtanultak olaszul, és folyékonyan beszélték ezt a nyelvet, az olasz párthoz tartoztak. Úgy érezték, hogy jobban értékelik és becsülik őket, nemcsak a Habsburg Monarchia határain kívül, hanem magában Bécsben és Budapesten is akkor, ha olaszként mutatkoznak be. Ezek az olaszoskodók képezték az olasz párt zömét a városokban, és erősítették azokat a velencei családokat, akik a velencei uralom után is itt maradtak. A XIX. sz. elején kezdődő délszláv ébredés fokozatosan visszatértette őket a szerbhorvát nacionalizmushoz. A szerbhorvát nyelvű alsó és felső iskolák, az újságírás, irodalom és politikai harcok jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy ez a fejlődés befejeződjön. Az új eszmék legelőször Dalmáciában jutottak kifejezésre. Az eszmék elindító először általában *slovinstvónak* (*szlávizmusnak*) vagy *našinstvónak* (*hazaiasságnak*) nevezték a mozgalmat, hogy köréje mihamarabb tömörítsék a szerbhorvátok zömét. A mozgalom ezután a kvarnerói városokat, a szigeteket és végül Isztriát is elérte. A szlovének is gyorsan csatlakoztak ehhez a mozgalomhoz. Ismert,

¹⁸¹ F.G. Jackson: *Dalmati, the Quarnero and Istria*, Oxford, 1887.

¹⁸² Branislav Petronijević: *Slav achievement in advanced Science*, London, 1917. Ebben a közlönyben W. Thoson (Lord Kelvin), J. J. Thomson és T.Th. Fechner igen kedvezően értékelte Ruđer Bošković elméleteit.

hogy ők ma a szerbhorvátokkal Triesztben a lakosság egyharmadát képezik, és hogy igen tevékenyen kiveszik részüket annak kereskedelmi és társadalmi életében. Az olasz párt ma csak Triesztben, Rijekában és Nyugat-Isztria városaiban van többségben, tagságának zömét pedig ma is az elolaszosodott szlávok alkotják. Az Adriai-tengermellék szinte teljes elszlávosítása, pontosabban mondva a félig elolaszosodott szláv rétegek elszlávosítása a legjelentősebb etnikai átalakulás, amely a XIX. sz. közepétől a délszlávok között végbement.

Dalmácia valójában a dinári hátszág tengermelléki része. Ez utóbbi nem tud teljesen kifejlődni, ha nem képez a hátszággal egy egységes államot. Az elmúlt évszázadok folyamán a dalmát városok, különösen Dubrovnik, nem tudtak addig erős kereskedelmi városokká válni, míg nem lettek szabad kereskedelmi összeköttetései a Balkán-félszigettel. A legnagyobb számú és legtevékenyebb dalmát lakosságot a hátszágból érkezett telepések képezik. Mivel a tengeren helyezkednek el, a dalmát városok állandó kapcsolatot tartanak fenn a horvát tengermellékel, Isztriával, a szlovén területekkel és Horvátországgal. E sokrétű kapcsolatoknak köszönhetően Dalmácia értékes tapasztalatokra tett szert. Úgy tűnik, hogy ez a tágas látóhatár és az olasz *risorgimento* hozzájárult a legmagasabb nemzeti eszmék kifejlődéséhez. A lelelkesebb nemzeti mozgalmak gyakran Dalmáciából eredtek. Ez a terület nem hagyta, hogy olyan kicsinyes hatások eltérítsék, melyeknek a nép felosztása és egy szűk nacionalizmus létrehozása lett volna a célja. Nem vakította el a sovinizmus. Gyakran lettem figyelmes arra, hogy az iskolázott dalmáciai emberek értékelni tudják azt a nagy szolgálatot, melyet az olasz civilizáció tett országuknak, ők megértik azt, hogy a jövőben Dalmáciának természetes közvetítőnek kell lennie Jugoszlávia és az olasz civilizáció között.

Kiemelkedő lélektani jellemvonások. – Bár a tengermelléki Dalmácia földművelés és állattenyésztés szempontjából is szegény, az élet mégsem olyan nehéz, mint mondjuk Zagorában és Hercegovinában. A mediterrán éghajlat területein és a tenger közelében az embernek könnyebb meghúzódnia és táplálékot találnia. Az Adriai-tengermellék lakosságának több szabad ideje van, és több időt tölt a házon kívül és a köztereken. A felsoroltak miatt társaságibb a hátszágba élő lakoságnál. Az udvariasság általános jellemvonás még az alacsonyabb társadalmi rétegekben is. Mindenki szépen fejezi ki magát és jó szónok. Nem ritkák a vitákat ügyesen vezető emberek, és itt szívesebben hallgatják a szócsatákat, mint bárhol másutt.

A tengermelléki lakosság ritkán költözött. Békében élt, személyes és anyagi biztonsága szinte mindig kívül volt minden veszélyen. Magán a lakoságon is meglátszanak egy állandóan és szabályosan fejlődő civilizáció jegyei. A közösségek és egyének gyakran tekintélyesebb javakra tettek szert. Életmódjukban és egymás közötti kapcsolataikban több az állandóság általában, több az arányosság és kiegyensúlyozottság, mint a tengermelléktől távolabb élő dinári lakosság más csoportjainál. Ez utóbbiak az elmúlt évszázadok folyamán gyakran kényszerültek lakóhelyük elhagyására, nem volt ismeretlen számukra a hirtelen szökés és vagyonuk kifosztása. Ezért minden tettükben van valami ingatagság. A tengermelléki területeken a lakosság közötti kapcsolatok állandóságát a nagyobb népsűrűség is erősítette: kis területeken összezsúfolva az emberek súrlódnak és ennek következménye a szorosabb kapcsolat közöttük. A pihenés perceiben egymás jellemének legapróbb részleteit is megismerik: mindig tudják, mit várhatnak el egymástól.

Ez a jellemvonás a szigeteken, ahol az emberek gyakran igen kis területen élnek, talán még jobban kifejezésre jut. Sokan vannak, akiknek a kertjük csak egy kis sarok, két-három kecskéjük, bárkájuk és néhány halászhálójuk van. Mások az urak, a *šjorok*, *signorok* csoportját alkotják, akik régi nemesek vagy kereskedők leszármazottai, de szintén igen szerényen élnek. Egy halász magának és *šjorának*, akivel szoros kapcsolatban van, halászik. A *šjor* szinte rokonának tekinti, a halász pedig másnak nem adja el zsákmányát. A *šjor* keveset dolgozik és kevéssel is megelégszik, békés, nyugodt életet él, élvezi polgártársai megbecsülését, a templomban vagy a körmenetben kitüntetett helyet foglal el. Azt is mondhatnánk, hogy ez egy patriarchális társadalom, melyben az emberek igen közel állnak egymáshoz, kapcsolataik pedig a legapróbb részletekig meg vannak szervezve. Mivel ezek a kapcsolatok itt állandóak, úgyszólván kikristályosodtak, egyszer és mindenkorra megszilárdultak.

Akárcsak az egész európai mediterrán lakosság, úgy ez a tenger melléki lakosság, különösen a dalmát tenger melléki élénkségről és mozgékonyaságról ismert. Más balkáni népekkel ellentétben kevésbé érezhető rajtuk a fatalista rezignáltság. A különböző élethelyzetekben, különböző gondolkodásmódban és cselekvésekben könnyen felalálják magukat. Néha viszont úgy tűnik, jobban szeretik céljukat elérni, érdekeiket és jogaikat megvédeni bölcsességükkel és leleményükkel, mint nyílt harccal.

Sok szónokuk a forma kedvéért feláldozza a lényegét. Úgy tűnik, a többi dinárihoz képest több hiúság van bennük: a kis helyi hatalmasok azt képzelik, hogy nagy hírnévnek örvendenek. Igen érzékenyek itt a nemesi rangokra és kitüntetésekre. Ebből a csoportból gyakran származnak nagy kalandorok.

E karakterbeli jellemvonások némelyike főleg azoknak a szűkös körülményeknek következménye, melyben a lakosság az utóbbi évszázadok folyamán élt, és melyek meggátolták fejlődésüket. Ezek a jellemvonások nincsenek ellentétben a lakosság eszességével és vele született aktivitásával. Ez alatt az időszak alatt azonban csak szerény igényeiket, általában anyagi igényeiket tudták kielégíteni. Néhány ritka eset kivételével magasabb intellektuális élet nem fejlődhetett ki kellőképpen, mivel a környezet ennek nem felelt meg.

Az utóbbi évek folyamán jelentős gazdasági fellendülés következett be az egész Adriai-tenger melléken. A kezdeményezés az Amerikából visszatért telepesektől és az országban maradt fiatal nemzedéktől egyaránt származott. Egyikük is és másikuk is nagyszámú hajózási és kereskedelmi társaságot, pénzintézményt alapított. Megkezdődött a Krka és a Cetina folyók vízi erejének kihasználása, és más, a föld által nyújtott források kiaknázása. Az ország átalakulása nemcsak ezekből az anyagi sikerekből áll, hanem sokkal inkább egy olyan új szellemtől függ, mely arra törekszik, hogy a szűkös életfeltételekkel is felvegye a harcot. A felvilágosodás egyre jobban terjed a tenger melléken és a szigeteken is.

Ezek a tenger melléki lakosság egészének, de főleg a dalmát lakoságnak a jellemvonásai. Egyes vidékeken azonban, melyeket a tenger elválasztott, és melyeknek saját történelme volt, itt-ott területi jellemvonások, még igen világosan kifejezett helyi szellem is jelentkezett.

Ilyen a helyzet Isztriával és a kvarnerói szigetekkel is. Isztriában Čícatól (Čiča) délre több megművelhető föld található, mint Dalmáciában, és több az őslakos, akik végeredményben majdnem a dalmát szigetek őslakosaival azonosak. A belső vidéke-

ken egyes életformák a patriarchális fokozat életformáihoz közelítenek, érdekes tény, hogy a pszichikai típus gyakran emlékeztet Dél-Szerbia városi lakosságának típusára. A mentalitásban van valami archaikus, szláv. Isztria és Kvarneró, különösen Vinodol (Rijekától keletre) környékének teljes lakossága igen szorgalmas, nyugodt, kiegyensúlyozott, gyakran él azokon a nagy mozgásokon kívül rekedve, melyek a balkáni hátszorosított annyira lelkesítik. Igen vallásosak, szeretnek magukba zárkózni, a belső életet értékelik. Ugyanezekkel, sőt még lírai érzelmekkel átszőtt tulajdonságokkal rendelkeznek a tengeremelléki szlovének, a karsztok szlovénjei.

Ilyenek általában a dalmát szigetek lakosainak – a *bodulok*nak – a tulajdonságai: alaposak, becsületesek, őszinték és teljes bizalmat élveznek. Hvar, Brač, Lastovo és Vis szigetén igen vállalkozó szellemű lakosság él, fennséges dinári jellemvonásokkal, ezenkívül erősek, és jellemvonásaik alapján közelebbinek tekinthetőek Makarska, Split csoportjaihoz és a neretvaiakhoz, mint a többi bodulhoz.

Meg kell említenünk a Velebit-hegy tenger felőli (a régi velencei térképek szerint Morlaccia), magányos, csupasz, karsztos, szinte kietlen, elhagyatott vidékein élő *podgoraiak* különös mentalitását. A földtől nem kapják meg az élethez szükséges feltételeket, ráadásul a tengerhez sincsenek annyira közel, hogy halászattal foglalkozhassanak. Néhányan közülük, a betegek, Horvátországba és Szlavóniába indultak koldulni, és jelentős összegekkel tértek vissza. Ezért itt a koldulás szinte foglalkozássá vált. Sokan vaknak, süketnek, némának tettették magukat. Az utóbbi években még Amerikába is elindultak koldulni. Hazatértük után vidáman és bizalmasan mesélik élményeiket és csalásaikat. Hosszabban időzünk a dubrovnikiak, Dubrovnik város lakosainak jellemvonásainál.

A dubrovnikiak jellemvonásai. – Ebben a köztársaságban, mely 12 évszázadig állt fenn, a dinári jellemvonás néhány legjobbját jeleníti meg. Történelme jól ismert, mi megelégszünk azzal, hogy csak azokra a tényekre emlékeztessünk, melyek tárgyunkkal kapcsolatosak.

Az első dubrovniki lakosok a közeli – valószínűleg Cavtatban (Citta Vecchia) levő – régi Epidaurusból származtak, valamint Salonából menekültek ide. Ez a lakosság görög–római eredetű volt, és beolvadt a szláv lakosságba. Úgy tűnik, a VI. sz. végén és a VII. sz.-ban ideköltözött szlávok kezdetben a mai város feletti meredek hegyoldalakra telepedtek le, melyeket tölgyerdők, *dubravák* borítottak. Innen ered Dubrovnik város szerb elnevezése, mely a régi görög–római elnevezést váltotta fel. A város későbbi fejlődését ez a kettős szláv–római bélyeg fémjelezte. Létrejött a latin és szláv szellem egybeolvadása, egy olyan keveredés, mely mindig szembeötlő, bár a lakosság gyorsan és teljesen szerbbé vált. A köztársaság több évszázados fennállása alatt ellenállt a görög–római elődöktől örökölt klasszikus kultúrát és ízlést kikezdő hatásoknak. A dubrovniki nemesi kormány első intézményeit a régi Epidaurusz intézményeinek mintájára alapították: a dubrovniki *szenátus* valójában megegyezett a római *kúriával*.

A földrajzi helyzet gazdagsága, illetve a latin és szerb szellem e szerencsés ötvözete, a dinári jellemvonások felvirágoztatását segítették elő. Dubrovnikot azon a szirten emelték, mely a Porati-öblöt és a Gružai-öblöt választja el egymástól, és jól védhető helyé lépett elő. Annak a szögnek köszönhetően, melyet az adriai partok képeznek, Dubrovnik – akár csak Shkodra – a tengeremellék olyan pontja, mely a legközelebb

van a Balkán-félsziget belsejéhez, és egyúttal ennek hosszanti utaihoz is közel esik. A szomszédságban Raška és Bosznia szerb államok voltak, melyekkel első kereskedelmi kapcsolatait alakította ki, és aminek köszönhetően a város meggazdagodott. A Dubrovnikot és Novi Pazart összekötő út az egyik legjobb hosszirányú út a félszigeten. Ezenkívül a hátszág, különösen Trebinje, Šume és Površi lakossága a dináriak közül a leghűségesebb Dubrovnikhoz és tömegesen érkezett a városba.

Arthur Evans jól megfigyelte, hogy a 12 évszázad alatt Dubrovnikban a rend és béke gyakoribb volt, mint Velencében. Ezt az egységet a nemesség népi bölcsességével magyarázta, mely nemességnek egységes volt a hazaszeretete.¹⁸³ A köztársaság uralkodó rétege a hatalmat nem születéssel kapott kedvezménynek tekintette, hanem mint a beljük vetett bizalom jelét, mely számukra szent volt. Az egész dubrovniki történelem világosan bizonyította egy nép komoly jellemvonásait, mely nép sohasem vált elbizakodottá sikerei láttán, és nyugodt bátorsággal tűrte a sors csapásait.

Dubrovnik először tengerhajózási és kereskedelmi hatalommá fejlődött. A XV. sz. végén Európa leggazdagabb városa volt. 1450-ben kereskedelmi flottájának 300 hajója volt, a városnak 40 000 lakosa. A köztársasági állampénztár 7 millió tallérral (cekin) rendelkezett. Kereskedelme a balkáni hátszaggal igen sikeres volt. A dubrovnikiak a félsziget minden jelentősebb városában „faktorijákat” (külföldi kereskedelmi telepeket) és településeket alapítottak. A középkorban és a török uralom alatt jól ismerték ezeket, és gyakran emlegetik a köztársaság irataiban, a szerb királyok irataiban és az útleírásokban. Részt vettek a régi szerb állam bányáinak kiaknázásában. Branković Đurađ despotának 300 000 dukátot fizettek a Novo Brdo-i és janjevói bányák használatáért.

Dubrovnik a Közel-Kelettel is kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn, és a XIV. sz.-tól szerződéseket kötött az egyiptomi, szíriai, konjai és bitini szultánokkal. Külföldi kereskedelmi telepei voltak Nápolyban és Szicilián, és dubrovniki kereskedőkből nemcsak Spanyolországban és Franciaországban, hanem Angliában is volt, ahonnan gyapjuszövetet hoztak be. Cromwell különös kedvezményeket adott számukra. Utazóik vagy kereskedőik minden európai néppel kapcsolatban álltak. A portugálok után ők hajózták körül először a Jóreménység fokát. Kereskedelmi hajóik Goáig (Elő-India) jutottak, és a Perzsa-öbölben is tartózkodtak. A spanyolokkal együtt látogatták Perut és Mexikót. A XVI. sz.-ban gyakran hajóztak Indiába és Amerikába. Sok dubrovniki állt spanyol szolgálatban, 12 legjobb hajójuk, mely a „legyőzhetetlen Armada” részét képezte, 1588-ban megsemmisült.

Evans szerint Dubrovnikban alakult meg az első közkórház és az első pénzügyintézet. A Dubrovniki Köztársaság szüntette meg elsőként törvénnyel a rabszolgaságot. Ennek a kis köztársaságnak „valóságosabb és jelentősebb befolyása volt az általános európai civilizációs mozgásokra, mint a százszor sűrűbben lakott államoknak”.¹⁸⁴

A kereskedelemről meggazdagodott dubrovniki polgárok irodalmi és tudományos munkák alkotásába kezdtek. A XV. sz. utolsó negyedétől kezdve költő és drámaíró is volt köztük. De a fénykorszak, az a korszak, mely Dubrovnikot híressé tette, a XVI. sz. vége és a XVII. sz. eleje. A klasszikus tanulmányokat igen nagyra értékelték: Szophoklész tragédiáit szerbre fordították, Vergilius és Ovidius művei pedig igen nagy

¹⁸³ Arthur Evans: *Through Bosnia and Hercegovina*. London, 1874.

¹⁸⁴ Ernest Denis előszava Luis Vojinović *La monarchie française l'Adriatique* c. könyvében. Paris, 1918.

népszerűségének örvendtek. Nem szorult háttérbe az olasz reneszánsz irodalma sem. A gazdag családok gyerekeiket iskoláztatni Olaszországba, különösen Firenzébe és Bolognába küldték (később, a XVIII. sz.-ban Salamancába és a Sorbonne-ra). Sok olasz állt a köztársaság szolgálatában tanárként vagy titkárként. A nemesség még matematikai tanulmányokat is folytatott; a nemesi körökből és a kereskedelmi arisztokrácia köreiből költők és írók kerültek ki. Pavić már fél évszázaddal ezelőtt nem kevesebb, mint 27 drámaíróról sorolt fel a dubrovniki dráma történetéről szóló munkájában. A felsorolás később jócskán kibővült, de még mindig távol áll a teljességtől. „Tehát az egész város a szellem és a tudomány hatalmas színtere.” (E. Denis) E fényes irodalmi és tudományos időszak legismertebb képviselői Gundulić, Palmotić és Bošković voltak. E magas kultúra következménye a nemzeti szellem kialakulása is.

A dubrovniki lakosság, melynek köztársasága csak a XIX. sz. elején hanyatlott le, sokat megtartott az előzőleg felsorolt jellemvonásokból. Azokon a hagyományokon kívül, melyek a dináriakkal közösek, a dubrovnikiakat saját tradíciójuk is jellemzi. Bár a régi családok beleolvadtak a telepések tömegébe, mégis megőrizték vállalkozó szellemüket, irodalmi érdeklődésüket és kifinomult ízlésüket. Sok az a környékről, Konavliból, Župából, azután Hercegovinából és Dalmáciából idetelepült. Ezeknek az idetelepülteknek nem volt idegen az a szellem, mely az óvárost átjárta. Mindenki, de különösen Hercegovina alacsonyabb részeiből érkezők kifinomult kereskedelmi hajlamokkal rendelkeztek. Minél közelebb érünk Dubrovnikhoz, annál inkább érezhető ez a kereskedelmi szellem. A városban letelepedve ezek a dináriak igen gyorsan kisebb vagyona tettek szert, alkalmazkodtak a *gospa*rok, régi családok életmódjához és ízléséhez, és különös megtisztelésnek tekintették, hogy befogadták őket ebbe a környezetbe. A második nemzedékük már teljesen azonosult a dubrovnikiakkal.

A dubrovnikiak kezdtek magukhoz térni azok után a csapások után, melyeket elsőnek a város legnagyobb részét romba döntő 1667-es földrengés, majd a köztársaság megszűntetése és a gőzhajózás bevezetése váltott ki. Új kereskedelmi kapcsolatokat alakítottak ki néhány bosznia-hercegovinai vidékkel, hajóik pedig az Adrián és a Földközi-tengeren közlekednek. Van néhány olyan dubrovniki hajótulajdonos, akinek hajói angol, észak- és dél-amerikai kikötőket látogatnak. Egy hosszabb válság után a nép vagyona ismét gyarapodni kezdett. Ez egy olyan tengermelléki város, melyben a gazdagság általános, szegényből igen kevés van. A dubrovnikiak igen híresek arról a módról, ahogyan keresetükhöz jutnak. Az *amerikások* azonban – azok, akik Amerikából tértek vissza – vállalkozásaikba mégis több sietséget és mohóságot visznek bele: ők már merészebbek és kapzsibbak.

Szinte az egész lakosságra a szelídség, udvariasság, kifinomultság jellemző. Ezek a tulajdonságok annak köszönhetőek, hogy sikerült egy, a maga nemében egyedülálló köztársaságot megalapítaniuk, és hogy megtalálták a módját, hogy ez a legnehezebb körülmények közepette is fejlődni tudjon.

Irodalmi nyelvezetük nem annyira gazdag és változatos, mint a belgrádi, de egy különösen kellemes kiejtéssel bír és kellemes hangzású, ezek olyan tulajdonságok, melyek egy civilizáció hosszan tartó hatásáról tanúskodnak. Az olasz szavak, melyek ebbe a nyelvbe belekerültek, egy olyan kifejezett szerb alakot kaptak, hogy a népi szókincs eredményének lehet őket tekinteni.

Végezetül és mindenekelőtt, a dubrovnikiaknak megmaradt az iskoláztatásra

való hajlamuk, különösen az irodalom terén, jóllehet ilyen magasiskoláik nincsenek. Meglepő ebben a főleg kereskedelemmel és hajózással foglalkozó kis városban az iskolázott emberek száma. A XIX. sz. folyamán Dubrovniknak mindig volt irodalmi folyóirata. Mindig is irodalmárok és tudósok sorát adta, akik a nép becsületére szolgálnak. Nyugat-Európában legismertebbek Bogišić jogász és a Vojinovićok. Majdnem minden dubrovniki író, mint jó humanistát, a forma iránti klasszikus érzékenység jellemez. E tekintetben a legjobb időszerű dalmát írókhoz állnak legközelebb, mint amilyen Tresić-Pavišić költő, a tüzes délszláv hazafi, akinek politikai tevékenysége tehetségével azonos színvonalon áll.

